

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОМЕЛЬЧЕНКО АНДРІЙ ІВАНОВИЧ

УДК 347.79:351.85(204.1)

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

спеціальність – 081 Право
галузь знань – 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А. І. Омельченко

Науковий керівник

КОРМИЧ Борис Анатолійович,

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України

Одеса – 2026

АНОТАЦІЯ

Омельченко А.І. Правовий режим підводної культурної спадщини. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право (галузь знань 08 Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2026.

Дисертація є першим комплексним дослідженням сучасного правового режиму підводної культурної спадщини, у якому вироблено авторську наукову концепцію такого режиму, запропоновано шляхи імплементації світових та регіональних правових стандартів з метою створення теоретико-прикладної моделі управління підводною культурною спадщиною, її охороною та збереженням у мирний час та в умовах дії режиму воєнного стану в Україні.

У дисертації уперше: систематизовано підходи до визначення правового змісту категорій «культурні цінності» та «культурна спадщина» відповідно до міжнародних угод та внутрішнього законодавства України; визначено тенденції та особливості розвитку правових засад охорони підводної культурної спадщини на міжнародному та національному рівні; сформульовано визначення категорії «правовий режим підводної спадщини», встановлено його зміст та структуру; розкрито особливості взаємодії правового режиму затонулих суден та правового регулювання діяльності, пов'язаної із підводною культурною спадщиною; доведено наявність регіональної специфіки окремих аспектів правового режиму підводної культурної спадщини, яка виражена у відповідних положеннях європейських регіональних угод про режим археологічних пам'яток та охорону морського середовища; виявлено недоліки та прогалини в українському законодавстві у сфері правового забезпечення режиму підводної культурної спадщини; встановлено тенденції організації публічного адміністрування у сфері забезпечення режиму підводної культурної спадщини на глобальному, регіональних та національному рівнях; розкрито особливості форм та методів публічного

адміністрування діяльності, пов'язаної із підводною культурною спадщиною на глобальному, регіональних та національному рівнях.

Під час опрацювання проблематики дослідження було удосконалено: концепцію морського регіоналізму в аспекті регулювання підводної культурної спадщини; наукові підходи до взаємодії правових режимів морської діяльності та юрисдикції держав у морських просторах. Набули подальшого розвитку погляди на особливості форм та методів публічного адміністрування у сфері реалізації морської політики України; наукові положення про правове та організаційне забезпечення інтегрованого управління прибережними територіями. Було запропоновано авторське визначення категорії «підводна культурна спадщина» та класифікацію груп її об'єктів; шляхи оновлення міжнародних стандартів публічного адміністрування охорони підводної культурної спадщини; зміни та доповнення до законодавства України про охорону та збереження об'єктів підводної культурної спадщини, а також видалення затонулих суден з метою приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів та підвищення ефективності захисту національних інтересів України у морській сфері; низку заходів щодо модернізації повноважень Департаменту культурної спадщини Міністерства культури України; шляхи здійснення цифрової трансформації у публічному адмініструванні режиму підводної культурної спадщини в Україні.

У роботі було відзначено, що у міжнародних угодах та внутрішньому законодавстві України про режим культурного надбання людства не спостерігається чіткого розрізнення правового змісту категорій «культурні цінності» та «культурна спадщина», що зумовлене правничою традицією та підходом укладачів до предмету регулювання нормативних актів, а через поступове охоплення першою з них матеріальних та нематеріальних об'єктів, ці категорії можливо ототожнити. Крім того, вони використовуються у текстах нормативних документів як такі, що доповнюють одна одну, що надає ширшої характеристики охоронюваним інтересам. Гармонізації законодавства України з міжнародними стандартами у сфері охорони культурної спадщини та

посиленню співпраці для її збереження сприятиме приєднання України до Конвенції UNIDROIT про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності 1995 р. та Nicosia Convention.

Виокремлено групи об'єктів підводної культурної спадщини: урбаністична забудова та оздоблення людських поселень, людські останки, що стали останнім притулком свідків природних або техногенних катастроф, судна, літальні апарати, інші транспортні засоби чи будь-які їхні частини, їхній вантаж або інший вміст. У залежності від місця розташування підводна культурна спадщина розподіляється на морську (у т.ч. океанську) та річкову (у т.ч. озерну тощо) з відповідним правовим регулюванням та базованим на ньому правовим режимом. Відзначено, що у внутрішніх неморських водах держав створюється специфічний режим діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, який поєднує стандарти 2001 UNESCO Convention та норми національного законодавства, присвячені використанню таких просторів, необхідність схвалення яких має бути усвідомлена та реалізована прибережною державою.

Під правовим режимом підводної культурної спадщини запропоновано розуміти систему правових норм і базованих на них форм та методів (інструментів) публічного адміністрування, спрямованих на регулювання діяльності, пов'язаної з виявленням, охороною, використанням та спостереженням за об'єктами підводної культурної спадщини, також інших видів діяльності, що можуть випадково вплинути на неї. Доведено комплексний та динамічний характер цього режиму, встановлено його зміст та структуру.

Регіональне співробітництво у сфері охорони та захисту підводного культурного надбання та досвід укладання відповідних міжнародних угод засвідчили наявність регіональної специфіки окремих аспектів правового режиму підводної культурної спадщини, яка виражена у відповідних положеннях європейських угод про режим археологічних пам'яток та охорону морського середовища.

Запропоновано шляхи оновлення українського законодавства про режим підводної культурної спадщини через, по-перше, внесення змін до Закону України від 8 червня 2000 р. «Про охорону культурної спадщини», що стосуватимуться розширення кола форм управління об'єктами підводного культурного надбання, яке перебуває у межах морських акваторій, у прісноводних водоймах, а також на межі суходолу та водних об'єктів; або по-друге, схвалення спеціального Закону про підводну культурну спадщину з докладним визначенням базових стандартів її правового регулювання та підходів до системи публічного адміністрування діяльності, спрямованої на неї. Третій напрям нормотворчих робіт стосуватиметься підзаконного регулювання, яким будуть деталізовані та реалізовані норми модернізованого або нового Закону, а також внесено відповідні зміни до програмного довгострокового регулювання морської та портової діяльності, розвитку судноплавства внутрішніми водними шляхами і морських наукових досліджень в Україні. Крім того механізм публічного адміністрування правового режиму підводної культурної спадщини має урахувати аспекти відшкодування завданої шкоди та повернення вилучених державою-агресором історичних артефактів.

Основними тенденціями організації публічного адміністрування у сфері забезпечення режиму підводної культурної спадщини є: 1) формування трьох його рівнів – глобального, регіонального та національного; 2) створення та функціонування регіональних організацій та проєктів з метою вироблення специфічних принципів і алгоритмів охорони підводної культурної спадщини окремих приморських регіонів, а також діяльності, спрямованої на неї; 3) прогальність та необхідність продовження нормотворчих робіт для формування національних рівнів публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини, за умов визнання за прибережними державами встановлених UNCLOS'82 суверенітету, юрисдикції та суверенних прав у внутрішніх та архіпелажних водах, територіальному морі, прилеглий та виключній економічній зонах, на континентальному шельфі.

Форми та методи публічного адміністрування режиму підводної

культурної спадщини засвідчили значне різноманіття, залучення до формування його правового та організаційного базису низки наддержавних суб'єктів, а також специфіку, обумовлену характером міждержавної взаємодії та її нормативних засад, закріплених у міжнародних угодах, стандарти яких підлягають реалізації за допомогою внутрішньонаціональних механізмів публічного адміністрування із застосуванням характерних для нього інструментів.

Запропоновано зміни до правових засад публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини та затонулих суден, що сприятимуть формуванню галузевого законодавства з метою його приведення у відповідність до міжнародних стандартів та підвищення ефективності захисту національних інтересів України у морській сфері.

Розроблено низку заходів щодо модернізації повноважень Департаменту культурної спадщини Міністерства культури України з метою організації підтримання режиму підводної культурної спадщини, активізації взаємодії уповноважених та зацікавлених акторів, а також цифрової трансформації у сфері діяльності, пов'язаної з вивченням, охороною та захистом підводного культурного надбання для забезпечення доступності даних, ефективної інституційної взаємодії, просторового планування, залучення недержавних формувань для організації дослідження підводного культурного надбання та розробки правових норм і керівництв, формування фінансових гарантій такої діяльності, впровадження сучасних технологій моніторингу.

Ключові слова: правовий режим, морська діяльність, публічне адміністрування, морське середовище, морські простори, підводна культурна спадщина, сталий розвиток, цифровізація, форми та методи (інструменти) адміністрування, регіональна співпраця, спільна спадщина людства.

SUMMARY

Omelchenko A.I. Legal regime of underwater cultural heritage. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 Law (field of knowledge 08 Law). – National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2026.

The dissertation is the first comprehensive research of the modern legal regime of the underwater cultural heritage, in which the author's scientific concept has been developed of such regime, the ways have been proposed of implementing the world and regional legal standards in order to create a theoretically-applied model of management of the underwater cultural heritage, its protection and preservation in peacetime and under the conditions of the wartime regime in Ukraine.

In the dissertation it is the first time: the approaches have been systematized to the determining the legal content of the categories "Cultural Property" and "Cultural Heritage" in accordance with the international agreements and domestic legislation of Ukraine; the trends and the peculiarities have been determined of the development of the legal foundations for the protection of the underwater cultural heritage at the international and national levels; the definition of the category "the legal regime of the underwater heritage" has been formulated, its content and structure have been established; the features have been disclosed of interaction between the legal regime of sunken vessels and the legal regulation of activities related to the underwater cultural heritage; the existence has been proved of regional specificity of certain aspects of the legal regime of the underwater cultural heritage, which is expressed in the relevant provisions of the European regional agreements on the regime of archaeological sites and the protection of the maritime environment; the shortcomings and the gaps have been identified in the Ukrainian legislation in the sphere of legal support of the regime of the underwater cultural heritage; the trends have been established in the organization of public administration in the sphere of ensuring the regime of the underwater cultural heritage at the global, regional and national levels; the features have been disclosed of forms and methods of public

administration of activities, related to the underwater cultural heritage at global, regional and national levels.

During the study of the problems of the research, there were improved: the concept of maritime regionalism in the aspect of regulating the underwater cultural heritage; the scientific approaches to the interaction of legal regimes of maritime activities and the jurisdiction of states in maritime spaces. The views have been acquired further development on the peculiarities of forms and methods of public administration in the sphere of implementation of the maritime policy of Ukraine; the scientific provisions on the legal and organizational support of the integrated management of coastal territories. There were proposed: the author's definition of the category "the underwater cultural heritage" and the classification of groups of its objects; the ways to update the international standards of public administration for the protection of the underwater cultural heritage; the amendments and additions to the legislation of Ukraine on protection and preservation of objects of the underwater cultural heritage, as well as the removal of sunken vessels in order to bring them into line with the international standards and an increase the effectiveness of protecting the national interests of Ukraine in the maritime sphere; a number of measures to modernize the powers of the Department of the Cultural Heritage of the Ministry of Culture of Ukraine; the ways to implement digital transformation in public administration of the underwater cultural heritage regime in Ukraine.

In the research it has been noted that in the international agreements and the internal legislation of the Ukraine on the regime of the cultural heritage of mankind there is no clear distinction between the legal content of the categories "cultural values" and "cultural heritage", which is due to the legal tradition and the approach of the compilers to the subject of regulation of normative acts, and these categories can be identified due to the gradual coverage of material and intangible objects by the first of these categories. In addition, they are used in the texts of regulatory documents as complementary, which gives a broader characteristic to the protected interests. The harmonization of the Ukrainian legislation with the international standards in the sphere of protection of the cultural heritage and strengthening

cooperation for its preservation will contribute to the accession of Ukraine to the 1995 UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects and the Nicosia Convention.

The groups of objects of the underwater cultural heritage have been marked out, they are: the urban development and decoration of human settlements, human remains that have become the last refuge of witnesses of natural or man-made disasters, vessels, aircrafts, other vehicles or any parts thereof, their cargo or other contents. Depending on the location, the underwater cultural heritage is divided into maritime (including ocean) and river (including lake, etc.) with the appropriate legal regulation and the legal regime based on it. It has been noted that a specific regime of activities aimed at the underwater cultural heritage is being created in the internal non-maritime waters of states, which combines the standards of the 2001 UNESCO Convention and the norms of national legislation devoted to the use of such spaces, the need for approval of which must be realized and implemented by a coastal state.

Under the legal regime of the underwater cultural heritage, it has been proposed to understand the system of legal norms and forms and methods (tools) of public administration based on them, aimed at regulating activities related to the detection, protection, use and observation of objects of the underwater cultural heritage, as well as other activities that may accidentally affect it. The complex and the dynamic nature of this regime has been proved, its content and structure have been established.

The regional cooperation in the sphere of protection and defence of the underwater cultural heritage and the experience of concluding relevant international agreements have shown the presence of regional specificity of certain aspects of the legal regime of the underwater cultural heritage, which is expressed in the relevant provisions of the European agreements on the regime of archaeological sites and the protection of the maritime environment.

The ways have been proposed of updating the Ukrainian legislation on the regime of the underwater cultural heritage through, firstly, moving the amendments to the Law of Ukraine of June 8, 2000 "On the Protection of Cultural Heritage",

which will relate to the expansion of the range of forms of management of objects of the underwater cultural heritage located within maritime waters, in freshwater reservoirs, as well as on the border of land and water bodies; or secondly, the approval of a special law on the underwater cultural heritage with a detailed definition of the basic standards of its legal regulation and the approaches to the system of public administration of activities aimed at it. The third direction of rulemaking will concern the subordinate regulation, which the norms of the modernized or new Law will be detailed and implemented, as well as make appropriate changes to the program long-term regulation of maritime and port activities, the development of navigation by inland waterways and maritime scientific research in Ukraine. In addition, the mechanism of public administration of the legal regime of the underwater cultural heritage should take into account the aspects of compensation for damage and a return of historical artifacts seized by an aggressor state.

The main trends in the organization of public administration in the sphere of ensuring the regime of the underwater cultural heritage are: 1) the formation of its three levels – global, regional and national; 2) the creation and the functioning of regional organizations and projects in order to develop specific principles and algorithms for the protection of the underwater cultural heritage of individual coastal regions, as well as activities aimed at it; 3) the durability and the need to continue normative work for the formation of the national levels of public administration of the regime of the underwater cultural heritage, provided that coastal states recognize the sovereignty, jurisdiction and sovereign rights established by the UNCLOS'82 in the internal and archipelagic waters, the territorial sea, the adjacent and exclusive economic zones, on the continental shelf.

The forms and methods of public administration of the regime of the underwater cultural heritage have shown a significant diversity, involvement in the formation of its legal and organizational basis of a number of supranational entities, as well as the specifics due to the nature of interstate interaction and its regulatory principles enshrined in the international agreements, the standards of which are to be

implemented through the domestic mechanisms of public administration with the use of instruments which are typical for it.

The amendments have been proposed to the legal principles of public administration of the regime of the underwater cultural heritage and sunken vessels, which will contribute to the formation of sectoral legislation in order to bring it in line with the international standards and an increase the effectiveness of protecting the national interests of Ukraine in the maritime sphere.

A number of measures have been developed to modernize the powers of the Department of the Cultural Heritage of the Ministry of Culture of Ukraine for the purpose of organizing the maintenance of the regime of the underwater cultural heritage, the enhancing the interaction of authorized and interested actors, as well as digital transformation in the sphere of activity, related to the study, protection and defence of the underwater cultural heritage to ensure the availability of data, the effective institutional interaction, the spatial planning, the involvement of non-state formations to organize a research of the underwater cultural property and the development of legal norms and guidelines, the formation of financial guarantees for such activities, the introduction of modern monitoring technologies.

Key words: legal regime, maritime activity, public administration, marine environment, maritime spaces, underwater cultural heritage, sustainable development, digitalization, forms and methods (tools) of administration, regional cooperation, common heritage of mankind.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Омельченко А.І. Генеза правового базису режиму підводної культурної спадщини. *Держава та регіони*. Серія: «Право». 2023. № 2(80). С. 172–176. <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.2.30>.
2. Омельченко А.І. Публічне адміністрування правового режиму підводної культурної спадщини. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. 2023. Вип. 72. С. 145–152. <https://doi.org/10.32782/app.v72.2023.20>.
3. Омельченко А.І. Деякі питання правового режиму підводної культурної спадщини. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 75–85. <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.11>.

Публікація, що індексується у базі даних Scopus:

4. Omelchenko A. Underwater Cultural Heritage and Shipwreck Salvage and Removal: The Synergy of Legal Regimes. *Lex Portus*. 2023. Vol. 9(6). P. 7–14. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.9.6.2023.1>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

5. Омельченко А.І. Режим підводної культурної спадщини України: напрями формування правового базису. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів*: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квіт. 2024 р.) / за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса: Фенікс, 2024. С. 258–259. URL: <https://hdl.handle.net/11300/28330>.
6. Омельченко А.І. Щодо практик публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*: зб. тез VII Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті д.ю.н., проф., академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови

Конституційного Суду України Л.П. Юзькова (м. Хмельницький, 17 трав. 2024 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 186–188. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/pravovi_zasady_organizaciyi_ta_zdiysneniya_publichnoyi_vlady_2024.pdf.

7. Омельченко А.І. Інструменти наднаціонального рівня публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини. *Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 6–7 берез. 2025 р.) /за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2025. С. 168–172. <https://doi.org/10.32837/11300.29245>.

8. Омельченко А.І. Форми та методи національного рівня публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*: зб. тез VIII Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті д.ю.н., проф., академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Л.П. Юзькова (м. Хмельницький, 16 трав. 2025 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. С. 292–295. URL: https://univer.km.ua/sites/default/files/Наукова%20діяльність/Збірник%20Публічна%20влада%2016.05.2025_0.pdf.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ	13
1.1. Підводна культурна спадщина: підходи до визначення, класифікація	13
1.2. Формування правових засад охорони підводної культурної спадщини	26
1.3. Доктринальні підходи до визначення правового режиму підводної культурної спадщини	41
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ СТАНДАРТИ РЕЖИМУ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ	56
2.1. Міжнародні стандарти діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину	56
2.2. Регіональне співробітництво у сфері охорони та захисту підводного культурного надбання	68
2.3. Національний правовий базис режиму підводної культурної спадщини	82
РОЗДІЛ 3. ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ РЕЖИМУ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ	92
3.1. Система органів публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини	92
3.2. Форми та методи публічного адміністрування діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину	109
3.3. Удосконалення механізму публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини	134
ВИСНОВКИ	149
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	155
ДОДАТКИ	196

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Скорочення	Розшифрування
IMO	Міжнародна морська організація (<i>International Maritime Organization</i>)
UNESCO	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (<i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization</i>)
UNIDROIT	Міжнародний інститут з уніфікації приватного права (<i>International Institute for the Unification of Private Law</i>)
UNCLOS'82	Конвенція ООН з морського права 1982 р. (<i>United Nations Convention on the Law of the Sea, 1982</i>)
1970 UNESCO Convention	Конвенція UNESCO про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 р. (<i>UNESCO Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, 1970</i>)
2001 UNESCO Convention	Конвенція UNESCO про охорону підводної культурної спадщини 2001 р. (<i>UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage, 2001</i>)
Nairobi Convention	Найробіська міжнародна конвенція про видалення затонулих суден 2007 р. (<i>Nairobi International Convention on the Removal of Wrecks, 2007</i>)
Nicosia Convention	Конвенція Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями 2017 р. (<i>Council of Europe Convention on Offences Relating to Cultural Property, 2017</i>)
Район	Міжнародний район морського дна

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Об'єкти підводної культурної спадщини є особливими містками, що поєднують сучасну людську цивілізацію з минулим, а дбайливе ставлення до них – обов'язок усіх, хто має можливість занурюватися до глибин морів та океанів. Втрата будь-якої з таких археологічних пам'яток може призвести до значних прогалин у людських знаннях, а поширюване останнім часом колекціонування об'єктів підводної культурної спадщини веде до їх вилучення з історичного контексту та може спотворювати його сприйняття чи ставати причиною цілковитої втрати. На діяльність, пов'язану з об'єктами підводної культурної спадщини, поширюється дія міжнародних угод та національних законодавств. Створено також механізм їх охорони відповідно до Конвенції UNESCO про охорону підводної культурної спадщини 2001 року. Проте у деяких державах досі не сформовано якісну нормативну базу діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, та протидії діяльності, що може випадково на неї впливати, порушити її фізичний стан або завдати іншої шкоди; не імplementовано норми міжнародних угод у сфері охорони археологічних артефактів, у т.ч. підводних; не створено якісного державного механізму реалізації прийнятих норм; або відсутнє чи діє значно фрагментоване національне галузеве законодавство. Причинами цьому можуть бути: незацікавленість у створенні механізму захисту та збереження об'єктів підводної культурної спадщини, неуважність до історичних досліджень, опосередковане сприяння незаконним видам діяльності з такими об'єктами тощо. До проблем у сфері управління підводною культурною спадщиною належить також недостатній розвиток міжнародного та двостороннього співробітництва у сфері виявлення, дослідження та охорони її об'єктів. Це актуалізує важливість синергії глобальних, регіональних та національних зусиль для формування та якісної конкретизації правового режиму підводної

культурної спадщини, що перебуває у морських просторах поза межами юрисдикції прибережних держав або у т.зв. «сірих зонах», що формуються упродовж або за результатами воєнних конфліктів. Особливо важливими та такими, що потребують найскорішого вирішення, є правові проблеми, пов'язані з відсутністю контролю за вилученням підводних об'єктів, зокрема затонулих кораблів та літальних апаратів. В Україні правове регулювання режиму підводної культурної спадщини та його адміністрування на теперішній час засвідчує значну прогальність. Навіть незважаючи на те, що спеціалізоване морське законодавство та законодавство у сфері використання внутрішніх водних шляхів активно розвиваються, питання підводної культурної спадщини не набули у них необхідного закріплення. Це є неприпустимим для держави з настільки багатим історичним минулим, значною кількістю археологічних пам'яток, що поховані в Азово-Чорноморському регіоні, та в умовах триваючого воєнного конфлікту і анексії ряду регіонів – колисок сучасної української державності, що зумовлює актуальність дослідження правового режиму підводної культурної спадщини та вироблення наукової концепції оновлення законодавства у цій сфері.

Доктринальна розробка правових питань, пов'язаних з режимом підводної культурної спадщини останніми роками почала оформлюватися в якості нового наукового напрямку за кордоном. Свідченням цьому є стійке зростання наукового інтересу та проведення відповідних досліджень, конференцій та інших заходів, публікація спеціалізованих видань. В Україні цей науковий напрям поки не набув значного поширення, але певна активізація досліджень у сфері правових та організаційних аспектів охорони підводної культурної спадщини відбулася після 2014 року у зв'язку з незаконною анексією територій та акваторій України, багатих на археологічні пам'ятки, та на початку 2022 року – через масштабне військове вторгнення рф. Правовий режим підводної культурної спадщини розглядається зарубіжними (К. Браун, С. Дромгул, К.П. Кінг, К.А. Лім, М. Папагеоргіу, Е. Перес-Альваро, Н. Пірсон, М. Рафф, Т. Сковацці, Ф. Сілва, А. Страті, А. Такахаші, Б. Томпсон,

К. Унаніан, К. Форрест, Х. Юсер, Х. Чжун) та деякими вітчизняними (Т.В. Аверочкіна, Є.О. Архипова, Б.В. Бабін, Л.Д. Баширова, Т.В. Кара-Васильєва, О.О. Клевчук, Н.О. Коваль, О.В. Краснікова, С.С. Кузнєцов, Т.В. Мазур, І.М. Мищак, М.О. Міщенко, А.М. Овсяник, Ю.В. Сергєєв) дослідниками. Але у роботах зазначених авторів увагу зосереджено лише на окремих аспектах правового режиму підводної культурної спадщини, системно не означено стан його публічного адміністрування в Україні, не окреслено можливостей модернізації в особливих умовах дії правового режиму воєнного стану та у повоєнний період. У зв'язку із цим необхідним є формування моделі оновленого організаційно-правового механізму публічного адміністрування правового режиму підводної культурної спадщини з урахуванням глобальних та регіональних стандартів і кращих управлінських практик, з виробленням пропозицій щодо удосконалення законодавства України у цій сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у рамках науково-дослідної теми кафедри морського та митного права «Морське та митне право: транснаціональний вимір», що пов'язана з планом наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» на 2021–2025 роки «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є формування наукової концепції правового режиму підводної культурної спадщини, вироблення пропозицій щодо імплементації світових та регіональних правових стандартів цієї сфери і створення теоретико-прикладної моделі управління підводною культурною спадщиною, її охороною та збереженням у мирний час, в умовах дії режиму воєнного стану та повоєнного відновлення в Україні.

Для досягнення мети дисертаційної роботи було визначено такі задачі:
охарактеризувати теоретико-методологічний базис правового режиму

підводної культурної спадщини;

означити особливості формування правових засад охорони підводної культурної спадщини;

висвітлити основні доктринальні підходи до визначення правового режиму підводної культурної спадщини;

дослідити та проаналізувати міжнародні та регіональні правові стандарти і співробітництво у сфері діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, охорони та захисту її об'єктів;

охарактеризувати національний правовий базис режиму підводної культурної спадщини та надати пропозиції з його удосконалення;

визначити систему органів публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини;

розкрити особливості форм та методів публічного адміністрування діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину

розробити пропозиції щодо удосконалення механізму публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері управління культурною спадщиною.

Предметом дослідження є правовий режим підводної культурної спадщини.

Методи дослідження. Методологічний базис дослідження сформовано системою загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, якими було забезпечено об'єктивне та комплексне вивчення суспільних процесів і явищ у сфері правового режиму підводної культурної спадщини. Загальнонаукові діалектичний та історичний методи, а також метод системного аналізу були використані для дослідження процесу формування правових засад охорони підводної культурної спадщини (п. 1.2), міжнародних стандартів діяльності, спрямованої на неї (п. 2.1), регіонального співробітництва у сфері охорони та захисту підводного культурного надбання (п. 2.2), національного правового базису режиму підводної культурної спадщини (п. 2.3) та створення

системи органів його публічного адміністрування (п. 3.1) і забезпечили розгляд цих питань у розвитку, обумовленості правничими традиціями і позицією держав щодо архітектури інституційного та правового механізму підтримання режиму підводного культурного надбання. Розробка його загальнотеоретичних засад, зокрема підходів до визначення та класифікації об'єктів підводної культурної спадщини, здійснювалася за допомогою порівняльно-правового підходу та методу формально-логічного аналізу (п. 1.1). Метод доктринального контент-аналізу було використано при опрацюванні наукових підходів до визначення правового режиму підводної культурної спадщини (п. 1.3). Методи аналізу та синтезу, а також теоретичного абстрагування допомогли з'ясувати особливості форм та методів публічного адміністрування діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину (п. 3.2). Теоретико-прогностичний метод та метод нормативного проєктування дозволили розробити пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання та управлінських практик у сфері підтримання режиму підводної культурної спадщини (р. 2, п. 3.3), логіко-юридичний метод використовувався для формулювання висновків з проведеного дослідження.

Теоретичний базис роботи сформовано роботами українських (Т.В. Аверочкіної, Є.О. Архипової, О.О. Клевчук, Н.О. Коваль, О.В. Краснікової, С.С. Кузнєцова, Т.В. Мазур, І.М. Мищак, М.О. Міщенко, Я. Морозової, А.М. Овсяник, Ю.В. Сергєєва та інших) та зарубіжних (Ж. Аллен, В. Аргіропулос, Л.Б. Баутіста, Дж. Блейк, Р.К. Блумберг, К. Браун, Н. Булут, Л. Гонгавер, С. Дромгул, Дж.Х. Меррімен, Е. Мустера, Н. Пірсон, Е. Перес-Альваро, М. Рафф, Ф. Сільва, Т. Сковацці, А. Страті, А. Стратігеа, А. Такаhashi, Б.С. Томпсон, М. Фріго, Х. Юсер та інших) дослідників.

Нормативно-правовим базисом дисертації є законодавство України у сфері діяльності, спрямованої на об'єкти підводної культурної спадщини, міжнародні угоди щодо їх охорони та захисту, а також регіональні домовленості щодо охорони навколишнього природного середовища,

програмні документи довгострокового планування розвитку морської та природоохоронної діяльності, Укази Президента України, нормативні акти Кабінету Міністрів України, Міністерства культури України.

Емпіричний базис дослідження сформовано консультаційними, рекомендаційними та узагальнюючими документами міжнародних (глобальних і регіональних) та національних урядових, міжурядових та неурядових організацій, якими визначено кращі практики публічного адміністрування правового режиму підводної культурної спадщини, форми та методи управлінського впливу на діяльність, пов'язану з підводною культурною спадщиною, інші аналітичні та довідкові матеріали, а також Інтернет-ресурси.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в українській правовій науці комплексним дослідженням сучасного правового режиму підводної культурної спадщини, у якому вироблено авторську наукову концепцію такого режиму, запропоновано шляхи імплементації світових та регіональних правових стандартів з метою створення теоретико-прикладної моделі управління підводною культурною спадщиною, її охороною та збереженням у мирний час та в умовах дії режиму воєнного стану в Україні. У результаті здійсненого дослідження сформульовано ряд положень і висновків, до найбільш значущих з яких належать:

уперше:

систематизовано підходи до визначення правового змісту категорій «культурні цінності» та «культурна спадщина» відповідно до міжнародних угод та внутрішнього законодавства України;

визначено тенденції та особливості розвитку правових засад охорони підводної культурної спадщини на міжнародному та національному рівні;

сформульовано визначення категорії «правовий режим підводної спадщини», встановлено його зміст та структуру;

розкрито особливості взаємодії правового режиму затонулих суден та правового регулювання діяльності, пов'язаної із підводною культурною спадщиною;

доведено наявність регіональної специфіки окремих аспектів правового режиму підводної культурної спадщини, яка виражена у відповідних положеннях європейських регіональних угод про режим археологічних пам'яток та охорону морського середовища;

виявлено недоліки та прогалини в українському законодавстві у сфері правового забезпечення режиму підводної культурної спадщини;

установлено тенденції організації публічного адміністрування у сфері забезпечення режиму підводної культурної спадщини на глобальному, регіональних та національному рівнях;

розкрито особливості форм та методів публічного адміністрування діяльності, пов'язаної із підводною культурною спадщиною на глобальному, регіональних та національному рівнях;

удосконалено:

концепцію морського регіоналізму в аспекті регулювання підводної культурної спадщини;

наукові підходи до взаємодії правових режимів морської діяльності та юрисдикції держав у морських просторах;

набули подальшого розвитку:

погляди на особливості форм та методів публічного адміністрування у сфері реалізації морської політики України;

наукові положення про правове та організаційне забезпечення інтегрованого управління прибережними територіями;

запропоновано:

авторське визначення категорії «підводна культурна спадщина» та класифікацію груп її об'єктів;

шляхи оновлення міжнародних стандартів публічного адміністрування охорони підводної культурної спадщини;

зміни та доповнення до законодавства України про охорону та збереження об'єктів підводної культурної спадщини, а також видалення затонулих суден з метою приведення їх у відповідність до міжнародних

стандартів та підвищення ефективності захисту національних інтересів України у морській сфері;

низку заходів щодо модернізації повноважень Департаменту культурної спадщини Міністерства культури України;

шляхи здійснення цифрової трансформації у публічному адмініструванні режиму підводної культурної спадщини в Україні.

Практичне значення одержаних результатів. Результати проведеного дослідження, його узагальнення та розроблені пропозиції, що сформульовані у висновках дисертації, мають вагоме теоретико-прикладне значення для сучасної правової науки, зокрема галузі адміністративного права, правотворчої та правозастосовної діяльності, практики публічного адміністрування, здійснюваної органами виконавчої влади в Україні.

Результати дослідження можуть бути використаними у:

науково-дослідній сфері – для подальшого розвитку теоретичних положень адміністративного права, публічного адміністрування управлінських сервісів у сфері морської діяльності та, зокрема, діяльності, спрямованої на об'єкти підводної культурної спадщини;

правотворчій діяльності – при оновленні законодавства України у сфері правового режиму підводної культурної спадщини;

правозастосуванні – для удосконалення та підвищення ефективності практичної діяльності органів державної влади, управління морською та портовою діяльністю та діяльністю на внутрішніх водних шляхах України;

навчальному процесі – при підготовці підручників та навчальних посібників з курсів: «Адміністративне право», «Проблеми адміністративного права», «Морське право: юрисдикція та спори», «Міжнародно-правове регулювання морських перевезень та глобальна безпека», а також при підготовці дисертаційних робіт, монографічних досліджень, наукових статей з питань публічного адміністрування морської та портової діяльності.

Особистий внесок дисертанта. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, усі сформульовані у ньому положення і висновки

обґрунтовано на основі його особистих досліджень.

Апробація результатів дослідження. Положення і висновки дисертації доповідалися і обговорювалися на засіданні кафедри морського, митного та інформаційного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження було представлено та обговорено на міжнародних науково-практичних конференціях, як-от: «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» (м. Одеса, 26 квітня 2024 р.), «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 17 травня 2024 р.), «Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри» (м. Одеса, 6 – 7 березня 2025 р.), «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 16 травня 2025 р.).

Публікації. Основні положення, висновки та рекомендації, що містяться у дисертаційному дослідженні, викладено у 4 наукових статтях, 1 з яких розміщено у науковому фаховому виданні України, проіндексованому у міжнародній наукометричній базі Scopus, 3 – розміщено у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, і 4 доповідях на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, поділених на дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 206 сторінок, із них основного тексту – 154 сторінки, список використаних джерел (341 найменування) – 41 сторінка, додатки – 11 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС

ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

1.1. Підводна культурна спадщина: підходи до визначення, класифікація

Визнаним фактором прогресивного розвитку людської цивілізації є доступ до стійких водних ресурсів [239, р. 189], адже саме на узбережжях рік, морів та океанів забезпечувалася прискорена модернізація засобів і технологій виробництва, формувалися перші держави і запроваджувалися нові для стародавніх суспільств інструменти управління. Водні простори були та залишаються джерелами продовольства, надійними транспортними артеріями та місцями рекреації, активно використовуються для генерації енергії тощо. Завдяки океанським та морським шляхам і сполученням складалася та прогресувала світова торгівля, відбувалися географічні відкриття, і, на жаль, ставалися численні трагедії. Водна стихія часто руйнувала та поглинала те, що було створено людьми, – прибережну житлову та господарську забудову, портову інфраструктуру, судна. Проте сучасні наукові досягнення та новітні технології забезпечили можливість досліджувати підводні простори та знаходити матеріальні свідчення історичних подій, дізнаватися про спосіб життя давніх людей, розвиток їх культур, технічних рішень і торговельних зв'язків [69, с. 172].

Гене́за людства свідчить про важливу роль історико-культурної спадщини, важливість її охорони та збереження для нащадків. Усвідомлення цінності та вразливості артефактів минулого поступово отримало прояв у прийнятті низки міжнародних угод та національних правових норм у цій сфері, а зростаючий потенціал підводних досліджень і поширення комерційної експлуатації видобутих з дна морів, океанів та інших водойм предметів значної культурної цінності призвело до прийняття Організацією Об'єднаних Націй з

питань освіти, науки і культури (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, далі – UNESCO) у 2001 р. Конвенції про охорону підводної культурної спадщини (Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage, далі – 2001 UNESCO Convention) [208]. Її базовими положеннями стали: а) пріоритетність охорони підводної культурної спадщини, що забезпечується її збереженням *in situ*; b) несумісність її комерційної експлуатації, спекуляції або безповоротного розосередження з охороною та належним управлінням нею; а с) діяльність, спрямована на підводну культурну спадщину, не повинна чинити на неї негативного впливу та порушувати спокій людських останків і місць, які є об'єктом поклоніння.

Норми про підводну культурну спадщину представлено також в усеохопній Конвенції ООН з морського права 1982 р. (United Nations Convention on the Law of the Sea, далі – UNCLOS'82) [204], зокрема безпосередньо її стосуються ст. 149 «Археологічні та історичні об'єкти» та ст. 303 «Археологічні та історичні об'єкти, знайдені у морі». При цьому ст.ст. 33, 56, 58–60, 81, 86, 87, 236, 311 визначено юрисдикцію держав у морських просторах, у т.ч. й щодо можливостей впливу на режим підводного культурного надбання [177]. Але, як зазначають Н. Пірсон та Б.С. Томпсон [282], археологія була другорядним питанням при обговоренні тексту UNCLOS'82, і дві статті (149 та 303), які безпосередньо стосуються археологічних та історичних об'єктів у морських просторах, були додані до Конвенції лише на завершальному етапі її розробки, а встановлений ними режим є фрагментарним та недостатнім для вирішення потенційних проблем і конфліктів [341, р. 3]. Під час формування UNCLOS'82 було також визнано, що вона не може вирішувати усі морські спори, та встановлено юридичне зобов'язання про те, що розбіжності стосовно підводної спадщини у спірних районах мають вирішуватися за допомогою міжнародного співробітництва [234, р. 528]. Двозначність цих статей, а також відсутність консенсусу з приводу їх тлумачення заклали основу для більш повно та якісно розробленого міжнародного договору, який об'єднав три різні сфери:

нешодавно кодифіковане морське право, звичаєве морське право та право культурної спадщини, – 2001 UNESCO Convention. Таким чином, остання виступає як *lex specialis* для захисту підводного культурного надбання, а UNCLOS'82 залишається авторитетним *lex generalis* для правового регулювання відносин у морських просторах [161].

Цими усесвітніми стандартами використання морських просторів та пов'язаних з ними об'єктів закладено базис особливого, бережливого ставлення до підводних історичних пам'яток, їх використання на благо усього людства, засади їх правового режиму і охорони. Через значну вартість та зацікавленість колекціонерів у придбанні об'єктів підводної культурної спадщини, актуальність протидії її незаконному обігу є досить високою, проте міжнародних угод, що були би безпосередньо присвячені боротьбі з ним досі не розроблено, і цей аспект визначено у загальній Конвенції UNESCO про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 р. (UNESCO Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, далі – 1970 UNESCO Convention) [205]. Необхідно визнати, що, у цілому, динаміка міжнародних зусиль з вироблення режиму охорони підводної культурної спадщини свідчить про базування відносно нової 2001 UNESCO Convention на нормах попередніх угод у цій сфері [328, р. 63], урахуванні досвіду національного правового регулювання і розробок неурядових інституцій.

Загальний підхід до визначення та класифікації підводної культурної спадщини наведено у ст. 1 2001 UNESCO Convention, відповідно до якої «“підводна культурна спадщина” означає усі сліди людського існування, які мають культурний, історичний або археологічний характер і частково або цілком, періодично або постійно знаходяться під водою упродовж не менше ніж 100 років, як-от: i) об'єкти, споруди, будинки, артефакти й людські останки разом з їхнім археологічним і природним оточенням; ii) судна, літальні апарати, інші транспортні засоби чи будь-які їхні частини, їхній вантаж або

інший вміст, разом із їхнім археологічним і природним оточенням; та iii) предмети доісторичного характеру. Трубопроводи, кабелі та інші установки, прокладені по дну моря або розміщені на ньому, і які продовжують використовуватися, підводною культурною спадщиною не вважаються».

На теперішній час чіткий часовий критерій, що визначає момент набуття затопленими об'єктами статусу підводної культурної спадщини, відсутній. Відповідно до наведеного вище визначення, до цих об'єктів належать ті, вік яких становить понад 100 років. При цьому, державами у своїх національних законодавствах встановлюються й інші межі – 50 чи 75 років, або визначаються критерії, що дозволяють зарахувати той чи інший об'єкт до підводної культурної спадщини, що підлягає охороні набагато раніше (наприклад, через особливу рідкість, вагоме значення у певній історичній події тощо). Одним з прикладів такої практики стало визнання та віднесення затопленого у 2022 р. у Чорному морі крейсера «Москва» до об'єктів підводної культурної спадщини в Україні [45] через його унікальний характер та відому участь у трагічних подіях початку широкомасштабного російського вторгнення [149].

Необхідно звернути увагу на те, що у 1970 UNESCO Convention, застосовано термін «культурні цінності» (“Cultural Property”), тоді як у 2001 UNESCO Convention – «культурна спадщина» (“Cultural Heritage”). Це потребує визначення правового змісту та кореляційних зв'язків зазначених категорій на основі діючих міжнародних угод та національного законодавства, особливо зважаючи на те, що погляди на їх співвідношення зазнали змін як у правовій доктрині, так й у нормативному регулюванні. Відповідно до ст. 1 Гаазької конвенції 1954 р. про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [199] (ратифіковано Україною 6.02.1957 р. [34]), культурними цінностями (“Cultural Property”), зокрема, є «цінності, рухомі або нерухомі, які мають велике значення для *культурної спадщини* (курсив автора. – А.О.) кожного народу, такі як пам'ятки архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічні місця розташування, архітектурні ансамблі, що як такі представляють історичний або художній інтерес, витвори

мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного чи археологічного значення, а також наукові колекції чи важливі колекції книг, архівних матеріалів чи репродукцій цінностей, зазначених вище». Використання конструкції «культурні цінності» (“Cultural Property”) притаманне також й Другому Протоколу 1999 року до цієї Конвенції [18; 305] (Україна приєдналася до нього у 2020 р. [115]), Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов’язані з культурними цінностями (Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property, далі – Nicosia Convention) [210], в якій термін «культурна спадщина» (“cultural heritage”) згадується лише у Преамбулі.

В англomовному тексті Конвенції UNIDROIT про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності 1995 р. (UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects) [40; 333], присвяченої приватноправовим аспектам захисту культурних цінностей у контексті їх незаконного обігу та торгівлі, зазначено про “Cultural Objects” (дослівно – «культурні об’єкти»), що перекладено українською як «культурні цінності», якими «вважаються цінності, релігійного або світського характеру, що мають значення для археології, передісторії, історії, літератури, мистецтва чи науки, а також належать до однієї з категорій, перерахованих у додатку до цієї Конвенції» (ст. 3).

У Статуті Міжурядового комітету зі сприяння поверненню культурних цінностей країнам їх походження або їх реституції в разі незаконного привласнення [137] під «культурними цінностями розуміються історичні та етнографічні об’єкти й документи, у т.ч. рукописи, твори образотворчого й декоративного мистецтва, палеонтологічні та археологічні знахідки, зоологічні, ботанічні й мінералогічні експонати» (ст. 3).

При цьому, крім 2001 UNESCO Convention, також у низці інших угод у назвах використано категорію «спадщина»: Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. [36; 198] (ратифіковано Україною у 1988 р. [120]), Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи

1985 р. [200] (ратифіковано Україною у 2006 р. [119]), Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) (ETS № 143) 1992 р. [221] (ратифіковано Україною у 2003 р. [118]), Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 р. [37] (Україна приєдналася у 2008 р. [116]), Декларація UNESCO щодо навмисного руйнування культурної спадщини 2003 р. [332], Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства 2005 р. [131] (ратифіковано Україною у 2013 р. [124]). Відповідно до ст. 2 останньої, «культурна спадщина є сукупністю ресурсів, успадкованих від минулого, які люди, незалежно від своєї приналежності, вважають відображенням і вираженням своїх постійно мінливих цінностей, вірувань, знань і традицій. Вона охоплює всі аспекти середовища, які виникли в результаті взаємодії в часі між людьми та місцями». А згідно зі ст. 3 Протоколу про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат [128] (Україна приєдналася у 2020 р. [114], Рамкову конвенцію Україною ратифіковано у 2004 р. [123]) «“культурна спадщина” пов’язана з історією місцевості і зазвичай складається як з природного або біологічного, так і культурного надбання».

Таким чином, в офіційних текстах та перекладах міжнародних угод, присвячених визначенню окремих складників режиму культурного надбання людства, не спостерігається однастайності у використанні термінології та чіткого розрізнення цих категорій, що зумовлене як правничою традицією, так і підходом укладачів до предмету регулювання зазначених документів. До більшості з них Україна приєдналася, інші – очікують на приєднання. В умовах триваючої російської агресії особливим чином це стосується 1) Конвенції UNIDROIT про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності 1995 р., приєднання до якої «дало би змогу Україні розпочати розмову не лише щодо будівель, музеїв, архівів, а й щодо їхніх фондів, а також культурних цінностей, які були знайдені під час незаконних археологічних розкопок на території окупованого Криму» [151], і 2) Nicosia Convention, Закон України про

ратифікацію якої було прийнято у лютому 2025 р. [122] з метою гармонізації вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами і посилення співпраці у сфері збереження культурної спадщини [11].

Відповідно до ст. 1 Закону України від 8 червня 2000 р. «Про охорону культурної спадщини» [113], «культурна спадщина – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об’єктів культурної спадщини», а «об’єкт культурної спадщини – визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов’язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об’єкти (об’єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об’єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність». Закон України від 14 грудня 2010 р. «Про культуру» [108] надає визначення національного культурного надбання як сукупності унікальних культурних цінностей, об’єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України (ст. 1).

Категорія «культурні цінності» в українському законодавстві визначається наступним чином:

«культурні цінності – об’єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України» (ст. 4 Митного кодексу України [58]);

«культурні цінності – об’єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню, охороні, перелік яких визначено Законом України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей”» (ст. 1 Закону України від 29 червня 1995 р. «Про музеї та музейну справу» [110], аналогічні бланкетні норми містяться у ч. 2 ст. 1 Закону України від 14 грудня 2010 р. «Про культуру», п. 1.3 Інструкції про порядок оформлення права на вивезення,

тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України, затвердженій наказом Міністерства культури і мистецтв України від 22 квітня 2002 р. № 258 [27], п. 2 Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2003 р. № 1343 [95];

«культурні цінності – об’єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України», різновидами таких цінностей є оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажні з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва; предмети, пов’язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва; предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок; складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам’яток і пам’яток монументального мистецтва; старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції тощо (ст. 1 Закону України від 21 вересня 1999 р. «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [97]);

«культурні цінності – об’єкти, що мають велике значення для культурної спадщини народів і відіграють важливу роль у духовному житті людей (пам’ятники архітектури та історії, твори мистецтва, релігійні або світські пам’ятники, археологічні об’єкти, музеї, бібліотеки, архіви, театри тощо)» (п. 30 Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 р. № 164 [26]).

«культурні цінності – об’єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають

збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, а також центри зосередження культурних цінностей, будівлі, головним і дійсним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей, сховища архівів, укриття, призначені для збереження в разі збройного конфлікту рухомих культурних цінностей» (п. 3 Порядку маркування в особливий період будівель та споруд, транспортних засобів, які підпадають під дію норм міжнародного гуманітарного права, відповідними розпізнавальними знаками (емблемами), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2022 р. № 1199 [93].

Наведені визначення свідчать, що поступово, а особливо після прийняття Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 р. категорія «культурні цінності» набула ширшого правового змісту, охопивши також їх нематеріальний складник, і наблизилася до категорії «культурна спадщина», яка вважалася довгий час ширшою саме через переважаюче закріплення «матеріальності» культурних цінностей, які її складають [174; 290]. При цьому, універсальні визначення цих категорій досі не схвалені, і, зважаючи на проведений аналіз норм міжнародних угод та внутрішнього законодавства України, їх, у цілому, можна ототожнити. Крім того, вони іноді зустрічаються у текстах нормативних документів як такі, що доповнюють одна одну, надаючи ширшої характеристики охоронюваним інтересам [70, с. 76]. Прикладами цьому можуть бути згадані вище Митний кодекс України, закони України «Про музеї та музейну справу», «Про культуру», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, Гаазька конвенція 1954 р. про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, а також ч. 1 ст. 1 проєкту Європейської конвенції про охорону підводної культурної спадщини 1984 р. [217]. У зв'язку з цим деякі автори обґрунтовано вважають, що використання обох категорій є більш виправданим та доцільним. Відповідно до їхньої точки зору, «культурна спадщина» є

абстрактною, ідеальною категорією, а «культурні цінності» конкретнішою, і досягнення головної мети – охорони культурної спадщини – можливе лише через охорону конкретних свідчень (матеріальних або духовних) культури, тобто культурних цінностей [225].

Відповідно до іншої точки зору, категорія «культурні цінності» не є еквівалентною категорії «культурна спадщина». Вважається, що перша має бути доповнена за допомогою визначення її фактичних та правових зв'язків з другою. Для забезпечення правового захисту відповідних культурних цінностей є необхідним встановлення їхнього зв'язку з конкретним суспільством та уточнення, до якої культурної спадщини належать такі цінності – національної чи міжнародної [265; 266], і, зважаючи на це, наукова концепція їхньої взаємодії нарешті може бути сформована. У контексті підводної культурної спадщини нематеріальний складник у вигляді «звичай, форм показу та вираження, знань та навичок», звісно, не може розглядатися, і отримує прояв у «пов'язаних з ними інструментах, предметах, артефактах й культурних просторах, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремим особами як частина їхньої культурної спадщини» (ст. 2 Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 р.) [70, с. 76].

Надане у ст. 1 2001 UNESCO Convention визначення підводної культурної спадщини через перелічення відповідних об'єктів, на жаль, не надає її універсального опису, не окреслює властивостей і ознак, залишаючи значну кількість питань для додаткового дослідження. Наприклад того, що слід вважати «природним оточенням» об'єктів, споруд, будинків, артефактів, людських останків, суден, літальних апаратів тощо, а також визначення ступеня їх пов'язаності, що позначена словами «разом із». Вірогідно це і живі організми, і неживі або залишені живими організмами об'єкти, як природного, так й штучного походження. Ця норма, на наш погляд, має три суттєві недоліки: по-перше, вона певним чином обмежує водне середовище, не враховуючи його значну мінливість, по-друге, не визначає максимального віддалення від затонулих суден, літальних апаратів, інших транспортних

засобів чи будь-яких їхніх частин, їхнього вантажу або іншого вмісту, тобто розмірів такого «природного оточення» [275, р. 11], по-третє, досить складно визначити, які саме предмети можуть бути охарактеризовані у якості доісторичних. Внутрішнє законодавство України також не містить узагальненого визначення підводної культурної спадщини, під якою, ураховуючи діюче нормативне регулювання та доктринальні підходи, слід розуміти сукупність об'єктів, слідів або інших свідчень людського існування, що частково або повністю перебувають під водою упродовж терміну, достатнього для набуття ними історичної, археологічної, культурної або наукової цінності, та слугують джерелом знань про минуле. При цьому, набір ціннісних характеристик об'єктів підводної культурної спадщини може бути розширений за рахунок додання до зазначеного переліку також соціальної, естетичної, екологічної, економічної та юридичної цінності у залежності від характеру знайдених артефактів та їхнього впливу на сучасні та майбутні суспільні відносини [70, с. 76].

Класифікація об'єктів підводної культурної спадщини, передбачена ст. 1 2001 UNESCO Convention, дає змогу виокремити такі їх основні групи:

урбаністична забудова та оздоблення людських поселень, що складається з об'єктів, споруд, будинків, зокрема житлових, культових, господарських, воєнних, портових тощо різних часових періодів, у т.ч. доісторичного характеру (підняття рівня води та природно-кліматичні явища на певному етапі розвитку прибережних суспільств ставали причинами затоплення та наступного замулювання їх досягнень. Такі артефакти, крім інформації про рівень культурного розвитку людей, також можуть надати цінні свідчення про зміну відповідних акваторій і природних ландшафтів регіону у цілому, виявити тенденції переселення та пристосування давніх людей до нових кліматичних, геодезичних та інших умов навколишнього середовища);

людські останки, що стали останнім притулком свідків природних або техногенних катастроф, і можуть отримати характеристику морських меморіалів – об'єктів підводної культурної спадщини, місць масової загибелі

людей, яким надається спеціальний статус, що передбачає їх виключну недоторканність, крім потреб наукових досліджень або інвентаризації (ст. 1 Закону України від 8 червня 2000 р. «Про охорону культурної спадщини»);

судна, літальні апарати, інші транспортні засоби чи будь-які їхні частини, їхній вантаж або інший вміст [70, с. 76–77]. Спеціальне виокремлення такої категорії свідчить про визнання особливого значення транспортних засобів та пристроїв для розуміння рівня технічного прогресу суспільств на певному етапі їх розвитку та забезпечувану такими артефактами можливість якісного простеження генези цивілізацій. Тенденція особливого підходу до затонулих суден також є характерною для всього тексту 2001 UNESCO Convention: про них вдруге згадується у ст. 1 (ч. 8), а також у ч. 8 ст. 2, ч. 3 ст. 6, ч. 3 ст. 7, ч. 7 ст. 10, ч. 7 ст. 12. Слід також підкреслити, що ця група об'єктів підводної культурної спадщини охоплює як невоєнні судна, так й військові кораблі, інші види транспортних засобів, зокрема автомобілі різного призначення, сільськогосподарську техніку тощо, вивчення яких надає інформацію не лише про застосовані для їх конструювання та будівництва технології, а й про характер вантажу, шлях слідування, особливості побуту екіпажу, прапор тощо.

Необхідно зауважити, що підводна культурна спадщина складається не лише з об'єктів, затоплених у морських та океанських акваторіях. Зважаючи на ст. 28 2001 UNESCO Convention, її стандарти можуть бути поширені також на внутрішні неморські води, які мають інше, ніж UNCLOS'82, правове регулювання, яке складається з міжнародних (глобальних, регіональних або двосторонніх) домовленостей і національного законодавства. І якщо глобальні угоди щодо використання річкових акваторій присвячені охороні довкілля і мають переважно рекомендаційний характер [2, с. 84–86, 282–283], то регіональні або двосторонні договори стосовно визначення правового режиму міжнародних рік є імперативними, але не містять згадок про річкову підводну спадщину. Наприклад, вони відсутні у Конвенції про режим судноплавства на Дунаї 1948 р. [39], Конвенції про співробітництво з охорони та сталого використання річки Дунай 1994 р. [202], Акті про судноплавство та економічне

співробітництва між державами басейну ріки Нігер 1963 р. [155], Договорі про басейн ріки Ла-Плата, 1969 р. [327] тощо, а також у двосторонніх угодах України про судноплавство на внутрішніх водних шляхах з Хорватією [141] та Німеччиною [142]. Стосовно ж угод, розрахованих на усесвітню участь, то, зокрема, у ст. 1 Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 р. [38] у визначенні категорії «транскордонний вплив» культурна спадщина згадується у якості об'єкта такого впливу, а у Конвенції про право несудноплавних видів використання міжнародних водотоків 1997 р. [203] згадки про неї відсутні. Таким чином, у зазначених акваторіях створюється специфічний режим діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, який поєднує стандарти 2001 UNESCO Convention та норми національного законодавства, присвячені використанню внутрішніх неморських вод, необхідність схвалення яких має бути усвідомлена та реалізована прибережною державою [70, с. 77].

Відповідно до Закону України від 20 вересня 2006 р. «Про ратифікацію Конвенції про охорону підводної культурної спадщини» [121], Україна заявила, що Правила 2001 UNESCO Convention застосовуються до внутрішніх неморських вод, але норми Закону від 3 грудня 2020 р. «Про внутрішній водний транспорт» [102] не поширюються на підняття майна, яке має культурне, археологічне або історичне значення (ст. 69). При цьому, відповідного нормативного базису ні щодо акваторій внутрішніх вод, склад яких визначено у ст. 6 Закону України від 4 листопада 1991 р. «Про державний кордон України» [103], ні щодо інших видів прибережних морських просторів (територіального моря, прилеглої та виключної (морської) економічної зони) не схвалено. На відміну від Закону «Про внутрішній водний транспорт», закони України від 6 грудня 2018 р. «Про прилеглу зону України» [117], від 16 травня 1995 р. «Про виключну (морську) економічну зону України» [98] та «Про охорону культурної спадщини» містять норми, що стосуються підводної культурної спадщини, але наявний обсяг регулювання навряд чи можна вважати достатнім, на чому буде акцентовано увагу у наступному розділі

роботи. Отже, поряд із класифікацією підводної культурної спадщини через виокремлення комплексу об'єктів, її може бути розподілено у залежності від місця розташування на морську (у т.ч. океанську) та річкову (у т.ч. озерну тощо) з відповідним правовим регулюванням та базованим на ньому правовим режимом, адже як зазначають Н. Булут и Х. Юсер, підводна культурна спадщина є набагато більш різноманітною, ніж можна було уявити, починаючи від корабельних аварій та завершуючи затонулими поселеннями, оскільки будь-який неприродний залишок на дні моря, озера або ріки може бути з минулого [185].

1.2. Формування правових засад охорони підводної культурної спадщини

Об'єкти підводної культурної спадщини являють собою унікальні артефакти: залишки суден, давніх міст і архітектурних ансамблів, інші об'єкти, що затонули або опинилися під водою внаслідок природних катастроф, зміни рівня води або людської діяльності. Через велике історичне та археологічне значення, вони можуть надати унікальних відомостей про буття минулих цивілізацій, розроблені ними технології та культурні практики. Збереження такого підводного надбання є складним завданням через руйнівний вплив води, розчинених у ній хімічних сполук та часу. Сучасні технічні можливості надають ученим широких можливостей для проведення підводних археологічних робіт, вивчення та документування цих знахідок без ушкодження та підняття на поверхню (для убезпечення від руйнівного впливу атмосферного повітря). Поряд із цим, особливим чином на теперішній час актуалізуються зусилля з вироблення ефективних заходів з охорони об'єктів підводної культурної спадщини від незаконних розкопок і розкрадання, для їх збереження для майбутніх поколінь та забезпечення схоронності важливих історичних даних [73, с. 258], адже, наприклад, численні знайдені на дні

морських та прісноводних акваторій судна у свій час перевозили золото, срібло та вироби з них, монети, коштовне каміння, китайську порцеляну, витвори мистецтва тощо [326].

Дослідження, підняття та охорона підводних історичних та культурних артефактів є відносно новим явищем як в археології, так й у сфері правового регулювання. Вони, на відміну від регламентації правил мореплавства та поширення суверенних прав держав на морські простори, розпочинаються з ХХ століття. Активізацію підводних археологічних експедицій зазвичай пов'язують зі спорядженням першої з них до виявленого у 1900 р. грецьким пірнальником за морськими губками римського судна віком більше 2 тис. років з грецькими античними скульптурами, яких було піднято на поверхню та повернено Греції [276]. А фактором, що значно каталізував поширення практики тривалих занурень та вивчення підводних об'єктів, стало винайдення акваланга у 1943 р. [167].

Розробка правових норм у сфері визначення режиму підводної культурної спадщини починається зі схвалення національних стандартів саме щодо охорони її об'єктів. До кола таких актів слід зарахувати: Закон Великої Британії про захист затонулих кораблів 1973 р. (Protection of Wrecks Act, 1973) [288], закони Австралії про історичні корабельні аварії 1976 та 1981 рр. (Historic Shipwrecks Acts) [237; 238] тощо. Так, Британський закон визначив правила видачі дозволів на підняття суден, що мають історичне або інше вагоме значення. Виявлені в англійських територіальних водах залишки корабельних аварій визнаються недоторканими. Дозвіл на проведення підводних робіт надає Міністерство торгівлі Великої Британії, на яке покладено також контроль за виконанням положень цього закону. Виконання робіт без дозволу тягне за собою накладення штрафу та конфіскацію обладнання. Все знайдене під час проведення дозволених підводних археологічних робіт залишається у розпорядженні археологів, переданню до музею не підлягає. Після проведення робіт необхідно скласти доповідь, що подається до спеціального комітету, який консультує міністра торгівлі.

В Австралії у 2019 р. набув чинності Закон про підводну культурну спадщину 2018 р. [329], норми якого застосовуються на території держави до зовнішньої межі її прилеглої зони, а охоронюваною підводною культурною спадщиною визнано а) усі залишки суден та літальних апаратів, які перебували в австралійських водах щонайменше 75 років; б) кожен предмет, пов'язаний із судном або літальним апаратом, або залишки судна або літального апарату, які перебували у водах Австралії щонайменше 75 років. До кола охоронюваних також можуть бути додані інші, уже вилучені об'єкти, при цьому, такий статус може бути тимчасовим. Радіуси охоронних зон в Австралії коливаються від 500 до 3200 м від знайденої спадщини (що є еквівалентним площі від 78,5 га до 3217 га відповідно). Норми нового Закону наслідують попередні акти та розвивають їх відповідно до нових тенденцій і стандартів у сфері охорони об'єктів підводного культурного надбання.

Відповідно до Закону про залишені затонулі судна 1987 р. США заявили про право власності на будь-яке таке судно у межах трьох миль від узбережжя (43 U.S.C. § 2105(a)(1) [154] і одночасно передали право власності відповідним штатам (43 U.S.C. § 2105(c)): Флорида, Північна та Південна Кароліна, Джорджія та Техас закріпили у своїх законах норми про те, що у межах 3-мильної зони штату належить право власності на підводні археологічні знахідки [261, р. 172; 316], а їх захист відбувається на підставі спеціальних багатосторонніх угод щодо важливих затонулих суден (зокрема, “Titanic” [158]), через двосторонні договори (наприклад, з Францією щодо судна “La Belle” [159]), та у рамках внутрішнього законодавства [177]. При цьому, США не ратифікували ні UNCLOS’82, ні 2001 UNESCO Convention, а серед причин такої негативної позиції були «занепокоєння з приводу повзучої юрисдикції прибережних держав» [301, р. 942–949] та режиму військових кораблів у межах територіального моря [336, р. 131–133]. Незважаючи на те, що США не є учасником 2001 UNESCO Convention, вони дотримуються умов її Додатку у якості норм звичаєвого права [231, р. 203–206].

Необхідно відзначити, що прослідковуваний приватноправовий контекст

розглянутих національних норм пов'язаний з тим, що історично у системі спочатку звичаєвого, а згодом нормативного регулювання склалося так, що розгляд справ про корабельні аварії був регламентований морськими звичаями та узвичаєннями, зокрема такими як закон про знайдені втрачені та залишені судна, і закон про рятування, що стосувався передбачуваної необхідності врятувати життя чи майно, які перебувають у небезпеці, і забезпечити справедливую компенсацію за супутні ризики [188]. Основним призначенням цих морських звичаїв, окремі з яких датуються часами античності, було вирішення питань щодо прав власності, а не захист або збереження археологічного чи історичного контексту затоплених цінностей. Однак з формуванням сучасних держав відбулися зміни й в уявленнях про морські простори: замість їх розгляду виключно у якості місця для безперешкодної торгівлі та навігації, вони все активніше визнавалися місцем делімітації кордонів і здійснення суверенітету, юрисдикції та суверенних прав [282].

У Франції підводна археологія уперше отримала нормативне регулювання відповідно до Закону від 24 листопада [254] і Декрету від 26 грудня 1961 р. [215]. Останній містить спеціальний розділ про знахідки, які представляють археологічну, історичну або художню цінність, а якщо вони викликають підвищений інтерес, міністр культури може зарахувати їх до публічної колекції. Такі предмети мають, як правило, перейти у власність держави, якщо їх власник не буде встановлений. Незважаючи на те, що Франція відіграє активну роль у збереженні підводної культурної спадщини та сформувала правові традиції у сфері її охорони, вона не у повному обсязі імплементувала 2001 UNESCO Convention. Адже поки що норми Кодексу спадщини 2003 р. спрямовано лише на регулювання режиму її підводного складника у водах, що перебувають під суверенітетом Франції (внутрішні води та територіальне море) або в яких Франція здійснює суверенні права (прилегла зона) (R532-1 – R532-14, R544-5 – L544-11) [194]. В Італії на підставі положень Навігаційного кодексу 1942 р. об'єкти історичного значення надходять державі, яка має винагородити того, хто їх знайшов, але при цьому винагорода

не може перевищувати третини вартості знайденого [304, р. 1–2; 273].

У першому археологічному законі Греції, прийнятому в 1834 р., містилося посилення на підводні цінності (ст. 62), які, як і всі інші старовинні предмети, вважалися власністю держави. Закон 3028/2002 «Про захист предметів старовини і культурної спадщини у цілому», уперше закріпив положення, якими визначаються усі питання охорони та управління підводною культурною спадщиною, але при цьому Греція утрималася при голосуванні за прийняття 2001 UNESCO Convention [269, р. 417].

У законодавстві Норвегії починаючи з 1974 р. діють норми про те, що: а) затонулі судна або їх частини, а також вантажі та усі предмети, що знаходяться на борту, якщо вони мають більш ніж 100-річний вік і відшукати їх власників не є можливим, стають власністю держави; б) кожен, хто виявить подібний об'єкт, зобов'язаний повідомити про знахідку до музею або найближчої поліцейської дільниці; с) особі, яка виявила затонулий об'єкт, належить винагорода у грошовій формі, або їй може бути запропонована частина об'єкта або щось із знайдених предметів матеріальної культури за умови, що вони знайдені у достатній кількості [287; 268, р. 59]. Аналогічні положення містяться у законодавстві Фінляндії, згідно з яким усі знайдені у територіальних водах держави цінності, вік яких перевищує 100 років, належать цій державі [197, р. 15-16].

На міжнародному рівні початок розробки концепції підводної спадщини пов'язують з рекомендацією UNESCO 1956 р. щодо міжнародних принципів, застосовних до археологічних розкопок (Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations, далі – New Delhi Recommendation) [293], в якій було визначено їх загальні принципи, що стосувалися також й морського середовища. Але сформований у 1978 р. Список всесвітньої спадщини UNESCO не містив жодних об'єктів, розташованих під водою [187, р. 7661]. Необхідно звернути увагу на те, що юридично необов'язкова New Delhi Recommendation значно відрізняється від багатьох пізніших керівних документів цієї сфери. Рекомендація стосується

відповідальності кожної країни за спадщину у межах її кордонів, дозволів на іноземні експедиції, залучення до таких випадків місцевих органів влади та місцевих археологів, цілісності та призначення колекцій знахідок та архівів розкопок, часових обмежень для вивчення та доступності пам'яток і колекцій. Вона також стосується протидії несанкціонованим і таємним розкопкам, незаконному вивезенню археологічних знахідок, а також встановлює норми про необхідність утримання держав-окупантів від розкопок на окупованій території, при цьому предмети, отримані під час таких таємних розкопок або крадіжок, мають бути повернуті до країни їх походження.

Єдиним питанням, що відрізняє New Delhi Recommendation від сучасних підходів до культурних цінностей, є торгівля ними. У ній, зокрема, підкреслюється, кожна держава-член UNESCO в інтересах спільної археологічної спадщини має розглянути можливість ухвалення правил щодо неї таким чином, щоб не заохочувати контрабанду археологічних матеріалів або негативно впливати на охорону об'єктів. Водночас іноземні музеї повинні мати можливість придбати археологічні об'єкти для досягнення своїх наукових і освітніх цілей. Передбачається також, що ці об'єкти у такому випадку не мають підпадати під будь-які обмеження через діюче законодавство країни походження. На практиці це покладає зобов'язання належної поведінки на місце (державу, регіон, провінцію тощо) походження, його уповноважену організацію та закони, а не на будь-яку установу, яка отримує такий предмет. Зазначене не можна визнати кращою практикою стосовно підводних пам'яток. Це також поглиблює, а не долає потенційний розрив між стратегіями колекціонування музеїв і археологічних установ, яким чином вони не були би розділені. Відтоді така політика зумовила міжнародні спори та проблемні національні дебати [255, р. 13–14]. У результаті на подолання проблем, що мали місце у New Delhi Recommendation, було спрямовано 1970 UNESCO Convention (щодо публічноправових питань) та Конвенцію UNIDROIT про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності 1995 р. (щодо приватноправових).

Активізація зусиль у сфері вироблення правового режиму охорони підводної культурної спадщини на європейському рівні призвела до прийняття Асамблеєю Ради Європи у 1978 р. Рекомендації № 848 «Про підводну культурну спадщину» [291], відповідно до якої державам-членам пропонувалося переглянути своє національне законодавство відповідно до мінімуму правових вимог, зазначених у додатку до Рекомендації. Зокрема, вони мали забезпечити відсутність прогалин у національному законодавстві, внаслідок чого у законах має бути вказано, що на підводні об'єкти та місця поширюється законодавство про наземні культурні цінності; під охороною мають потрапити усі об'єкти, які перебувають під водою не менше ніж 100 років (з можливими виключеннями для більш цінних або менш цінних предметів); за виявлення підводних об'єктів та місць їх знаходження має передбачатися винагорода незалежно від комерційної вартості знахідки. Рекомендація радила також розробити Європейську конвенцію про підводну культурну спадщину (текст її проєкту був підготовлений у 1984 р., але не був прийнятий [217]) та «укласти угоду між державами-членами про оголошення національних культурних зон захисту до 200-мильної межі, якщо ця межа відповідає географічним реаліям, як основу для впровадження запропонованої Конвенції». Прийняття такої охоронної зони виявилось ще одним кроком до відштовхування принципу свободи відкритого моря, тоді як розроблювана у той час UNCLOS'82 передбачила максимальну ширину охоронюваної зони у 24 милі.

Як і в інших питаннях, що стосуються рухомих культурних цінностей, вирішальну роль у регулюванні цієї проблематики відіграли багатосторонні міжнародні угоди. Першою такою угодою стала UNCLOS'82, якою визначено морські простори, що перебувають під суверенітетом держав, і запроваджено перші, найбільш загальні, правила охорони підводного культурного надбання. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 303, з метою боротьби з торгівлею археологічними та історичними об'єктами, знайденими у морі, прибережна держава може припустити, що їх діставання з дна моря у прилеглий зоні без її

схвалення призведе до порушення законів і правил в межах її території або її територіального моря. Безумовно, ціль сформульована у статті не дуже чітко, ймовірно, мається на увазі боротьба з незаконною торгівлею, а не торгівлею такими цінностями у цілому. Наведене положення поширюється на прилеглі зони та дозволяє здійснювати у них контроль за торгівлею культурними цінностями, знайденими у морі, якщо особи вилучили об'єкти без дозволу прибережної держави. Стандарти цієї угоди стали базовими для наступного міжнародного договору, що стосується безпосередньо охорони підводної культурної спадщини, базисом якої також стала Хартія з охорони та управління археологічною спадщиною 1990 р. [191], схвалена Міжнародною радою з охорони пам'яток та історичних місць (International Council on Monuments and Sites, далі – ICOMOS) та зосереджена на інфраструктурних аспектах впливу портів, гаваней та морських систем на затоплені цінності. Через зростання інтересу до підводної археології, активізацію розвитку технологій і методів підводних досліджень, питання охорони та збереження об'єктів підводної культурної спадщини значно актуалізувалися та зумовили прийняття Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини 1992 р. з рекомендацією створити археологічні парки для підводної спадщини.

Спеціалізована наддержавна інституція – Міжнародний комітет з підводної культурної спадщини (International Committee on the Underwater Cultural Heritage, далі – ICUCH) – був заснований у 1991 р. в Австралії для сприяння міжнародній співпраці у сфері охорони та управління підводною культурною спадщиною та надання консультацій ICOMOS. У якості додатку до Хартії 1990 р., у 1996 р. ICUCH схвалив проєкти, що призвели до ратифікації першого документа про охорону та управління підводною спадщиною (тобто Хартії 1990 р.) [192]. І лише через п'ять років, у Сіракузькій декларації 2001 р. наприкінці міжнародної конференції «Засоби захисту та туристичної популяризації морської культурної спадщини в Середземномор'ї» (8 – 10 березня) було зазначено, що «країни Середземномор'я є особливо відповідальними за те, щоб підводна культурна

спадщина, яку вони спільно використовують, була відомою та збереженою на благо усього людства» [314]. Такий значний строк для відновлення обговорення питань про охорону підводної культурної спадщини на міжнародному рівні, особливо під час стрімкого розвитку технологій, був невиправданим і зумовив розширення практик неправомірних дій щодо її об'єктів.

На 31-й сесії Генеральної конференції UNESCO (Париж, 2 листопада 2001 р.) було прийнято 2001 UNESCO Convention, відповідно до ст. 27 якої вона набуває чинності через три місяці після здачі на зберігання 20-ї ратифікаційної грамоти Генеральному секретареві UNESCO. Станом на грудень 2025 року 2001 UNESCO Convention діє стосовно 81 держави світу [208]. Зазначення у назві 2001 UNESCO Convention саме про охорону підводної культурної спадщини, а не про, наприклад, «режим», «статус» тощо, визначає спрямованість цієї угоди саме на встановлення охоронного режиму для підводного культурного надбання. Цим також ураховано той факт, що значна кількість об'єктів підводної культурної спадщини розташована у морських просторах за межами національної юрисдикції, що підсилює необхідність укладення міжнародної угоди з метою їх захисту поза залежністю від місця розташування. Таким чином, базис 2001 UNESCO Convention – охорону підводної культурної спадщини – слід зрозуміти як реакцію міжнародної спільноти на три фактори: а) підводна культурна спадщина стає все доступнішою; б) підвищується усвідомлення того, що підводна культурна спадщина є не лише економічним, а усе більше безцінним культурним, історичним та археологічним ресурсом; с) відсутність чіткого захисного режиму, який регулює підводну культурну спадщину відповідно до міжнародного права [173, р. 62]. Відповідно, 2001 UNESCO Convention містить норми, якими формується такий режим. До них, серед іншого, належать стандарти про те, що держави-учасниці взяли на себе зобов'язання співробітничати у сфері охорони підводної культурної спадщини у всіх видах морських просторів – у внутрішніх та архіпелажних водах,

територіальному морі, у виключній економічній та прилеглий зонах, на континентальному шельфі, у відкритому морі, Міжнародному районі морського дна (далі – Район), – вживаючи усіх необхідних та можливих заходів (ст.ст. 2, 7–12). Збереження об'єктів *in situ* є пріоритетним, а держави мають попереджати або мінімізувати будь-яку шкоду, яка може бути спричинена будь-якою діяльністю, що здійснюється її фізичними або юридичними особами. Знайдені під водою об'єкти мають бути законсервовані, і щодо них має бути забезпечено ставлення, яке сприятиме їх тривалому збереженню (ст. 2). Про таке збереження прямо зазначається як про найкращий вибір, що підкреслює важливість і повагу до історичного контексту об'єктів культурної спадщини та їх наукову значимість, визнаючи, що ця спадщина (за звичайних обставин і для деяких матеріалів) зберігається під водою краще завдяки низькій швидкості псування через відсутність кисню. Тому вилучення не є завжди автоматично виправданим. Крім того, ураховуючи стан збереження та методи занурення, відновлення не завжди є заходом, який гарантує максимальне збереження знайденого [187, р. 7664].

Кожна держава-учасниця 2001 UNESCO Convention зобов'язана накладати санкції за порушення заходів охорони підводного культурного надбання, встановлених відповідно до цієї Конвенції. Санкції застосовуються у залежності від порушення та мають бути адекватними за суворістю для забезпечення ефективності, а також відповідати 2001 UNESCO Convention. Вони мають накладатися за правопорушення незалежно від того, де вони скоєні, і позбавляти правопорушників доходів, отриманих внаслідок такої протиправної діяльності. 2001 UNESCO Convention передбачає також зобов'язання для держав-учасниць щодо співпраці під час застосування зазначених санкцій, і вжиття заходів щодо вилучення на своїй території підводної культурної спадщини, видобутої з порушенням цієї Конвенції (ст.ст. 17, 18). Як зазначає А. Таканаші, 2001 UNESCO Convention було підготовлено та прийнято з головною метою доповнити положення UNCLOS'82 для посилення захисту підводної культурної спадщини [315], при

цьому нею створено досить складний механізм співпраці держав [310].

Наступним етапом розвитку правових засад охорони підводної культурної спадщини стало прийняття у 2005 р. Рамкової конвенції Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства, що уособила інноваційний та революційний підхід до концепції культурної спадщини, визначеної як «сукупності ресурсів, успадкованих з минулого, які люди, незалежно від своєї приналежності, уважають відображенням і вираженням своїх постійно мінливих цінностей, вірувань, знань і традицій. Вона охоплює всі аспекти середовища, які виникли в результаті взаємодії в часі між людьми та місцями». Важливість та необхідність збереження спадщини підкреслено у ст.ст. 1, 2, 5, 9, 11, 12, 14, проте саме «охорона» культурної спадщини [крім зазначення про Конвенцію про охорону архітектурної спадщини Європи 1985 р. та Європейську конвенцію про охорону археологічної спадщини (переглянуту) 1992 р.] та її підводний компонент спеціально у документі не згадані. Але все ж, необхідно підкреслити, що саме європейський регіоналізм є показовим для формування правових засад охорони підводної культурної спадщини у загальному контексті, з охопленням її об'єктів відповідними формулюваннями та за умов цілковито обґрунтованого розширеного тлумачення закріплених визначень та передбачених охоронних режимів.

Розглянуті вище міжнародні угоди, а також ухвалювані кожні три роки резолюції Генеральної Асамблеї ООН про повернення або реституцію культурних цінностей країнам походження (наприклад, RES/76/16 від 8 грудня 2021 р. [297], RES/73/130 від 24 грудня 2018 р. [296], RES/70/76 від 17 грудня 2015 р. [295]) та Ради Безпеки ООН (Резолюція 2199(2015) [298], якою визнається прямий зв'язок знищення та розкрадання культурної спадщини з фінансуванням тероризму, та 2347(2017) [299], присвячену виключно загальній проблемі знищення, розкрадання та контрабанди культурних цінностей під час збройних конфліктів), а також негативний досвід Дельфійської конвенції 1985 р. (не набула чинності) [220]) стали базисом для ухвалення Nicosia Convention. Вона набула чинності 1 квітня 2022 р. (після здачі на зберігання

Угорщиною п'ятої ратифікаційної грамоти Генеральному секретарю Ради Європи (перші чотири: Латвія, Греція, Мексика та Кіпр). Це стало визначною подією у сфері охорони культурної спадщини, у т.ч. й підводної. У ст. 2 Nicosia Convention серед перелічених культурних цінностей, що підлягають охороні, відзначене рухоме та нерухоме майно, яке перебуває під водою або вилучене звідти, а також пам'ятники, групи будівель, ділянки або споруди будь-якого іншого роду, що з релігійних чи світських міркувань класифіковані чи визначені як важливі для археології, етнології, історії, літератури, мистецтва або науки відповідно до цієї Конвенції або 1970 UNESCO Convention, чи внесені до списку відповідно до ст. 1 і ст. 11 (параграфи 2 або 4) Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. Цю формулу було використано з метою подальшого розширення сфери застосування Конвенції і забезпечення найширшого можливого захисту культурної спадщини, включно з державами, які не є її сторонами [190].

Особливо важливим є значення Nicosia Convention для України як воюючої держави, адже незважаючи на те, що її не було спеціально розроблено для застосування під час збройного конфлікту, передбачені нею інструменти та механізми співпраці сформовані з урахуванням збільшення нападів на культурні цінності як у мирний, так і у воєнний час. Як зазначається у Пояснювальній доповіді до угоди, ця кримінально-правова конвенція спрямована на запобігання та боротьбу з навмисним знищенням, пошкодженням і торгівлею культурними цінностями шляхом посилення реагування кримінального правосуддя, а також сприяння національному та міжнародному співробітництву у цій сфері [222].

Nicosia Convention стала компромісом, що врівноважив протилежні інтереси, з одного боку, держав походження культурних цінностей, а з іншого – т.зв. держав-імпортерів. Існуюча напруженість між цими двома групами держав підсилювалася розбіжностями у поглядах, пріоритетах і занепокоєннях між експертами з кримінального права та права охорони культурних цінностей, які брали участь у її розробці. Тим не менш, Конвенція

була сформована як відкритий і глобально орієнтований документ для захисту загальної культурної спадщини людства: відповідно до ст. 28, до неї можуть приєднатися треті держави, які не є членами Ради Європи за умов дотримання встановлених процедур. Ця стратегія сприятиме розширенню міжнародної співпраці, а підписання Nicosia Convention Мексикою свідчить про її успішність [262, р. 266].

Важливо також зауважити, що у той час як Другий протокол 1999 р. до Гаазької конвенції 1954 р. також передбачає у своєму розділі IV криміналізацію конкретних дій проти культурних цінностей, коли вони вчиняються навмисно, але це стосується лише випадку збройного конфлікту, Nicosia Convention стала першим міжнародним правовим інструментом, присвяченим виключно питанням кримінального права і механізмам боротьби з кримінальними правопорушеннями, спрямованими проти режиму правомірного використання культурних цінностей.

Nicosia Convention передбачає конкретні склади правопорушень: її статті 3 – 9 стосуються крадіжок та інших форм незаконного привласнення, незаконних розкопок, ввезення та вивезення, придбання, розміщення на ринку, фальсифікації та псування культурних цінностей. Однак, як зазначено в Пояснювальній доповіді, ці статті були розроблені таким чином, щоб доповнювати одна одну і забезпечувати криміналізацію різних компонентів явища торгівлі культурними цінностями, беручи до уваги її транснаціональний і багатовекторний характер [222]. Крім того, ст. 10 стосується незаконного знищення або пошкодження рухомого чи нерухомого майна. Зміст цих статей можна розглядати як пряму відповідь на конкретні практики на «чорному ринку» творів мистецтва та предметів старовини [262, р. 266].

Відповідно до Nicosia Convention, держави-учасниці беруть на себе зобов'язання забезпечити, щоб кожна описана дія «становила кримінальний злочин відповідно до національного законодавства». Як зазначено в Пояснювальній доповіді, термін «забезпечити» означає, що Сторони, можливо, повинні будуть вжити законодавчих та/або інших заходів для дотримання

цього зобов'язання, але не зобов'язані це робити, якщо їх національне законодавство уже цілковито відповідає зобов'язанням за Конвенцією. Крім того, оскільки остання встановлює лише мінімальний стандарт, держави-учасниці можуть вийти за рамки визначення описаних у ній правопорушень і криміналізувати також інші форми поведінки. Важливо також мати на увазі, що карається лише навмисне вчинення правопорушень, а щодо незаконного ввезення, придбання та розміщення на ринку культурних цінностей існує додаткова вимога про обізнаність правопорушника щодо незаконного походження культурних цінностей [190].

Отже, Nicosia Convention цілковито обґрунтовано слід розглядати як важливий інструмент уніфікації стандартів у сфері національного кримінального законодавства, призначеного для захисту культурних цінностей, який, завдяки кращому розумінню паралельних та/або однакових правових положень державами-учасницями, може призвести до більш ефективної співпраці на міжнародному рівні. Конвенція доповнює інші уже існуючі багатосторонні договори, спрямовані як на економічні, так і на політичні інтереси держав-учасниць у збереженні їхніх культурних цінностей, а також на зміцнення законного інтересу світової спільноти в отриманні якнайширшого доступу до культури та культурної спадщини [262, р. 270].

Таким чином, наведеними міжнародними угодами встановлено важливі положення щодо охорони культурних цінностей, знайдених під водою. Але все ж, незважаючи на досить якісне глобальне регулювання, питання про право власності на знайдені та підняті на поверхню предмети залишаються сферою регулювання національних законодавств та сформованої практики їх як повсякденного (позитивного), так й судового (у разі виникнення спірних питань) застосування. До першої групи таких питань належить те, яка держава (точніше, органи якої держави) може надавати дозвіл на пошук та підйом затонулих суден та інших об'єктів підводної культурної спадщини, а до другої – кому і в яких частках належить право на знайдені скарби: музеям

відповідної держави або учасникам пошукових експедицій і підводним археологам, які їх знайшли.

У найбільш загальному вигляді та базуючись на розглянутих правових нормах міжнародного та національного характеру, може бути визначена наступна схема правових відносин, що виникають під час пошуку, підйому охорони, збереження та вивчення об'єктів підводної культурної спадщини: у підсуверенних та підюрисдикційних водних просторах (внутрішніх та архіпелажних водах, територіальному морі, прилеглих та виключних економічних зонах, на континентальному шельфі) дозвіл на пошук та проведення відповідних робіт та заходів надається прибережним державам, при цьому залучаються також й інші заінтересовані держави, особливо у випадках, коли йдеться про держави, власність яких на предмети є очевидною, або держави, де знаходяться або знаходилися раніше місця походження предметів. Це пояснюється закріпленням саме за прибережними державами суверенних прав у зазначених видах просторів. При цьому, у морських акваторіях поза межами державної юрисдикції ці роботи здійснюються, як правило, спеціальними суб'єктами (дослідницькими інститутами, органами, сформованими міждержавними програмами співробітництва тощо) за можливості також долучення зацікавлених держав і уповноважених державних інституцій. Право власності на ці об'єкти та предмети визначається відповідно до законодавства країни, згідно з законами якої здійснювалися ці роботи. За сформованою практикою вилучені предмети передаються до музеїв цієї держави або для продажу на аукціонах чи експонування у різних країнах, або до культових закладів, якщо вони мають особливе значення для певних громад. У випадку реалізації доходи можуть бути розподілені між судновласниками, організаторами експедиції та фізичними особами-учасниками пошуку або підйому предметів [328, р. 67-70].

Отже, правове регулювання підводної археології являє собою класичний приклад комплексного регулювання проблеми охорони культурних цінностей нормами міжнародного та внутрішнього права. У акваторіях, що належать до

складу державної території, діє законодавство прибережної держави, яким урегульовано охорону культурних цінностей, а поза їх межами – визначене міжнародними угодами. До основних тенденцій, що були характерними формуванню правових засад охорони підводної культурної спадщини слід зарахувати наступні: а) поступове поширення охоронного режиму та режиму захисту з «суходольних» культурних цінностей на занурені до води свідчення генези людських суспільств; б) визначення строків перебування об'єктів під водою для набуття статусу культурної спадщини та забезпечення можливості зміни таких строків у випадку наявності особливих обставин; с) передбачення переважного збереження підводної культурної спадщини *in situ*; d) специфічний режим комерційної експлуатації вилучених предметів; е) внутрішньонаціональне регулювання діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, у просторах, що перебувають під суверенітетом та юрисдикцією прибережних держав; f) вироблення механізму кримінально-правового захисту та охорони культурних цінностей від протиправних посягань, у т.ч. розташованих під водою. Згодом ці тенденції отримали закріплення у преамбулі 2001 UNESCO Convention та інших міжнародних угодах, і зумовили формування сучасного правового базису охорони підводної культурної спадщини, а також були сприйняті в пізнішому європейському регіональному регулюванні.

1.3. Доктринальні підходи до визначення правового режиму підводної культурної спадщини

Наукові дослідження правового режиму підводної культурної спадщини та пошук ефективних управлінських моделей реалізації стандартів 2001 UNESCO Convention представлені переважно у зарубіжній правовій доктрині. На теперішній час ними сформовано класичний напрям правознавчих та комплексних розробок, що поєднують різні аспекти застосування

міжнародних та внутрішніх правових норм, взаємодії зацікавлених суб'єктів та окреслення можливостей впливу різноманітних факторів на діяльність, спрямовану на об'єкти підводної культурної спадщини, їх захист та охорону. Так, у відомому дослідженні С. Дромгул «Підводна культурна спадщина та міжнародне право» (2013) [218] охарактеризовано систему міжнародних угод про режим підводних об'єктів культурного надбання, та розглянуто перспективи її розвитку, а також представлено погляди авторки на основні питання, що постали перед розробниками 2001 UNESCO Convention, а саме про: право власності на затонулі торговельні судна та вантажі; суверенний імунітет і затонулі військові кораблі; застосування права на рятування щодо підводних знахідок; етику їх комерційної експлуатації; питання юрисдикції щодо регулювання діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, за межами територіального моря, а також взаємодію 2001 UNESCO Convention та UNCLOS'82.

Етичним питанням підводної археології та особливостям побудови правового базису її режиму присвячено дослідження Т. Дж. Маарлевельда «Етика, підводна культурна спадщина та міжнародне право» (2013) [256], що стало вдалим прикладом міждисциплінарного теоретико-прикладного опрацювання цієї проблематики і вироблення пропозицій щодо розвитку підходів до управління підводним культурним надбанням. Серед іншого, автором відзначається різноманіття підходів до такого управління (складених традицій) у різних регіонах світу з виокремленням середземноморської («класичної») та північноєвропейської («доісторичної») традицій, а також традиції «управління культурними ресурсами» і традиції морських історичних досліджень, яка «надала життя» великим проєктам, пов'язаним з затонулими суднами “Vasa”, “Mary Rose”, “H.L. Hunley” або “LaBelle”. Щодо 2001 UNESCO Convention дослідник наголошує на її вагомому значенні як кульмінації міжнародного діалогу про спадщину та узгодження її розуміння зі стандартами морського права, що формує базис для розвитку взаємодії практики та етики морської археології.

У роботі австралійських авторів К. Броуна та М. Раффа «Міжнародне право підводної культурної спадщини. Розуміння викликів» (2022) [182] у проєкції трьох підгалузей міжнародного права – екологічного, права спадщини та морського права – розглянуто особливості правового захисту затонулих суден, що мають вагоме історичне значення, з приділенням особливої уваги можливій екологічній небезпеці, яку вони можуть становити. Автори відзначають, що поєднання права спадщини та морського права з міжнародним правом навколишнього середовища стало важливою подією у стратегіях публічного адміністрування XXI ст., зокрема у сфері визначення та реалізації адміністративно-правових режимів, що діють у Світовому океані та стосуються захисту підводного культурного надбання. Вони звертають увагу на те, що зв'язки правових режимів морських просторів, встановлених UNCLOS'82, а також інституційна взаємодія Міжнародної морської організації (International Maritime Organization, далі – IMO) та UNESCO можуть відігравати вирішальну роль у стратегіях управління, що передбачають регулювання забруднення моря внаслідок корабельних аварій. Дослідники розглядають також загальнотеоретичні засади режиму культурної спадщини, окреслюють її конкуруючі концепції та особливості міжнародно-правового захисту, а також надають авторську характеристику 2001 UNESCO Convention.

Правам корінних народів на підводну культурну спадщину і дослідженню правових проблем, антропологічних аргументів та низки етичних питань присвячено працю О. Перес-Альваро «Права корінних народів та підводна культурна спадщина: (де)конструкція міжнародних конвенцій» (2023) [283]. Авторка наголошує на необхідності забезпечення доступності текстів міжнародних угод для корінних народів (через відмінність їх правових традицій від класичної західної) та залучення їх представників до проєктів у сфері дослідження, охорони та повернення вилучених культурних цінностей, а також складнощах захисту прав корінних народів через позовні провадження щодо корабельних аварій і важливості вирішення питань суверенітету над затопленими доісторичними прибережними ландшафтами.

З погляду Цілей сталого розвитку ООН [317] (далі – ЦСР) дослідниця у співавторстві з Р. Босвелл продовжує цей дискурс у статті «Цілісна океанічна спадщина корінних громад: її цінність для міцного здоров'я та благополуччя» (2025) [285], відзначаючи, що усі ЦСР можуть бути пов'язані зі спадщиною та культурою, а концепція цілісної спадщини охоплює взаємозв'язок пам'яті, суспільства, культури, природи та довкілля. Співавторки підкреслюють важливість місцевих цінностей, вірувань та практик у сприянні стійкому використанню океанічних ресурсів, що має життєво важливе значення як для екологічного балансу, так й для здоров'я спільнот.

Наведеними дослідженнями правового режиму підводної культурної спадщини зарубіжна наукова доктрина, звісно, не обмежується. Вона представлена також іншими розробками, присвяченими правовим аспектам підводної археології та питанням збереження охорони знайдених об'єктів (Г. Бейлі та Н. Флеммінг [170], Н. Броуді та К. В. Табб [180], Л. Баутіста [173] та інші); питанням юрисдикції та прав на виявлені культурні цінності, передбаченим міжнародними глобальними та регіональними угодами (Дж. Аллен [161], Дж. Блейк [175], К. Брайс [179], Дж. Кардуччі [188], Р. Блумберг [177], Л. Мігліоріно [267], А. Страті [312], Р. Гарабелло і Т. Сковацці [226] та інші); низці аспектів управління підводним культурним надбанням (Х. Сміт і А. Купер [309], Дж. Вайтхед та С. Фінні [338], С. Классон [193] та інші) та його регіональним особливостям (К. Куо [250], Д. Лірі [252], В. Аргіропулос та А. Стратіджеа [166], К. Брін [178] та інші); аналізу впливу на правовий режим підводної культурної спадщини природних та технологічних небезпек і загроз (М. Дайре [213], Дж. Маквей та Дж. Ерландсон [263], Р. Дуран, Б. Фарізо і М. Васкес [219] та інші), а також морського просторового планування (М. Папагеоргіу [277], С. Хакзад, М. Пітерс та К. Ван Бален [243], А. Валлега [334], А. Агапіу, В. Лісандро та Д. Хаджіміціс [156]).

В українській правничій доктрині питання правового режиму підводної культурної спадщини порушуються нечасто і переважно у рамках досліджень

охорони культурних цінностей у цілому. Так, у докторській дисертації Т.В. Мазур «Охорона культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове дослідження» (2021) [51] надано лише загальну характеристику 2001 UNESCO Convention (с. 212–213) та наголошено на змінах в українському законодавстві, спрямованих на її імплементацію (с. 272).

Є. Архіпова та О. Клевчук у роботі «Державне регулювання у сфері охорони культурної спадщини України» [6] відзначають, що ураховуючи рекомендації міжнародних організацій та кращі зарубіжні практики, в Україні необхідно встановити законодавчі рамки використання об'єктів культурної спадщини (охорони, збереження, реставрації, археологічних розкопок, документування тощо), створити умови для ведення господарської діяльності і забезпечення координації інтересів різних суспільно-політичних груп, а також визначити можливості врегулювання конфліктів у цій сфері на міжнародному рівні. На їх переконання, діяльність у сфері охорони культурного спадку має базуватися на якісній комунікації представників різних професій, а на позитивні зміни у цій сфері можна очікувати лише за умови залучення до співпраці усіх зацікавлених суб'єктів. У зв'язку з цим співробітництво між експертами різних сфер, державною та місцевою владою має бути пріоритетом державного регулювання у сфері культурної спадщини. Під час вирішення проблем щодо недостатнього фінансування охорони та збереження об'єктів культурної спадщини, на думку авторів, потрібно залучати механізми державно-приватного партнерства, для стимуляції якого доцільно розробити комплекс нормативних актів щодо активізації меценатства та інвестиційної діяльності у сфері культури.

Окремим теоретико-прикладним аспектам правового регулювання режиму культурної спадщини та питанням функціонування Державного реєстру нерухомих пам'яток України присвячено роботу М. Міщенко «Визначення статусу нерухомих об'єктів культурної спадщини: особливості та наявна проблематика» [61]. Авторка наголошує на необхідності використання сучасного програмного забезпечення для функціонування зазначеного реєстру,

а не послуговуватися винятково опцією архівування наявних текстових документів. На думку дослідниці, модернізації підлягає порядок оприлюднення інформації про державну реєстрацію об'єктів культурної спадщини, а також окремі положення Закону України «Про охорону культурної спадщини», зокрема, у частині формування базового понятійного апарату пам'яткоохоронної сфери.

Дослідницький напрям охорони та управління культурним надбанням під час широкомасштабного російського вторгнення представлений роботами українських авторів Т. Кара-Васильєвої [30], В. Купрійчука [50], Н. Малиш та С.О. Москаленко [52], І. Мищак [59] тощо, а результати опрацювання зарубіжної практики управління культурною спадщиною містяться у дослідженнях А. Овсяник [68], В. Холодок [148] та інших. Так, А. Овсяник відзначається позитивний зарубіжний досвід розподілу повноважень у сфері охорони культурної спадщини між органами державної влади та недержавними інституціями, залучення до формування та реалізації заходів, прийняття управлінських рішень об'єднань власників об'єктів спадщини, волонтерських організацій, створення сприятливих умов для інвестування та збереження об'єктів культурної спадщини. При цьому ефективна модель управління культурною спадщиною, на думку авторки, базується на залученні альтернативних джерел фінансового забезпечення і не може «розраховувати» лише на державне фінансування. В. Холодок зауважує, що збереження культурної спадщини та її інтеграція до сучасних суспільних процесів є найважливішою місією національних трастів як однієї з форм довірчого управління охороною культурної спадщини, яке має значний авторитет у суспільстві та підтверджується участю провідних фінансово-промислових структур світу у фінансуванні відповідних програм. Звертається також увага на те, що співробітництво влади, бізнесу та громадських структур має забезпечити реалізацію ефективної політики у сфері збереження культурної спадщини, а до фінансування відповідних робіт поряд з державою або приватними власниками могли би долучитися малий, середній і великий бізнес, інвестори, меценати,

громадяни, зацікавлені у збереженні минулого і піклуванні про майбутнє своєї країни.

Питання цифрової трансформації у сфері публічного адміністрування культурного надбання розглянуті В. Надрагою у роботі «Цифровізація культурної спадщини: проблеми та вирішення в контексті публічного управління» (2024) [64]. До основних переваг цифровізації культурної спадщини автором зараховано низьку вартість та швидкість робіт, забезпечення якісного збереження відомостей про артефакти, а також можливість стрімкого поширення інформації про них. Ключовими викликами на шляху до діджиталізації культурної спадщини визнано: недостатність уваги та фінансування зі сторони держави, застарілі програми навчання у сфері цифровізації і відсутність необхідних спеціальностей та факультетів у закладах вищої освіти; застарілі цифрові технології та програмні пакети для навчання у закладах культури та освіти; відсутність програм для збільшення зацікавленості населення у культурній спадщині, а отже і в її збереженні. Автор відзначає також супутні переваги діджиталізації у сфері збереження та охорони об'єктів культурної спадщини: розвиток промисловості і туризму, розробка програм та турів доповненої та віртуальної реальності і створення завдяки цьому додаткових робочих місць. На його думку, державні програми, які будуть сприяти розвитку цифровізації культурної спадщини в Україні, посилення міжнародної співпраці, цифрова модернізація освітніх закладів та підвищення цифрової кваліфікації освітніх діячів, активне залучення громадян до цифрового збереження культурної спадщини, є ключовими складниками ефективного розвитку інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій у сфері культурної спадщини, особливо в умовах війни.

Спеціально присвяченими розгляду правового режиму підводної культурної спадщини та пов'язаних з ним питань стали роботи українських дослідників. Зокрема, у статті М. Цуцкірідзе, О. Краснікової та М. Погорецького «Підводна культурна спадщина: проблеми режиму та юрисдикції» (2022) [328] аналізуються міжнародні та національні (в Україні)

аспекти правового режиму підводної культурної спадщини та окреслюються особливості юрисдикції держав щодо виявлених підводних археологічних цінностей. Відзначається, що правовий режим об'єктів підводної культурної спадщини корелює з режимами морських просторів, у яких вони перебувають чи виявляються. На цій підставі автори розрізняють режими підводної культурної спадщини у підсуверенних і підюрисдикційних морських просторах, у відкритому морі і Районі, а також відзначають, що режим підводної культурної спадщини у першому випадку є потрібним, що поєднує права прибережних держав, інших зацікавлених держав та держав прапора урядових суден та літаків. У відкритому морі чи Районі такий режим регулюється двосторонніми або багатосторонніми домовленостями. Ефективність застосування зазначених режимних норм також залежить від можливих територіальних претензій та оспорюваної юрисдикції, при цьому проблема стає критичною для морських «сірих зон» або збройних конфліктів на морі.

У роботі Я. Морозової «Досвід керування підводною культурною спадщиною на прикладі Італії» (2009) [62] розглядається практика реалізації заходів з охорони та дослідження підводних пам'яток біля італійського узбережжя через формування підводних археологічних парків та заказників. Дослідниця відзначає, що схема зі створення і керування подібними структурами має припускати організацію екскурсійних турів, але лише по завершенню робіт з оцінки, обстеження, фіксації та збирання цінних матеріалів. Багаторічний досвід Італії щодо створення та експлуатації підводних археологічних парків довів їхню корисність не лише у сфері захисту археологічної спадщини, а й для формування додаткової регіональної зайнятості, коли підтримка туристичного бізнесу державою створює потенціал для розробки дослідницьких проєктів у галузі підводної археології, морської біології та консервації, чим забезпечується створення нових вакансій для випускників університетів.

У контексті реалізації ЦСР правовий режим підводної культурної

спадщини досліджено О. Красніковою у статті «Підводна культурна спадщина як інструмент реалізації глобальних Цілей сталого розвитку ООН» (2024) [44]. Авторка підкреслює важливість підводного культурного надбання у дослідженні давніх культурних взаємодій, створенні нових знань про життя людей у минулому. У рамках статті дослідниця визначає шляхи досягнення ефективних методів збереження та сталого економічного розвитку людства через відповідальне користування та управління об'єктами підводної культурної спадщини, збільшення та накопичення знань про океани. Крім того, авторка акцентує увагу на тому, що охорона об'єктів підводної культурної спадщини та територій, на яких вони розміщені, забезпечує збереження морських ресурсів та сприяє реалізації ЦСР, а підводна культурна спадщина характеризується цілісністю культурного, природного, археологічного, матеріального та нематеріального складників і можливістю застосовувати такі знання до проблем сьогодення, що зумовлює визнання її важливим інструментом досягнення ЦСР.

У роботі «Інституційна система та правовий базис публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини в Україні» (2024) [3] колектив авторів зупиняється на розгляді особливостей формування системи органів управління та правового регулювання режиму підводного культурного надбання в Україні. У дослідженні відзначається, що попри значний підводний культурний спадок, що похований у прибережних морських просторах та на дні прісноводних водойм України, в актах, присвячених роботі відповідних владних структур, спеціальних норм про правовий режим таких артефактів не закріплено. Акцентовано увагу на недостатності представлення відкритих даних про підводне культурне надбання на інформаційних ресурсах Міністерства культури та інформаційної політики України (на теперішній час – Міністерства культури України). Обґрунтовується необхідність виокремлення у публічному адмініструванні спеціального напрямку режиму підводного культурного надбання, що зумовлено ратифікацією Україною 2001 UNESCO Convention. Проведений авторами аналіз нормативного базису публічного

адміністрування режиму підводної культурної спадщини України засвідчив переважну фрагментарність закріплення спеціальних норм, та зумовив їх висновок про те, що роботи у напрямку модернізації галузевого законодавства та впровадження кращих практик публічного адміністрування, базованих на принципах «good governance» мають здійснюватися у рамках комплексного оновлення правового базису морської та портової діяльності в Україні, охоплювати процес приєднання до міжнародних угод у морській сфері з метою стійкого відстоювання суверенних прав держави у морських просторах, здійснення ефективного контролю за дотриманням правового режиму прибережних акваторій і забезпечення збереження та охорони унікального підводного культурного спадку Північного Причорномор'я.

Під кутом зору концепції прибережного інтегрованого управління окремі питання режиму підводної культурної спадщини розглянуто у роботі С.С. Кузнєцова «Деякі аспекти правового режиму прибережних регіонів та акваторій» [48]. Так, автор відзначає, що хоча інтегроване управління прибережними зонами теоретично ураховує значущість культурних екосистем, на практиці вони здебільшого не охоплюються комплексними планами управління прибережними зонами, планами розвитку портів та інших інфраструктурних проєктів. Крім того, у дослідженні запропоновано виокремлювати в інтегрованому управлінні підводним надбанням прибережних регіонів стратегічний, правовий, управлінський і просторовий аспекти, що є базованими на принципах Порядку денного на ХХІ століття.

З погляду класичного для правового регулювання морської діяльності регіонального підходу окреслено особливості управління підводною культурною спадщиною у дослідженні Ю. Сергєєва та Н. Коваль «Регіоналізм у публічному адмініструванні режиму підводної культурної спадщини» [135]. Автори характеризують основні сучасні ризики для підводної культурної спадщини, а також шляхи зменшення їх потенційного загрозливого впливу. У рамках класичних напрямів регіональної співпраці у сфері морської діяльності науковці характеризують дієвість спільних зусиль та національних підходів до

публічного адміністрування режиму підводного культурного надбання у Середземноморському, Чорноморському та Карибському морських басейнах. До типових рис такого адміністрування ними віднесено: а) створення спеціально уповноваженого національного органу управління, б) схвалення відповідного законодавства та регіональних спеціалізованих угод, с) організація співробітництва з зацікавленими сторонами та d) цифризація музейних запасників та підводних об'єктів *in situ*. Незважаючи на те, що така практика може викликати певну фрагментацію режиму підводного культурного надбання, норми регіональних домовленостей, укладених під «парасолькою» 2001 UNESCO Convention, на думку авторів, можуть посприяти формуванню більш ефективного охоронного режиму з поширенням на усі регіони за прикладом механізму контролю держави порту. Крім того, завдяки таким угодам буде спрощено взаємодію та координацію адміністративних зусиль і управлінських практик, забезпечено синергію діяльності та комунікацію регіональних наукових, урядових, навчальних та інших зацікавлених суб'єктів, запроваджено додаткові механізми реалізації цілей 2001 UNESCO Convention. Автори також акцентують увагу на необхідності розробки національного законодавства України про діяльність, спрямовану на підводну культурну спадщину, та активізації зусиль щодо співробітництва на регіональній та усесвітній основі, а також впровадження нових технічних можливостей для активізації цифризації підводних історичних, культурних та археологічних артефактів.

Таким чином, дослідження доктринальних підходів до визначення правового режиму підводної культурної спадщини засвідчило їх динамічний розвиток та актуальність для науковців як в Україні, так й за кордоном. Провідні зарубіжні розробки у цій сфері зосереджено, переважно, на міжнародному складнику публічного адміністрування режиму підводного культурного надбання з окресленням низки національних підходів до реалізації 2001 UNESCO Convention за допомогою внутрішніх управлінських та правових інструментів. В Україні активізація наукових досліджень у цій сфері

пов'язується з триваючою збройною агресією, недосконалістю правового базису для захисту і охорони затоплених об'єктів, а також необхідністю формування цілісної системи державного управління ними із застосуванням принципів «доброго урядування», новітніх інформаційних та програмних рішень, що мають на меті формування ефективного правового режиму підводної культурної спадщини в Україні.

Базуючись на наведених, а також низці інших правознавчих розробок, необхідно відзначити, що правовий режим є класичною категорією правничої науки та визначається як:

а) «певний порядок правового регулювання, який забезпечується через особливе поєднання залучених для його здійснення способів, методів та типів правового регулювання» [23, с. 217];

б) «порядок регулювання, що виражений у певному комплексі своєрідних за природою і специфічних за юридичним змістом правових засобів. Він характеризується передусім специфічним поєднанням взаємодіючих між собою дозволів, позитивних велінь і заборон. Правовий режим формується залежно від правового статусу суб'єктів, специфіки прийомів регулювання, змісту галузевих принципів, способів виникнення та реалізації галузевих прав та обов'язків, специфіки санкцій тощо. Правовий режим виражає ступінь жорсткості правового регулювання, межі правової самостійності суб'єктів» [10, с. 174];

с) «сукупність правил, що стосуються певних сфер діяльності (суспільних відносин) і зазвичай включають норми різних галузей законодавства (правовий режим держави, території, зовнішньоторговельних операцій тощо). Його урегульовано нормами різних галузей внутрішньодержавного законодавства та міжнародних угод, які є обов'язковими для прибережної держави, – стосовно прибережних водних просторів і лише норм міжнародних угод – стосовно просторів, які перебувають поза межами юрисдикції держав [1, с. 140-141].

Як справедливо зазначає С.В. Андрущенко у дисертації «Правовий

режим морського порту» (2021), «категорія «режим» є універсальною, класичною для сучасної правової науки: і публічно-, і приватноправові доктринальні розробки використовують її, позначаючи певний упорядковувачий вплив на суспільні відносини за допомогою державно-владного інструментарію. Широко вона використовується в нормах національних законодавств, присвячених визначенню механізму дій у несприятливих умовах (режим надзвичайного, воєнного стану тощо), при провадженні різних видів діяльності на певних територіях чи акваторіях (режим державного кордону, режим територіального моря, режим морського порту, режим прилеглої зони тощо) та в міжнародних угодах (режим проходження через протоки, режим мирного проходження, режим виключної економічної зони тощо)» [5, с. 13]. До кола таких режимів також слід додати й правовий режим підводної культурної спадщини та спрямованої на неї діяльності, а також діяльності, що може випадково на неї впливати, який характеризується наявністю стандартних складників: а) правового регулювання (міжнародного та національного), б) внутрішньодержавної та наддержавної інституційної системи для підтримання такого режиму, компоненти якої мають с) набори специфічних засобів впливу (інструментів) на діяльність, спрямовану на підводну культурну спадщину. Крім цих складників, зміст та структура зазначеного режиму, крім цього, охоплюють: юридичні факти, правовідносини, акти реалізації прав і обов'язків, правозастосування, об'єкти права, методи взаємозв'язку конкретних видів суб'єктів з об'єктами, систему гарантій (насамперед юридичну відповідальність за порушення режиму) [140, с. 25], що також є властивими режиму підводної культурної спадщини.

Змістом зазначеного режиму також охоплюються: визначення поняття підводної культурної спадщини та діяльності, спрямованої на неї; порядок віднесення знайдених предметів до об'єктів підводної культурної спадщини; правовий статус та режим акваторій їх перебування, що отримує прояв у повноті дії суверенітету, суверенних прав та юрисдикції держав; визначення порядку діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, та переліку

заборонених дій і заходів впливу з метою їх недопущення, а також заходів відповідальності за їх учинення, необхідних контрольних та сервісних процедур; правовий статус суб'єктів (фізичних, юридичних осіб, суден), які здійснюють пошуки, дослідження та підняття знайдених історичних артефактів; режим міжнародної співпраці як щодо знайдених артефактів, так й щодо вироблення багатосторонніх угод і участі у дослідницьких проектах.

2001 UNESCO Convention передбачає ще два специфічні складники режиму підводної культурної спадщини: перший полягає у необхідності інформування та повідомлення про виявлення та намір провадження діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, у виключній економічній зоні та на континентальному шельфі (ст.ст. 9, 11), другий – у здійсненні охоронних заходів щодо об'єктів підводної культурної спадщини (ст.ст. 10, 12). Для застосування цих правил необхідним є сплив строку перебування об'єктів під водою – 100 років відповідно до 2001 UNESCO Convention або менше (відповідно до національних законодавств або з урахуванням значення того чи іншого об'єкта і можливості визнання його підводним культурним надбанням раніше). На думку Н. Булут та Х. Юсер, у сукупності режим підводної культурної спадщини охоплює також такі питання, як картування, моніторинг, доступ, представлення та право власності [185], що додатково підтверджує тезу про його комплексність.

Як справедливо зазначають Ю. Сергєєв та Н. Коваль, режим підводної культурної спадщини поєднується з іншими режимами, що діють у морських просторах – охорони морського середовища, режимом щодо затонулих суден, режимами конкретних акваторій (прибережних та відкритого моря, Району та континентального шельфу), і має враховувати їх особливості та взаємний вплив. Його також спрямовано на урахування тенденцій глобального потепління, прогнозованих та уже здійснюваних видів морської діяльності, а також ЦСР [135].

Таким чином, завдяки поєднанню декількох режимів, режим підводної культурної спадщини слід вважати комплексним, що охоплює різноманітні

урегульовані правовими нормами види діяльності, безпосередньо пов'язаної зі знайденими предметами, і правові режими акваторій їх виявлення. Такий режим також є об'єктним та функціональним, оскільки ним визначено режим певних об'єктів – об'єктів підводної культурної спадщини, а завдяки встановленню порядку здійснення діяльності, пов'язаної з ними, окреслено функціонал (повноваження, зобов'язання тощо) держав та інших заінтересованих суб'єктів у його стабільній та ефективній реалізації.

Зважаючи на наведене, під правовим режимом підводної культурної спадщини необхідно розуміти систему правових норм і базованих на них форм та методів (інструментів) публічного адміністрування, спрямованих на регулювання діяльності, пов'язаної з виявленням, охороною, використанням та спостереженням за об'єктами підводної культурної спадщини, також інших видів діяльності, що можуть випадково вплинути на неї [79, с. 77]. Цей режим, будучи комплексним та охоплюючи режими різних видів діяльності, не може розраховувати на сталість та остаточну визначеність. Це пов'язано з динамічним оновленням підходів до морської діяльності та судноплавства внутрішніми водними шляхами, упровадженням нових управлінських рішень у роботу портів, суден і транспортних сполучень у цілому, триваючою цифровою трансформацією, зближенням стандартів національних правових та управлінських систем. При цьому єдиною з'єднуючою ланкою усіх існуючих та майбутніх складників такого режиму є його мета – охорона та захист підводного культурного надбання, а також пошук найбільш ефективних методів її досягнення і зменшення негативних впливів антропогенної діяльності, факторів часу та природного руйнування на занурені у акваторіях історичні та культурні артефакти.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВІ СТАНДАРТИ РЕЖИМУ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

2.1. Міжнародні стандарти діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину

Відповідно до 2001 UNESCO Convention, термін «діяльність, спрямована на підводну культурну спадщину» означає діяльність, основним об'єктом якої є підводна культурна спадщина і яка прямо або опосередковано може порушити її фізичний стан або в інший спосіб завдати їй шкоди (ч. 6 ст. 1). Така діяльність є суворо регламентованою з метою забезпечення належного обліку отриманої культурної, історичної та археологічної інформації за винятком випадків, коли такий доступ несумісний із завданнями охорони та управління. Питання оптимізації її публічного адміністрування, встановлення та ефективного підтримання режиму є предметом обговорення та правового регулювання на глобальному, регіональному та національних рівнях [69, с. 173].

Зважаючи на об'єктивне сполучення інтересів багатьох держав, правовим базисом діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, не може бути лише внутрішнє законодавство, і вона базується на міжнародних стандартах різного рівня погодження та ступеня імперативності, основні з яких сконцентровано у 2001 UNESCO Convention та UNCLOS'82. Як засвідчило дослідження процесу формування правових засад охорони підводної культурної спадщини, міжнародне співробітництво у цій сфері зосереджене на зменшенні шкідливих антропогенних впливів та протидії неправомірним діям щодо її об'єктів, а правовий режим є комплексним та відображає багатоаспектність і різноплановість пов'язаної з нею діяльності, компонентом якої, поряд з іншими, є «діяльність, спрямована на підводну культурну спадщину». Така діяльність може здійснюватися в усіх встановлених

UNCLOS'82 морських просторах та прісноводних акваторіях відповідно 2001 UNESCO Convention, якою визначено стандарти такої діяльності у залежності від дії суверенітету, юрисдикції та суверенних прав прибережної держави. Так, ураховуючи поширення суверенітету на внутрішні води, архіпелажні води та територіальне море, саме прибережні держави мають виключне право регулювати та дозволяти діяльність, спрямовану на підводну культурну спадщину, у цих акваторіях (ст. 7 2001 UNESCO Convention). Це стосується також і прилеглих зон з урахуванням режиму підводної культурної спадщини у виключних економічних зонах і на континентальному шельфі і ст. 303 UNCLOS'82 (ст. 8 2001 UNESCO Convention).

Для виключних економічних зон, континентального шельфу та Району, внаслідок особливостей їх правового режиму, передбачено норму про відповідальність усіх держав-учасниць 2001 UNESCO Convention за охорону підводної культурної, що у них розташована. При здійсненні відповідних охоронних заходів встановлюється особливий режим міжнародного співробітництва, яким передбачено процедури повідомлень, консультацій та координації. Слід зауважити, що охоронний режим у Районі є практично ідентичним режиму у виключних економічних зонах і на континентальному шельфі, але тут координуючою державою може бути не лише прибережна, а будь-яка держава, що заінтересована у встановленні такого режиму у Районі (ст.ст. 9–11 2001 UNESCO Convention). Ці норми цілковито відповідають стандартам UNCLOS'82 про зонування морських просторів, дію суверенітету, юрисдикції та суверенних прав держав у них, а схема співробітництва, базована на ст.ст. 9 та 10 2001 UNESCO Convention, уперше була застосована щодо археологічного об'єкта Скеркі-Бенк у Середземному морі, де перебувають затонулі судна різних історичних періодів: від римської епохи до теперішнього часу [310].

Юрисдикція, передбачена 2001 UNESCO Convention, базується на засадах державної належності та прапора. За наявності спірних акваторій можуть виникнути питання щодо приналежності знайдених у них об'єктів

підводної культурної спадщини, яке буде вирішуватися у рамках територіальних спорів [328]. З метою уникнення таких ситуацій 2001 UNESCO Convention передбачає режими співробітництва між прибережними державами та державами прапора (як виняток, також з іншими заінтересованими державами) у залежності від місця перебування підводної культурної спадщини. Крім того, співробітництво між державами та міжнародними організаціями зі сприяння культурному обміну підводними культурними цінностями шляхом, наприклад, виставок або створення музейних колекцій є важливою стратегією «м'якої сили» [307]. Проте часто доведення права власності на давні затонулі судна та їх вантажі, інші цінності та сліди давніх людських цивілізацій є утрудненим та вимагає кропіткої праці з історичними документами, отриманням доступу до архівних файлів і судових справ. Важливим також є повернення їх часто коштовних та таких, що мають значну культурну цінність вантажів, корінним народам, що зазнали колоніального пригнічення [283].

Загальне правило щодо приналежності об'єктів підводної культурної спадщини встановлене у ст. 149 UNCLOS'82: «Усі археологічні та історичні об'єкти, знайдені в Районі, зберігаються або використовуються на благо всього людства, причому особлива увага приділяється преференційним правам держави або країни походження, або держави культурного походження, або держави історичного й археологічного походження». Таким чином, довести зв'язок є необхідним, а порядок перелічення у статті свідчить, як представляється, про закріплення певної «черги», де перше місце і, відповідно, перевага (хоча й у досить м'якій формі) надається саме країні походження знайдених артефактів. Про цей зв'язок зазначається також щодо державних суден та літаків в архіпелажних водах та територіальному морі (ст. 7 2001 UNESCO Convention). Але при цьому, питання про проблемність розмежування та визначення цих держав ставить ще Л. Кафліш у 1982 р. [186], а Т.М. Шошич у праці 2023 р. [310, р. 177] підтримує його думку. За узагальненим підходом що представлений у правознавчих дослідженнях, під

державою походження слід розуміти державу, з якої було вивезено культурну цінність, а під державою культурного походження або державою історичного та археологічного походження можна розуміти державу, де було створено цю цінність або де її знайдено.

Стандарти, що визначають режим діяльності, спрямованої на підводне культурне надбання, конкретизовані у Додатку до 2001 UNESCO Convention. Тут повторено та розвинуто базові принципи правового режиму підводної культурної спадщини та відзначено, що зазначена діяльність «не повинна негативно впливати на підводну культурну спадщину більше, ніж це необхідно для цілей проекту» (Правило 3), під час її здійснення мають використовуватися «методи неруйнівного поводження й обстеження, що є кращими, ніж видобування об'єктів. Якщо розкопки або видобування необхідні з метою наукового вивчення або подальшої охорони підводної культурної спадщини, методи й технологія, які використовуються, повинні бути максимально можливою мірою неруйнівними та сприяти забезпеченню схоронності останків» (Правило 4).

Відповідно до правил 7 та 8, «заохочується доступ громадськості до підводної культурної спадщини *in situ* за винятком випадків, коли такий доступ не є сумісним із завданнями охорони й управління; а також міжнародне співробітництво в здійсненні діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, з тим щоб сприяти ефективному обміну й використанню знань археологів та інших відповідних спеціалістів».

«До початку будь-якої діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, готується проектна документація, що подається компетентним відомствам для отримання дозволу й відповідної експертної оцінки» (Правило 9). Вимоги до такої документації, підготовчі дії до її складання, а також визначення мети, методології, технічних засобів, аспектів фінансування, виконання та оприлюднення результатів проекту, звітності та архівування викладено у Правилах 10–23, 28, 30–36 Додатку до 2001 UNESCO Convention.

Крім того, розділами VIII та IX Додатку встановлено низку вимог до

програм консервації, управління та документального забезпечення підводної культурної спадщини. Зокрема передбачається, що «програма консервації передбачає порядок поводження з археологічними об'єктами в ході діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, під час їхнього транспортування й у довгостроковому плані. Консервація здійснюється відповідно до чинних професійних норм» (Правило 24). «Програма управління об'єктом передбачає охорону й управління *in situ* підводною культурною спадщиною під час і після закінчення робіт на об'єкті. Програма включає інформування громадськості, розумні заходи щодо забезпечення стабільності об'єкта, моніторинг і захист від втручання» (Правило 25). «Програма документального забезпечення передбачає відповідно до чинних професійних норм археологічної документації, докладне документування, у т.ч. звіт про хід здійснення діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину. Документальне забезпечення включає, як мінімум, докладний опис об'єкта, у т.ч. походження підводної культурної спадщини, перенесеної або видобутої під час діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, польові записи, плани, креслення, перетини, а також фотографії або записи на інших носіях» (Правила 26 та 27). Таким чином, 2001 UNESCO Convention встановлено мінімальні правила здійснення діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, що підлягають деталізації у внутрішніх законодавствах держав, що планують або уже приєдналися до неї.

Одним з найбільш актуальних питань правового регулювання діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, є взаємодія правових режимів, які діють стосовно затонулих суден. Сучасний технологічний прогрес дає можливість занурюватися до місць корабельних аварій, вивчати та відтворювати події далеких часів, набувати знання про давню морську торгівлю, суднобудування, далекі експедиції тощо. Можливим також є підняття затонулих суден для вивчення, розміщення у музейних колекціях або перетворення їх самих на музеї, наприклад, як військовий корабель “Vasa” [324]. Завдяки перебуванню у безкисневому середовищі і

важкій доступності, такі судна можуть зберігатися у первісному стані досить довго [251; 270]. А за належного підходу також якісно відновлюватися. Прикладів багато: в Україні підняті з р. Дніпро козацькі чайки відновлюються на о. Хортиця [19], у Данії судна Скулделева зберігаються в Музеї кораблів вікінгів [320], судна “Bremen Cog” є музейним експонатом у Німеччині [212], “Mary Rose” – у Портсмуті [306], “Batavia” – в Австралії [172] тощо [275].

Необхідно відзначити, що підняття давніх затонулих суден має багато аспектів: науковий, фінансовий, політичний, інформаційний та організаційний. Вони формують комплекс складних завдань та мають базуватися на надійній правовій базі. Охорона затонулих суден як об’єктів підводної культурної спадщини регламентована 2001 UNESCO Convention та UNCLOS’82, регіональними угодами, а національний рівень формують внутрішні законодавства. Правовий режим їх охорони та вивчення також взаємодіє з режимом суден, що затонули пізніше, і режим прибирання яких визначається Найробіською міжнародною конвенцією про видалення затонулих суден 2007 р. (Nairobi International Convention on the Removal of Wrecks, далі – Nairobi Convention) [272]. Крім того, завдяки міжнародному характеру морських перевезень, речі з місця аварії часто можуть походити з декількох країн, а команда бути інтернаціональною. Внаслідок цього виникають спори через оголошення державами своїх прав на такі об’єкти і визнання їх частиною національного культурного надбання. Більше того, звичаєве право стосовно затонулих суден може ще більше ускладнити завдання визначення правильної правової бази для підводної культурної спадщини [230].

Попри закріпленій керівний принцип збереження підводної культурної спадщини *in situ*, вилучення (підняття) предметів з дна акваторій 2001 UNESCO Convention не забороняє (ст. 2) [275, р. 8], що забезпечує цінну можливість для їх вивчення. Але важливо мати на увазі, що стосовно затонулих суден така можливість вимагає значної уваги до консервації та збереження через руйнівний вплив атмосферного повітря і сонячного світла на переважно дерев’яні матеріали, застосовані для їх побудови [260]. Поряд із

цим, навіть у затопленому стані такі судна надають цінну інформацію та сприяють досягненню ряду ЦСР [284]. Крім того, взаємодія між підводним культурним надбанням та іншими ЦСР, пов'язаними з морем, є багатогранним, охоплюючи, наприклад, синергію режимів збереження підводної культурної спадщини та збереження біорізноманіття [282], оскільки з часом затоплені судна стають токсичною підводною культурною спадщиною [183; 184], що стало однією з причин схвалення у 2007 році Nairobi Convention. Її сферу дії визначено у ст. 1 як «район Конвенції», який «означає виключну економічну зону держави-учасниці, встановлену відповідно до міжнародного права, або, якщо держава-учасниця не встановила таку зону, район за межами територіального моря цієї держави та який прилягає до нього, визначений цією державою відповідно до міжнародного права, що простягається не більше ніж на 200 морських миль від вихідних ліній, від яких відлічується ширина її територіального моря».

Nairobi Convention передбачається можливість її застосування у територіальному морі та декілька виключень, що переважно стосуються військових кораблів: «Ця Конвенція не застосовується до жодного військового корабля або іншого судна, що належить державі або експлуатується нею і використовується у даний час лише для урядової некомерційної служби, якщо тільки ця держава не ухвалить іншого рішення». Однак існує можливість поширення 2001 UNESCO Convention й на них (ст. 3, 4) [275, р. 10]. Слід відзначити, що у той час як ст. 221 UNCLOS'82 визнає право прибережної держави втручатися у морські аварії для захисту своїх інтересів від ризиків забруднення, але не розглядає конкретно небезпечні судна, що затонули, Nairobi Convention надає значних нових повноважень для сприяння видаленню небезпечних затонулих суден у виключній економічній зоні, оскільки вона також охоплює своєю сферою розгорнуті сценарії аварій [280, р. 660].

До Nairobi Convention приєдналося дещо більше 40 держав [272], що у два рази менше, ніж до 2001 UNESCO Convention. Це обумовлене достатньо жорсткими нормами про відповідальність та зобов'язання щодо видалення

небезпечних суден, розподіл фінансування, відшкодування та страхування. Питання юрисдикції, як й у випадку з 2001 UNESCO Convention, є характерними і для Nairobi Convention, адже при визнанні суден небезпечними, їх видаленні, для забезпечення безпеки мореплавства у місцях їх загибелі тощо визначається функціонал постраждалих держав, держав реєстрації судна та держав-учасниць. При цьому не в усіх нормах Конвенції чітко розмежовуються функції постраждалих держав та держав-учасниць, очевидно через те, що постраждалі держави часто одночасно є й державами-учасницями, але, наприклад, за текстом ч. 5 ст. 2 це різні держави: «Держави-учасниці намагаються співпрацювати, якщо наслідки аварії на морі, що призвела до аварії, стосуються держави, відмінної від постраждалої держави», а у ч. 1 ст. 5 Держава-учасник ототожнена з державою реєстрації судна. Отже, держава-учасниця може виступати і як держава-учасниця, і як постраждала держава, і як держава реєстрації судна. Об'ємніший функціонал держав-учасниць проявляється у наявності зобов'язання щодо інформування Генерального секретаря ІМО, створення спеціального органу, уповноваженого на видачу свідоцтв про страхування або іншого фінансового забезпечення для суден (ст. 12), врегулювання спорів (ст. 15).

Таким чином, ці два міжнародні інструменти формують режими правомірної діяльності щодо затонулих суден у залежності від строку їх перебування у затопленому стані. 2001 UNESCO Convention містить лише загальні положення щодо протидії незаконним діям стосовно об'єктів підводної культурної спадщини (ст.ст. 14–17), а спеціальними угодами щодо цього є 1970 UNESCO Convention та Конвенція UNIDROIT про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності 1995 р. Режими 2001 UNESCO Convention та Nairobi Convention узгоджені та спираються на норми UNCLOS'82 щодо зонування морських просторів та взаємодії держав, містять відповідні відсилання неї (ст. 3 та ст. 16 відповідно). Обидва інструменти передбачають різноманітні форми співробітництва між державами з метою досягнення кращого рівня імплементації (інформування, консультації). Ними

також встановлено можливість поширення дії їх норм на внутрішні неморські води. Але якщо 2001 UNESCO Convention містить спеціальну вказівку про це, то Nairobi Convention підкреслює можливість поширення своїх стандартів «на затонулі судна, що знаходяться на її території, включаючи територіальне море» (ст. 3).

Відмінності між конвенціями та встановлюваними ними режимами проявляються у переважно охоронному спрямуванні 2001 UNESCO Convention і набагато суворішому підході Nairobi Convention до проблеми видалення затонулих суден, зокрема закріплення чітких зобов'язань та фінансової відповідальності власників суден, необхідності страхування суден валовою місткістю 300 та більше, передбачення можливостей втручання держав у видалення затонулого судна та відшкодування зазнаних ними у зв'язку з цим збитків. При цьому, 2001 UNESCO Convention розрахована на застосування у більшій кількості морських просторів ніж Nairobi Convention, яка обмежується максимум виключними економічними зонами. Поєднання вимог двох угод для держав, що приєдналися до них, створює усеохопний режим для вирішення проблем корабельних аварій, дозволяючи попередити їх перетворення на токсичні підводні об'єкти [275, р. 11]. Тим не менш, обидві конвенції (станом на грудень 2025 року) діють лише для 18 держав (Албанія, Антигуа та Барбуда, Бельгія, Болгарія, Конго, Хорватія, Йорданія, Іран, Мальта, Марокко, Нігерія, Ніуе, Панама, Португалія, Румунія, Південна Африка, Франція та Швейцарія).

Судна, що затонули, до спливу стандартного 100-річного строку не потрапляють під охоронний режим 2001 UNESCO Convention і, відповідно до Nairobi Convention за умови визнання небезпечними мають бути прибрані. При цьому, стосовно затонулих суден, які можуть бути визнані підводною культурною спадщиною раніше ніж через 100 років через значення та роль у відомих історичних подіях або відповідно до норм національного законодавства, яке передбачає менші строки, одночасно діють обидва режими (у випадку знаходження підводної культурної спадщини у водах однієї з 18 перелічених вище країн). Статтею 6 Nairobi Convention встановлено умови

визнання затонулого судна небезпечним. Перелік цих умов не є вичерпним і постраждала держава на свій розсуд може визначити й інші фактори для визнання такого судна небезпечним та вжити заходів до його видалення. Отже і об'єкт підводної культурної спадщини може бути визнаний небезпечним та таким, що підлягає обов'язковому видаленню.

За змістом *Nairobi Convention*, якщо судно не визнається небезпечним, воно може бути залишене на місці затоплення. Проте чи може це бути визнане доброю практикою, особливо у цілях збереження навколишнього середовища? Напевно, що ні. Адже будь-який предмет, що не є природнім для морських акваторій та перебуває у них достатньо довго може стати небезпечним для їх екосистем якщо не одразу, то у перспективі. Цей фактор актуалізується з набуттям такими об'єктами статусу підводної культурної спадщини із встановленням відповідного режиму захисту. Наприклад, багато суден, що затонули під час Другої світової війни, отримали статус підводної культурної спадщини менше ніж за 20 років [275, р. 11], але для таких суден все ще актуальними залишаються питання безпеки через наявні на них боєприпаси та ризики для водолазів, потенційне забруднення навколишнього середовища такими боєприпасами, небезпечними вантажами, паливом та іншими матеріалами, речовинами та сполуками [160; 181; 216; 224]. Слід також відзначити, що корозія металевих затонувих суден може, у залежності від їх будівельних матеріалів та захисних оболонок, ставати або причиною забруднення морського середовища, тобто загрозою для нього, або ставати корисним фактором, що сприяє формування штучних рифів, які колонізують морські організми та інше морське життя. Визначення того, як затоплені судна та військові кораблі поведуться у морському середовищі, важливо як для їх збереження, так й для захисту довкілля, оскільки їх збудовано з низьковуглецевої сталі або алюмінію, які швидко кородують у солоній воді у залежності від середовища захоронення, та багато з них містять тонни палива [257]. Наслідки зміни клімату, наприклад, підвищення температури та кислотності морського середовища, можуть погіршити їх стійкість, а інші

ризиками, зокрема, отримання додаткових пошкоджень або втрата через природні причини, таких як землетруси, шторми, а також через людські втручання у пошуках металобрухту, пограбування, збитки від рибальських траулерів тощо [166, р. 1596–1597] негативно впливають на їх стан.

У цілому охоронний режим щодо підводної культурної спадщини спрямовано переважно на збереження її об'єктів, а не морського середовища, де вони перебувають. Хоча у ст. 1 2001 UNESCO Convention і зазначається про «природне оточення», але ця норма не є досконалою через відсутність визначення цього поняття. Тоді як вплив затоплених суден на стан та життєдіяльність морських екосистем є аксіоматичним та навряд чи він є позитивним, навіть за відсутності шкідливих речовин та зумовлених ними впливів. Особливо це стосується відносно нових суден, які перебувають на кладовищах затонулих кораблів біля узбережжя Австралії [339], у Карибському басейні [235] тощо [258]. Вони стають місцем паломництва дайверів, учених, мисливців за цінностями, науковців. Але не можна не брати до уваги їх вплив на морське середовище та необхідність прибирання. 40 країн, для яких з 2015 року діє Nairobi Convention, – це дуже мало. Адже країн, що мають морське узбережжя 150 [211], 40 – це лише 26,6%, навіть не третина. А якщо врахувати річкові та інші прісні акваторії, в яких також гинуть та залишаються уламки суден, то можна побачити складність досягнення екологічної рівноваги та забезпечення зменшення впливу корабельних аварій на водні екосистеми. Тому приєднання та реалізація Nairobi Convention – це не лише про фінансові аспекти, а поперед усе про піклування про морське середовище та досягнення 14 ЦСР «Збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку», про здоров'я сучасного та прийдешніх поколінь, про необхідність працювати на майбутнє. Робота з видалення затонулих суден не може бути проведена миттєво, але має стати роботою, що виконується постійно. Вплив на держави з метою приєднання до Nairobi Convention має стати активнішим та реалізовуватися у комплексі з природоохоронними стратегіями на глобальному, регіональних та

національних рівнях. Наприклад, в Україні приєднання до цієї Конвенції обговорюється більше 10 років [134; 145], але досі не відбулося. 2001 UNESCO Convention щодо України діє з 2009 р., але імплементаційний правовий базис досі залишається слабо розвиненим [328]. Норми щодо видалення затонулих суден не передбачено ні в Морській доктрині України на період до 2035 року [101], ні в Морській природоохоронній стратегії [63], ні в Стратегії морської безпеки України [139], що вимагає їх перегляду та доповнення з приєднанням України до Nairobi Convention. Запропоновані зміни до актів Кабінету Міністрів України (Морської доктрини України на період до 2035 року та Морської природоохоронної стратегії) наведені у додатку 3.

Кодекс торговельного мореплавства України [32] містить главу, що присвячена майну, яке затонуло в морі (ст.ст. 120–127) – у межах територіального моря і внутрішніх морських вод України (ст. 14). Вона містить правила щодо підняття та віддалення затонулого судна. Але «віддалення» не вирішить проблему забруднення або небезпеки. Слабкість норм Кодексу була продемонстрована під час 10-місячного перебування затопленого танкера “Delfi” у безпосередній близькості до узбережжя міста Одеса [146; 164]. Крім того, на виключну (морську) економічну зону України правила Кодексу не поширюються. У Законі України від 16.05.1995 р. «Про виключну (морську) економічну зону України» згадується про негативні екологічні наслідки корабельних аварій на довкілля та відзначається, що «У разі, коли у виключній (морській) економічній зоні України сталися зіткнення суден, посадка на мілину або інша морська аварія, або дії, пов’язані з такою аварією, що може призвести до серйозних негативних наслідків для узбережжя і пов’язаних з ним інтересів України (включаючи рибальство), спеціально уповноважені органи України мають право згідно з нормами міжнародного права вжити заходів щодо захисту від забруднення або загрози його забруднення з урахуванням розмірів фактичної або можливої шкоди.» (ст. 17). Але необхідного законодавчого розвитку ця норма не отримала.

Скорочення антропогенного впливу та збереження довкілля є

першорядною метою сучасних держав. Видалення чи інші дії щодо затонулих суден є одним із аспектів цієї проблеми. Важливо, щоб режими, встановлені 2001 UNESCO Convention та Nairobi Convention, були узгоджені та доповнювали один одного. Така взаємодія режимів суден, що затонули, може сприяти зниженню негативного впливу на морське середовище. Таким чином, широке приєднання та реалізація Nairobi Convention можуть встановити оптимальний баланс між режимом видалення затонулих суден та захистом затонулих суден відповідно до 2001 UNESCO Convention. Встановленню глобального режиму щодо затонулих суден сприятиме розширення нормативних рамок Nairobi Convention на відкрите море та Район за прикладом 2001 UNESCO Convention [275, p. 12].

2.2. Регіональне співробітництво у сфері охорони та захисту підводного культурного надбання

Співробітництво держав на регіональному рівні є класичною практикою вирішення актуальних проблем у сфері морської діяльності для певної географічної зони, що тримала назву морського регіоналізму. Його спрямовано на вироблення кращих моделей координації та підвищення ефективності співпраці з різноманітних питань транспортної, природоохоронної, дослідницької та інших сфер. Це пов'язано з унікальністю географічних та кліматичних умов, екологічними викликами, особливостями історичного, економічного, соціально-культурного розвитку прибережних держав і транскордонного співробітництва. Особливості, властиві окремим морським регіонам, а також низка питань, які не отримали необхідної регламентації у глобальних правових інструментах або відповідно до їх норм мають бути конкретизовані в угодах місцевого рівня, зумовлюють необхідність пошуку специфічних організаційно-правових механізмів для забезпечення належної охорони та піклування про підводне культурне надбання, особливо у регіонах,

що є багатими на історичні артефакти [135, с. 88].

На теперішній час у світі сформовано декілька регіональних моделей спільного управління морською та портовою діяльністю держав, розташованих на узбережжі замкнених або напівзамкнених морів, що базуються на ст.ст. 122 та 123 UNCLOS'82 і відповідних регіональних угодах. Такі домовленості стосуються координації управління живими ресурсами моря, їх збереження, розвідування та експлуатації; захисту і збереження морського середовища; проведення наукових досліджень (ст. 123 UNCLOS'82). Ще двома напрямками такого співробітництва є системи контролю держав порту і пошуку та рятування на морі, що також мають своїм базисом спеціальні договори (меморандуми, угоди тощо). У якості прикладів таких регіональних домовленостей можна навести Паризький меморандум про взаєморозуміння щодо контролю суден державою порту 1982 р. [278], Угоду про співробітництво причорноморських держав з пошуку та рятування на Чорному морі 1998 р. [144], Конвенцію про захист морського середовища району Балтійського моря 1992 року (переглянуту) [207], Конвенцію про захист морського середовища та прибережного району Середземного моря 1976/1995 р. (далі – Барселонська конвенція) і протоколи до неї [201] тощо. Крім багатосторонніх домовленостей можуть мати місце також двосторонні угоди з окремих питань взаємодії прибережних держав. Наприклад, Договір між Україною та Румунією про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань 2003 р. [17], Угода між Урядом Турецької Республіки та Урядом Республіки Болгарія про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища 2004 р. [157] або Угода між Єгиптом та Кіпром про розмежування економічних зон 2003 р. [340] тощо.

З метою створення повноцінних систем публічного адміністрування такої спільної діяльності прибережними державами, крім укладання угод, здійснюються заходи з формування на їх основі (і зазвичай з метою реалізації їх норм) інституційної системи управління та підтримання встановленого

режиму, розробки керівництв та інших внутрішніх документів, надання пропозицій державам-учасникам для ефективної імплементації погоджених стандартів і практик, а також створюються дослідницькі проекти з різнонаціональною участю. При цьому, регіональний підхід, на наше переконання, навряд чи слід обмежувати співробітництвом держав, розташованих на узбережжі замкнених або напівзамкнених морів. Він може передбачати об'єднання інтересів країн, що обмиваються декількома морями, океанами, внутрішніми акваторіями, або бути відкритим для діалогу та приєднання тих держав, що не мають безпосереднього виходу до узбережжя певної акваторії, але заінтересовані у багатосторонній співпраці. Тому регіоналізм об'єктивно отримує ширших характеристик і, відповідно, може охопити значно більшу кількість держав, ніж ті, що розташовані на узбережжі однієї морської чи річкової акваторії. Прикладом такого регіоналізму може бути європейська Ініціатива трьох морів, що об'єднує держави, розташовані на узбережжі Балтійського, Чорного та Адріатичного морів [25]. Крім того, Угода про асоціацію з ЄС [143] також передбачає співробітництво у сфері використання морських акваторій та рік (ст.ст. 135, 279, 361, 407–418 тощо), а режим збереження та важливості культурної спадщини регламентований її статтями 104, 262, 400 та 439.

Незважаючи на наявність достатньо великої кількості регіональних угод у вказаних сферах співробітництва, домовленостей, що були би присвячені виключно підводній культурній спадщині, налічується лише декілька, а питання її охорони зазвичай інтегруються до договорів про захист морського середовища або культурної спадщини у цілому. При цьому 2001 UNESCO Convention заохочується укладення державами-учасниками двосторонніх, регіональних або інших багатосторонніх угод або розвиток існуючих угод з метою збереження підводної культурної спадщини. Такі угоди мають цілковито відповідати 2001 UNESCO Convention та не послабляти її універсального характеру. Держави можуть у таких домовленостях погоджувати норми й правила, що забезпечують більшу охорону підводної

культурної спадщини, ніж норми й правила, встановлені у 2001 UNESCO Convention. Сторони таких угод можуть запрошувати приєднатися до них держави, що мають зв'язок із цією підводною культурною спадщиною, який піддається перевірці, особливо зв'язок культурного, історичного або археологічного характеру. 2001 UNESCO Convention не змінює прав й обов'язків держав-учасниць, які випливають з двосторонніх, регіональних або інших багатосторонніх угод, укладених до її прийняття, й особливо таких угод, які відповідають цілям цієї Конвенції та стосуються охорони затонулих суден (ст. 6).

Одним з прикладів регіональних угод, якою визначено, серед іншого, режим співробітництва щодо підводної культурної спадщини у ЄС є Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) (ETS № 143) 1992 р., якою передбачається низка видів взаємодії на регіональному рівні: обмін елементами археологічної спадщини та інформацією про здійснювані дослідження (ст. 8), надання технічної і наукової допомоги шляхом обміну досвідом та експертами у сфері археологічної спадщини (ст. 12), а під археологічною спадщиною розуміються споруди, архітектурні ансамблі, розбудовані та облаштовані ділянки території, рухомі об'єкти, інші пам'ятки, а також їхній контекст, незалежно від місця розташування на суходолі або під водою (ст. 1). Відповідно до цієї Конвенції, сторони зобов'язалися запровадити правову систему охорони археологічної спадщини (ст. 2), застосовувати низку процедур та заходів для її збереження і забезпечення наукового значення археологічних дослідницьких робіт (ст.ст. 3, 4), забезпечувати комплексне збереження археологічної спадщини (ст. 5), фінансово підтримувати археологічні дослідження (ст. 6), а також протидіяти нелегальному обігу об'єктів археологічної спадщини (ст.ст. 10, 11).

У Барселонській конвенції, спрямованій на захист морського середовища та прибережного регіону Середземного моря, основну увагу сконцентовано на екологічних аспектах, але її Протокол про охоронювані райони та біологічне

різноманіття Середземного моря 1995 р. (Protocol concerning specially protected areas and biological diversity in the Mediterranean (Specially Protected Areas and Biological Diversity Protocol, далі – SPA/BD Protocol) [289] та ініціативи, базовані на його нормах, безпосередньо стосуються культурної спадщини, у т.ч. підводних об'єктів. Так, нормами SPA/BD Protocol передбачається географічна сфера його дії зі зверненням уваги на морське дно та його надра (ст. 2), а серед загальних зобов'язань сторін вказується на необхідність вжиття заходів щодо захисту, збереження та управління сталим екологічним розвитком територій, що являють собою, зокрема, особливу культурну цінність, шляхом створення особливо охоронюваних територій з відповідними характеристиками та забезпечувальними інструментами (ст.ст. 3, 4, 6, 8).

Крім того, документ містить Додаток І, присвячений визначенню загальних критеріїв вибору морських та прибережних територій для додання до Списку особливо охоронюваних територій середземноморського значення. У Додатку підкреслюється, що збереження природної спадщини є основною метою, яка повинна характеризувати зазначений Список, а досягнення інших цілей, зокрема збереження культурної спадщини та сприяння науковим дослідженням, освіті, участі та співпраці, є дуже бажаним, і є фактором, що свідчить на користь включення об'єкта до списку, якщо це є сумісним з цілями збереження (п. а) General Principles). Регіональне значення є основною вимогою до території для включення до Списку, а при оцінці середземноморського інтересу території слід використовувати, зокрема, критерій культурної репрезентативності, а також існування загроз, зокрема, культурній цінності району. Відповідні заходи захисту мають ураховувати регулювання будь-якої діяльності чи дій, які можуть погіршити природні, культурні чи естетичні характеристики території. Таким чином, незважаючи на те, що SPA/BD Protocol, у першу чергу, спрямовано на захист біологічного різноманіття, у його нормах відзначено важливість охорони об'єктів, що становлять культурну цінність, що включає, на наше переконання, також й

підводну культурну спадщину, яка нерозривно пов'язана з навколишнім середовищем свого перебування, і вплив на водні екосистеми одночасно є впливом й на занурені під воду об'єкти.

Необхідно зауважити, що Барселонську конвенцію, зокрема її першу редакцію, було прийнято у рамках створеного у 1975 р. Середземноморського плану дій [264] – багатосторонньої природоохоронної угоди у контексті Програми регіональних морів Програми з навколишнього середовища ООН. Цей план дій був схвалений середземноморськими країнами та Європейська спільнота прийняла його у якості інституційного базису для співробітництва у вирішенні загальних проблем погіршення стану морського середовища. Через 20 років до неї було внесено зміни для охоплення ключових концепцій, підтриманих на Конференції у Ріо-де-Жанейро в 1992 р., та додання узбережжя до сфери її дії.

Рекомендація Парламентської Асамблеї РЄ № 848(1978) «Про підводну культурну спадщину» [279] акцентує увагу на питаннях вироблення єдиних концептуальних засад для держав Європи щодо збереження підводних культурних пам'яток, необхідності запровадження примусових заходів та збільшення фінансової підтримки для рятувальних розкопок, а також для ретельного наукового дослідження дійсно значущих місць.

Серед іншого, Парламентська Асамблея рекомендувала:

а) розробити Європейську конвенцію про підводну культурну спадщину, відкриту для підписання усіма державами-членами Ради Європи, а також усіма державами, що не є членами Європейської зони і мають морське узбережжя;

б) домовитися про угоду між державами-членами про оголошення національних зон охорони культурного надбання до межі у 200 миль, якщо це обмеження відповідає географічним реаліям, як основи для впровадження запропонованої конвенції;

с) заохочувати, у співпраці з UNESCO та Міжнародною радою музеїв, адміністрування імплементації майбутньої конвенції на регіональному рівні, за погодженням між державами, що межують з морем або частиною моря;

d) висловити свою підтримку створенню Європейської групи з підводної археології, яка, серед іншого, могла би підготувати та підтримувати в актуальному стані серію європейських посібників (доповнених відповідним наочним матеріалом) щодо чинного законодавства та адміністративних правил стосовно підводної спадщини, підводних археологічних методів досліджень, а також основних процедур, яких слід дотримуватися під час виявлення знахідок.

Незважаючи на прогресивний для свого часу характер цього документа, він не став базисом нової регіональної угоди, виконавши роль допоміжного документа при розробці 2001 UNESCO Convention [72, с. 147–148] та формування (через певний час) програмних продуктів для кращого ознайомлення з культурним надбанням європейських країн. Як справедливо зазначають Ю. Сергєєв та Н. Коваль, напрям співробітництва щодо вироблення регіонального підходу до адміністрування режиму підводної культурної спадщини в ЄС та наближених до нього державах перебуває у стані оцінки необхідності та поступового формування. Держави приєднуються до 2001 UNESCO Convention та розробляють галузеве національне законодавство, а Радою Європи схвалено, крім згаданої вище Рекомендації 848(1978) «Про підводну культурну спадщину», також Рекомендацію 1486(2000) про морську та річкову культурну спадщину [292].

Програмні Керівні принципи ЄС також сприяють блакитному зростанню, відповідальному та сталому туризму, пов'язаному з морем та підводним культурним надбанням [135, с. 91]. Зокрема, як відзначається у Рекомендації 1486(2000) про морську та річкову культурну спадщину, на жаль не вдалося реалізувати одну з головних пропозицій попередньої Рекомендації 848(1978), що стосувалася розробки Європейської конвенції про охорону підводної культурної спадщини. Тим не менш, деякі елементи цієї Рекомендації були включені до переглянутої Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини 1992 р. У Рекомендації також наголошується на тому, що останні технологічні досягнення у сфері глибоководного дайвінгу

сприяють підвищенню уразливості багатьох добре збережених та раніше недоступних уламків. Їх комерційна експлуатація заохочується рекламуванням вражаючих досягнень у визначенні місцезнаходження та піднятті з “Titanic” численних цінностей, а також пов’язаним з цим успіхом художнього фільму. Особливо підкреслено також загрозу для морської та річкової спадщини через безвідповідальне використання океанів, комерційні та промислові операції у внутрішніх водах, на узбережжі та на внутрішніх водних шляхах. Визнається, що останніми роками загальноєвропейський інтерес до морської та річкової спадщини засвідчує стійкі тенденції до зростання, що потребує координації, співпраці та заохочення мереж експертів і неурядових організацій у таких суміжних галузях, як підводна археологія, судноплавство, морські музеї чи наукові лабораторії. Особливо в умовах коли затоплені та недіючі морські і річкові споруди перетворюються на альтернативне використання і судна великої історичної цінності ризикують бути втраченими через брак ресурсів для їх обслуговування.

Серед іншого Асамблея Ради Європи рекомендувала заохочувати:

а) європейське співробітництво для захисту морської та річкової спадщини щодо затонулих суден і пов’язаних з ними об’єктів, нерухомої спадщини та документальних записів з наголосом на співпраці між державними органами влади та зацікавленими неурядовими спільнотами (академічною, спортивною тощо) з наданням необхідних ресурсів для Європейського фонду спадщини;

б) держави забезпечувати захист підводної культурної спадщини від комерційних операцій з вилучення з відкритого моря, прийняти законодавство для захисту підводної культурної спадщини від комерційних та/або несанкціонованих операцій з відновлення у їхніх внутрішніх водах, територіальних морях, прилеглих зонах, континентальних шельфах і виключних економічних зонах, а також вжити усіх можливих заходів для перешкоджання таких операцій, здійснюваних їхніми громадянами або громадянами інших країн, які прагнуть плавати під їх прапорами або

використовувати їх територію як бази або порти висадки;

с) регіональне співробітництво щодо підводної культурної спадщини між країнами (незалежно від членства у Раді Європи), які межують з одним морем або частиною моря, шляхом обміну інформацією або шляхом укладення двосторонніх чи багатосторонніх угод, які можуть містити більш суворі вимоги, ніж глобальні угоди;

д) укладання таких угод, що пом'якшуватимуть суверенний імунітет, який держави зберігають щодо військових та інших державних суден, незалежно від місця затоплення, з особливою увагою до тих з них, що є історично цінними та є військовими захороненнями;

е) місцеве та регіональне співробітництво для захисту морської та річкової спадщини від комерційних розробок, пов'язаних з будівництвом, прокладанням кабелів чи інших комунікацій, розвідкою та видобутком вуглеводнів.

Таким чином, європейський регіональний рівень співробітництва у виробленні правових стандартів охорони та захисту підводного культурного надбання характеризується відсутністю спеціальної угоди, формуванням рекомендацій до активізації організаційних зусиль у напрямку її вироблення та закріплення окремих аспектів її правового режиму в угодах, що присвячені режиму археологічних цінностей та охороні морського середовища у цілому.

Чорноморський регіон, будучи частиною європейського, є багатим на об'єкти підводної культурної спадщини, і також може слугувати прикладом регіонального співробітництва щодо морської та портової діяльності: тут діє відповідний меморандум про взаєморозуміння щодо контролю держави порту [55], згадана вище угода з пошуку та рятування на морі, а також Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992 р. (далі – Бухарестська конвенція) [35]. Спеціальної міжнародної угоди щодо підводної культурної спадщини тут також не розроблено, і лише три держави регіону (Болгарія, Румунія та Україна) ратифікували 2001 UNESCO Convention і, будують національні системи публічного адміністрування її режиму відповідно

до її стандартів [135, с. 92].

Опосередковано – через охорону навколишнього середовища регіону та протидію негативному впливу забруднень на затоплені артефакти – питання збереження підводного культурного надбання окреслено лише у Бухарестській конвенції. Так, відповідно до ст. 1 її дія поширюється на Чорне море, що передбачає також його дно та надра з розташованими на них археологічними об'єктами (затонулими суднами, залишками давніх портів та інших культурних пам'яток), яким можуть загрожувати забруднення, рибальство, підводні комунікації, видобуток корисних копалин та будівництво.

Зобов'язання щодо вжиття усіх необхідних заходів державами-учасницями з метою скорочення, збереження під контролем та запобігання забрудненню морського середовища Чорного моря, його захисту і збереженню, сприяють також піклуванню про об'єкти підводного культурного надбання від руйнівного впливу привнесених предметів, речовин і сполук (ст. 5). Такі заходи охоплюють захист від хімічних, нафтових та інших токсичних забруднень, які можуть зашкодити затопленим пам'яткам. Забруднення, наприклад, може негативно впливати на збереження дерев'яних або металевих об'єктів, що знаходяться на морському дні, прискорюючи їх розкладання та корозію. Досягненню зазначеної мети сприяє й передбачене Бухарестською конвенцією співробітництво сторін, регламентоване ст.ст. 5, 9–11, 14–16 і Протоколами до неї, адже спільні зусилля можуть охоплювати, серед іншого, проведення археологічних досліджень та створення карт підводних об'єктів, що сприятиме їх кращому вивченню та захисту.

Таким чином, незважаючи на те, що Бухарестську конвенцію безпосередньо не спрямовано на захист підводної культурної спадщини, її принципи та механізми охорони морського середовища чинять позитивний вплив на збереження підводних пам'яток у Чорноморському регіоні. Через захист морського дна та мінімізацію забруднення вона створює правові та організаційні умови для збереження культурної спадщини у підводному середовищі та її положення можна розглядати як опосередковано спрямовані

на охорону підводної культурної спадщини, включаючи археологічні пам'ятки, інші затоплені об'єкти та культурні цінності [70, с. 78]. Крім того, на користь поєднання природоохоронних заходів зі збереженням підводного культурного надбання свідчить сучасний науковий дискурс. Так, Н. Пірсон та Б.С. Томпсон звертають увагу на те, що морські археологи та екологи, здебільшого працювали ізольовано та не відзначали синергії підводної культурної спадщини і морського біорізноманіття. Вони акцентують увагу на охоронюваних режимах, що застосовуються до підводної культурної спадщини та морських екосистем, їх просторовому співіснуванні та формуванні відповідних зон поєднання таких режимів у рамках «об'єктів синергії» та «зон синергії». Дослідники також звертають увагу на поєднання режимів управління затонулими суднами і рибальством, відзначаючи, що наявність сталих правил рибальства може забезпечити захист підводної культурної спадщини. Автори справедливо відзначають, що зв'язок між підводною культурною спадщиною, морським біорізноманіттям та захистом океану є очевидним, і ця взаємодія може бути використана для ефективного управління дайвінг-туризмом. У цілому ж на теперішній час, на думку авторів, є цілковито закономірним формування нового наукового напрямку – «Екологія морської спадщини», що корелює зі схваленою наприкінці 2022 р. Куньмінсько-Монреальською глобальною рамковою програмою збереження біорізноманіття [282; 249]. Цим підтверджується наша теза про те, що режим підводного культурного надбання є комплексним і поєднує численні режими, що пов'язані з діяльністю, спрямованою на нього, та діяльністю, що може випадково на нього вплинути. А розвиток таких видів діяльності додатково свідчить про «відкритість» режиму підводного культурного надбання до «входження» нових форм взаємодії між людиною, технікою та морськими і річковими акваторіями.

Позитивним досвідом вироблення регіональної домовленості щодо охорони культурної спадщини, у т.ч. підводної, є Конвенція про захист археологічної, історичної та мистецької спадщини американських націй 1976 р. (Convention on the Protection of the Archeological, Historical and Artistic Heritage

of the American Nations, 1976, далі – Convention of San Salvador) [206], що була ухвалена на Шостій сесії Генеральної Асамблеї Організації американських держав у м. Сантьяго (Чилі). І хоча документ прямих згадок про підводні об'єкти не містить, його дія охоплює широкий спектр історичних та культурних артефактів:

а) пам'ятники, об'єкти, фрагменти зруйнованих будівель та археологічні матеріали, що належать американським культурам, які існували до контакту з європейською культурою, а також останки людей, фауни та флори, пов'язані з такими культурами;

б) пам'ятники, будівлі, об'єкти художнього, утилітарного та етнологічного характеру, цілі або у фрагментах, колоніальної епохи та XIX ст.;

с) бібліотеки та архіви; інкунабули та рукописи; книги та інші публікації, іконографії, карти та документи, видані до 1850 р.;

д) усі об'єкти, що виникли після 1850 р., і які держави-учасниці зареєстрували у якості культурних цінностей, за умови, що вони повідомили про таку реєстрацію інших учасників Конвенції;

е) усі культурні цінності, які будь-яка з держав-учасниць спеціально розглядає та заявляє про них, як про охоплювані сферою застосування цієї Конвенції (ст. 2).

Мета Конвенції полягає у виявленні, реєстрації, захисті і охороні власності, що становить культурну спадщину американських націй, для: а) запобігання незаконному вивезенню або ввезенню культурних цінностей; і б) сприяння співпраці між американськими державами для взаємного пізнання та оцінки їхнього культурного надбання. Відповідно до ст. 5 Convention of San Salvador, культурна спадщина кожної держави складається із зазначеного майна, знайденого або створеного на її території, і законно придбаних предметів іноземного походження. Таким чином, оскільки до складу території держави належать внутрішні води та територіальне море, їх дно та надра, то, за змістом зазначеної ст. 5, на них також поширюється дія цієї Конвенції.

Convention of San Salvador закріплено низку стандартів, спрямованих на

охорону та збереження культурної спадщини, а саме:

а) правила володіння культурними цінностями, їх переміщення на території кожної держави визначаються внутрішнім законодавством, а з метою запобігання незаконній торгівлі ними заохочуються такі заходи, як реєстрація колекцій і передача культурних цінностей, що підлягають охороні; реєстрація угод про купівлю-продаж такого майна; заборона імпорту культурних цінностей з інших держав без відповідного сертифікату та дозволу (ст. 7);

б) кожна держава несе відповідальність за ідентифікацію, реєстрацію, захист, збереження та охорону своєї культурної спадщини; при виконанні цих функцій вона зобов'язується заохочувати: підготовку правил і законодавства, необхідних для ефективного захисту цієї спадщини від знищення внаслідок недбалості або неадекватної роботи зі збереження; створення технічних органів з охорони культурних цінностей; створення та ведення інвентаризації та обліку культурних цінностей для забезпечення їх ідентифікації та збереження інформації про місцезнаходження; заснування та розвиток музеїв, бібліотек, архівів та інших центрів охорони та зберігання культурних цінностей; делімітацію та охорону археологічних пам'яток і місць, що представляють історичний і художній інтерес; розвідку, розкопки, дослідження та збереження археологічних пам'яток і об'єктів науковими установами у співпраці з національною агенцією, яка відповідає за археологічну спадщину (ст. 8);

с) держави-учасниці всіма доступними засобами запобігають будь-яким незаконним розкопкам на своїй території або будь-якому вивезенню звідти культурних цінностей (ст. 9) і зобов'язуються вживати усіх заходів, яких вважатимуть ефективними, для запобігання та припинення незаконного вивезення, ввезення та переміщення культурних цінностей, а також заходів, необхідних для повернення таких цінностей до держави, якій вони належать у випадку їх вилучення (ст. 10–14).

Таким чином, значення Convention of San Salvador навряд чи можна переоцінити, особливо зважаючи на регіон та час її укладання, що характеризується активізацією зусиль з вироблення правового режиму охорони

підводного культурного надбання. Конвенцією закріплено низку важливих зобов'язань держав-учасниць правового та організаційного характеру у сфері запобігання втраті та знищенню культурних об'єктів, у т.ч. підводної культурної спадщини. Крім цього, документ передбачає співпрацю країн регіону у сфері наукових досліджень та охорони пам'яток, що сприяє створенню ефективних механізмів захисту історичних та культурних артефактів, і акцентує увагу на важливості збереження культурної спадщини.

Отже, регіональне співробітництво у сфері охорони та захисту підводного культурного надбання та досвід укладання відповідних міжнародних угод засвідчили, що питання про правовий режим затоплених культурних цінностей нечасто отримує у них спеціальну регламентацію, а охоплюється більш широким регулюванням в екологічній та археологічній сферах. Такий підхід, на наше переконання, має низку позитивних рис, оскільки забезпечує комплексне піклування про об'єкти підводної культурної спадщини, враховуючи не лише археологічний, а й природоохоронний контекст. Він також сприяє підвищенню ефективності публічного адміністрування діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, охоплюючи усі його напрямки: розробку гармонізованих правових норм, узгодження управлінських практик та взаємодій різних рівнів в екологічній, науковій, культурній та правоохоронній сферах з метою зменшення конфліктів інтересів заінтересованих сторін, міжнародну співпрацю з урахуванням регіонального контексту та синергію зусиль у досягненні ЦСР. В остаточному підсумку укладання таких угод є важливим інструментом не лише для досягнення екологічних цілей і охорони культурного надбання, але й для формування стійких моделей управління морськими та прісноводним просторами у цілому [70, с. 78].

2.3. Національний правовий базис режиму підводної культурної спадщини

Крім міжнародного правового регулювання державами схвалюється внутрішнє законодавство про режим підводної культурної спадщини з урахуванням національних особливостей та технічних досягнень, зокрема створення підводних меморіалів та музеїв, особливостей доступу до затоплених об'єктів тощо. Саме з прийняття національних правил про охорону давніх затонулих суден розпочався процес формування правових норм про режим підводного культурного надбання у світі. Таким законодавством може бути також передбачене ліцензування підводних археологічних розкопок, встановлення заборон на комерційну діяльність у певних районах і заходи щодо захисту підводної культурної спадщини від розкрадання та інших неправомірних дій, особливості діяльності археологів та дайверів, забезпечення безпеки іншої діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, а також напрямки роботи для формування належного рівня суспільної обізнаності про важливість і необхідність охорони та збереження її об'єктів для майбутніх поколінь тощо. Важливо урахувати, що ефективність національних правових інструментів може бути різною, і на теперішній час значного підсилення та активізації набуває різнопланове співробітництво як держав на глобальному та регіональному рівнях, так й зацікавлених національних публічних адміністрацій і громадських формувань, науково-дослідних установ та суб'єктів, залучених до морської та портової діяльності, з метою підтримки та удосконалення охорони і захисту об'єктів підводної культурної спадщини [73, с. 258].

В Україні законодавство про підводну культурну спадщину перебуває у процесі формування, базисом якого стала ратифікована у 2006 році 2001 UNESCO Convention. Найважливіші – конституційні – засади охорони культурного надбання закріплено у ст. 54 Основного закону [41]: «Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних

пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами». Зважаючи на основоположний та принциповий характер норм Конституції, виокремлення різних видів культурного надбання тут, звісно, не є доцільним, адже така конкретизація відбувається у відповідному галузевому законодавстві. В Україні таке законодавство спрямоване, переважно, на правове забезпечення діяльності, пов'язаної з культурними цінностями (культурною спадщиною) у цілому, а регулювання правового режиму їх підводного складника поки характеризується високим рівнем прогальності. Наприклад, Закон України від 8 червня 2000 р. «Про охорону культурної спадщини» визначає лише поняття морського меморіалу, яким є об'єкт підводної культурної спадщини, місце масової загибелі людей, якому надається спеціальний статус, що передбачає його виключну недоторканність, крім потреб наукових досліджень або інвентаризації (ст. 1), закріплює норму про те, що перелік об'єктів підводної культурної спадщини зі статусом морського меморіалу визначається Кабінетом Міністрів України (ст. 13), встановлює, що власність морського меморіалу визначається межами національної юрисдикції (у виключній (морській) економічній зоні, територіальному морі та внутрішніх водах України) (ст. 17), і забороняє ведення будь-яких форм діяльності, зокрема підводно-екскурсійної, крім потреб наукових досліджень або інвентаризації, на об'єктах підводної культурної спадщини зі статусом морського меморіалу (ст. 30). При цьому, зміни до цього Закону, якими було закріплено зазначені вище правила, внесені лише у 2018 р. [100].

Згідно з Законом України від 6 грудня 2018 р. «Про прилеглу зону України», абзац другий преамбули Закону «Про охорону культурної спадщини» було викладено у новій редакції: «Об'єкти культурної спадщини, які знаходяться на території України, у межах її територіального моря та прилеглої зони, охороняються державою». Цим, на наше переконання, було особливим чином підкреслено статус України як морської держави з

встановленими відповідно до UNCLOS'82 прибережними морськими просторами (територіальним морем та прилеглою зоною). У цілому, до 2018 р. регулювання режиму підводної культурної спадщини в Україні було ще обмеженішим, але за час, що минув після оновлення Закону «Про охорону культурної спадщини», законодавство і організаційні заходи з його реалізації не отримали очікуваного розвитку. Зокрема, перелік об'єктів підводної культурної спадщини зі статусом морського меморіалу, що має визначатися Кабінетом Міністрів України, не затверджений або відсутній у загальнодоступних джерелах інформації [69, с. 174].

Закон України від 18 березня 2004 р. «Про охорону археологічної спадщини» [112] також містить лише окремі згадки про правовий режим робіт, спрямованих на підводне археологічне надбання. Зокрема, відповідно до ст. 9, до складу наукових досліджень археологічної спадщини зараховано польові дослідження (археологічні розвідки, розкопки, інші земляні і підводні роботи), а згідно зі ст. 10, «проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних та підводних робіт для пошуку об'єктів археологічної спадщини або пов'язаних з ними рухомих предметів за відсутності передбаченого законом дозволу, зокрема на використання металошукачів, детекторів неоднорідності ґрунту чи будь-якого іншого пошукового обладнання або відповідної технології, є незаконним».

Закон України від 14 грудня 2010 р. «Про культуру» передбачає в якості одного з пріоритетів державної політики у сфері культури охорону культурної спадщини та культурних цінностей, збереження, відтворення та охорону традиційного характеру середовища (ст. 4), що поширюється, як представляється, на різні види середовища, зокрема й підводного.

Підготовлений у 2011 р. Проєкт Закону України «Про національну культурну спадщину» [111] подібно розглянутим вище законам, не передбачив виокремлення спеціального структурного елемента (частини або статей), присвяченого підводній культурній спадщині, та обмежився встановленням

низки вимог до підводних робіт та досліджень на території України, виключивши встановлену на той час виключну (морську) економічну зону зі сфери свого регулювання.

Необхідно відзначити, що у законах «Про прилеглу зону України», «Про виключну (морську) економічну зону України», лише побіжно зазначається про підводну культурну спадщину, а у програмних документах морської сфери та функціонування внутрішніх водних шляхів присвячені їй норми відсутні. Виключенням може бути лише Морська доктрина України на період до 2035 року, в якій узагальнено відзначено про культурні цінності. Так, у Законі «Про прилеглу зону України» закріплено, що дослідження археологічних та історичних об'єктів культурної спадщини у прилеглій зоні проводяться у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ст. 6), який досі не затверджено.

Норми Закону «Про виключну (морську) економічну зону України», у яких згадується про підводну культурну спадщину, спрямовані на регулювання морських наукових досліджень та визначають окремі правила їх режиму, зокрема щодо: 1) відмови України у наданні згоди на здійснення іншими державами, їх юридичними і фізичними особами, міжнародними організаціями морського наукового проекту у виключній (морській) економічній зоні при його спрямуванні на підводну культурну та/або археологічну спадщину для попередження порушення суверенних прав або юрисдикції України (ст. 13), 2) забезпечення збереження об'єктів підводної культурної та археологічної спадщини у зоні проведення досліджень у якості умови їх проведення (ст. 14). а також щодо 3) заборони (зупинення) морських наукових досліджень, що проводяться з порушенням вимог зазначених вище статей (ст. 15) та 4) відповідальності за незаконне ведення морських наукових досліджень (ст. 25).

Як зауважується у науковій літературі, ст.ст. 13–15 Закону «Про виключну (морську) економічну зону України», присвячені морським науковим дослідженням, не отримали свого «продовження» у чинному

законодавстві, але мають потребу у ньому, оскільки встановлюють норми про те, що подібні дослідження проводяться лише за погодженням зі спеціально уповноваженими органами України, право на їх проведення мають усі держави, їхні юридичні та фізичні особи, міжнародні організації, для чого вони подають відповідну інформацію згаданим органам, також Україна має право відмовити в дозволі на їх проведення. Усі зазначені організаційні аспекти лише продекларовані в Законі «Про виключну (морську) економічну зону України», а конкретний порядок їх здійснення на теперішній час відсутній, відсутня також і форма інформації, що надається іноземними державами, їх юридичними та фізичними особами, а також міжнародними організаціями для отримання дозволу на проведення досліджень [2, с. 254].

У Морській доктрині України на період до 2035 року у розділі «Ринок туристичних і рекреаційно-оздоровчих послуг» до напрямів розвитку таких послуг зараховано «розбудову культурного простору, підтримку розвитку фестивального та конкурсного руху, збереження та популяризацію культурної спадщини, паспортизацію та реставрацію пам'ятників історико-культурної спадщини, залучення ресурсів приватних партнерів до відновлення таких пам'ятників на принципах державно-приватного партнерства». Цією нормою охоплюються усі види культурної спадщини, проте, зважаючи, на особливий правовий режим підводного культурного надбання та приєднання України до 2001 UNESCO Convention, доцільним є спеціальне виокремлення норм про такий вид історичних цінностей, що підкреслить статус України як морської держави, відданої формуванню та ефективній підтримці цього статусу. Крім іншого, це також сприятиме реалізації цілі «виконання соціальних і культурних завдань, пов'язаних із морською діяльністю, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття Чорного та Азовського морів», зазначення про яку фіналізує Доктрину.

Порядок обліку культурних пам'яток в Україні та процедуру отримання дозволів на проведення археологічних досліджень визначено підзаконними актами культурологічної сфери. Так, у Порядку обліку об'єктів культурної

спадщини, затвердженому наказом Міністерства культури України від 11 березня 2013 р. № 158 (у редакції наказу Міністерства культури та інформаційної політики України від 01.03.2024 р. № 158) [94], визначено єдину систему обліку об'єктів культурної спадщини незалежно від їх видів та типів, а також порядок переміщення (перенесення) пам'ятки. У п. 1.2 Порядку територією пам'ятки визначено «територію, історично, функціонально і топографічно пов'язану з розпланувально-просторовою еволюцією пам'ятки, для якої визначається спеціальний охоронний режим її використання з метою збереження цілісності пам'ятки. Земельна ділянка, на якій розташована пам'ятка, і яка призначена для збереження та обслуговування пам'ятки, належить до території пам'ятки». Зважаючи на те, що для України 2001 UNESCO Convention діє з 2 січня 2009 р., у цьому визначенні, або іншому, присвяченому середовищу, яке оточує пам'ятку, мало бути згадане також водне середовище, дно водних об'єктів та його надра через перебування у них історичних, археологічних та інших культурних цінностей.

Територіальну сферу дії Порядку видачі дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, в зонах охорони, в історичних ареалах населених місць, а також досліджень решток життєдіяльності людини, що містяться під земною поверхнею, під водою на території України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 316 [92], обмежено територією України, а отже простори ні прилеглої, ні виключної (морської) економічної зони не потрапляють до його сфери регулювання, що, на наше переконання, підлягає виправленню, як й відповідний Стандарт надання адміністративної послуги з видачі такого дозволу [136]. Необхідно звернути увагу, що реєстрація дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт здійснюється за допомогою сервісу Порталу ДІА безкоштовно упродовж 10 календарних днів [133].

Деталізація проведення підводних досліджень та відповідних експертиз

міститься зазвичай у керівних документах науково-дослідних установ. Наприклад, затверджені вченою радою Інституту археології НАН України Методика проведення польових археологічних досліджень, окремий розділ якої присвячено підводним та батиметричним дослідженням [57] та Методика проведення наукової археологічної експертизи [56], відповідно до якої «об'єктом експертизи є земельні ділянки та водні об'єкти, проектами відведення яких передбачається проведення містобудівних, архітектурних та ландшафтних перетворень, меліоративних, шляхових, земляних та інших робіт, зміна цільового призначення для потреб будівництва, при передачі землі у приватну чи комунальну власність та інших цілей, що може негативно вплинути на об'єкти археологічної спадщини, у тому числі ті, що можуть бути виявлені, а також земельні ділянки, на яких розташовані пам'ятки археології з метою уточнення меж їх території та режиму використання».

Відповідальність за порушення у сфері охорони культурної спадщини встановлено Кодексом про адміністративні правопорушення України [33] (далі – КУпАП) та Кримінальним кодексом України [46] (далі – КК України). Так, відповідно до ст. 92 КУпАП, ухилення від підписання охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини; порушення режиму використання пам'ятки культурної спадщини; порушення режиму історико-культурного заповідника чи історико-культурної заповідної території; проведення ремонтних, реставраційних, реабілітаційних робіт на пам'ятці культурної спадщини, зміна призначення пам'ятки культурної спадщини, її частин та елементів, здійснення написів, позначок на ній, на її території та в її охоронній зоні без письмового дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини; ухилення від передачі в установленому порядку знайдених під час археологічних розвідок, розкопок рухомих предметів, пов'язаних з нерухомими об'єктами культурної спадщини, на постійне зберігання до музеїв (державних фондосховищ), у яких зберігаються музейні предмети і музейні колекції, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України. Зазначені правопорушення тягнуть накладення

штрафу на громадян від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від 100 до 150 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Невиконання законних вимог посадових осіб органів охорони культурної спадщини щодо усунення порушень вимог законодавства про охорону культурної спадщини або створення перешкод для їх діяльності, передбачене ст. 188³³ КУпАП, тягне за собою накладення штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та його підвищення до 100 і 150 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян відповідно у разі повторного вчинення упродовж року після накладення адміністративного стягнення.

КК України передбачено відповідальність за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини (ст. 298) та закріплено, що незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини караються штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробаційним наглядом на строк до двох років, або обмеженням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Таким чином, на теперішній час правове регулювання режиму об'єктів підводної культурної спадщини в Україні навряд чи можна вважати достатнім та таким, що визначає з необхідною конкретизацією усі аспекти їх обігу, охорони та збереження у мирний час та в умовах дії режиму воєнного стану, а також з урахуванням перспектив повоєнного відновлення та відшкодування збитків, завданих тимчасовою окупацією та активними воєнними діями [75, с. 187].

Необхідно пригадати, що напередодні широкомасштабного вторгнення, відповідно до Указу Президента України від 3 грудня 2021 р. № 617/2021 «Про деякі заходи щодо відновлення та розвитку морських наукових досліджень і науково-дослідного флоту» [105] нарешті було акцентовано увагу на

необхідності розроблення плану заходів з охопленням ряду організаційних питань з підвищення соціальних стандартів для вчених та моряків науково-дослідного флоту, розбудови відповідної інфраструктури та фінансового забезпечення морських наукових досліджень. Цим Указом було підготовлено організаційно-правовий базис для об'єднання сил усіх органів та організацій, які займаються такими науковими дослідженнями в Україні. Розпочалась активна робота над розробкою державної програми розвитку наукових досліджень і флоту, а 15 березня 2022 р. питання розвитку морських наукових досліджень мало слухатися на засіданні Президії НАН України [29]. Але події лютого 2022 р. – широкомасштабне вторгнення РФ та введення правового режиму воєнного стану [96] – зупинили процеси оновлення публічного адміністрування у сфері морських наукових досліджень, але з особливою актуальністю поставили на порядок денний необхідність створення ефективної нормативної бази та формування дієвих механізмів для охорони та відновлення прав України у морських просторах Азово-Чорноморського регіону та, у т.ч. проведення таких досліджень, захисту та охорони об'єктів підводної культурної спадщини. Позитивним у сфері морських наукових досліджень має також стати робота науково-дослідних суден «Ноосфера» [22], «Борис Александров» [79] та «Володимир Паршин» [20].

Отже, механізм публічного адміністрування правового режиму підводної культурної спадщини поступово формується і, зважаючи на загрози та виклики воєнного часу і тимчасової окупації водних прибережних акваторій, очікувано ураховуватиме відповідні аспекти відшкодування завданої шкоди та повернення вилучених державою-агресором історичних артефактів. Напрями оновлення такого правового регулювання, на наше переконання, можуть передбачити: 1) внесення змін до Закону України від 8 червня 2000 р. «Про охорону культурної спадщини», що стосуватимуться різних форм управління об'єктами підводного культурного надбання, а не лише згаданих у ньому морських меморіалів, з формулюванням спеціального розділу, присвяченого саме підводній культурній спадщині як у межах морських акваторій, так й у

прісноводних водоймах (ріках, озерах тощо), а також на межі суходолу та водних об'єктів; або 2) схвалення (за прикладом 2001 UNESCO Convention) спеціального Закону про підводну культурну спадщину з докладним визначенням базових стандартів її правового регулювання та підходів до системи публічного адміністрування діяльності, спрямованої на неї. Такий Закон може, крім іншого, передбачити режим підводної культурної спадщини у межах різних категорій прибережних водних просторів – внутрішніх вод (морських та неморських), територіального моря, прилеглої та виключної (морської) економічної зон – та базуватися на діючих стосовно цих просторів нормативних документах. Він очікувано розвине малочисельні норми таких документів, що стосуються підводної культурної спадщини, та, як зазначалося, має унормувати також порядок відшкодування шкоди і повернення незаконно вилучених об'єктів. 3) Нормотворчі роботи стосуватимуться також підзаконного регулювання, яким буде деталізовано та реалізовано норми модернізованого або нового Закону, а також внесено зміни до програмного довгострокового регулювання морської та портової діяльності, розвитку судноплавства внутрішніми водними шляхами і морських наукових досліджень в Україні [73, с. 259].

Таким чином, поживлення інтересу до охорони підводних історичних артефактів та здійснення морських наукових досліджень обумовлене поточною політичною та воєнною ситуацією у країні, а також усвідомленням необхідності таких кроків для розбудови України як сучасної морської держави. Важливість та необхідність відновлення дії юрисдикції та суверенних прав України у прибережних морських просторах та щодо підводної культурної спадщини, яка у них перебуває, обумовлюють і науковий, і практичний інтерес до досліджуваної проблематики, а одержані результати наукових розвідок та напрацювань мають сформувати необхідне підґрунтя для майбутніх нормотворчих робіт зі створення нової ефективної нормативної бази у цій сфері [69, с. 175].

РОЗДІЛ 3

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ РЕЖИМУ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

3.1. Система органів публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини

Двома міжнародними угодами – UNCLOS’82 та 2001 UNESCO Convention – створено комплексний усесвітній організаційно-правовий базис публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини, що ґрунтується на класичному підході до зонування морських просторів та особливостях дії суверенітету, суверенних прав та юрисдикції держав у них. Приєднуючись до цих міжнародних інструментів, держави самостійно визначають найбільш прийнятні для національного рівня управлінські практики та механізми з урахуванням та пристосуванням до особливостей охоронюваних об’єктів [75, с. 186–187], обирають та адаптують до внутрішніх потреб і особливостей класичні форми та методи публічного адміністрування їх правового режиму.

Зважаючи на різноманітність підходів до категорії «публічне адміністрування» у вітчизняній правовій доктрині, а також характер діяльності, що спрямована на підводну культурну спадщину, у цьому дослідженні підтримується т.зв. «широкий» підхід до визначення цієї категорії, як різноманіття усіх видів керуючих імперативних впливів на суспільні відносини як всередині держав, так й на наддержавному рівні, відповідно до домовленостей на якому (міжнародних стандартів, зафіксованих у міжнародних угодах), формується механізм реалізації відповідних норм у окремих державах або їх регіональних та інших об’єднаннях. Таким впливом охоплюється також й безпосереднє управління об’єктами підводної культурної спадщини, яке, на наше переконання, є комплексною діяльністю, спрямованою на збереження таких об’єктів, їх вивчення, визначення можливостей

використання (наприклад, з метою проведення підводних екскурсій, створення музеїв [330], навчальних центрів [331], координації з зацікавленими суб'єктами, зокрема науковими установами, транспортними організаціями, туристичними агенціями тощо) [72, с. 145].

У закріплених в UNCLOS'82 та 2001 UNESCO Convention стандартах публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини особливу увагу приділено преференційним правам держави а) походження, б) культурного походження, або в) історичного та археологічного походження знайдених артефактів (ст. 149 UNCLOS'82), а також спеціально відзначається, що положення 2001 UNESCO Convention не шкодять правам, юрисдикції та обов'язкам держав за міжнародним правом, включаючи UNCLOS'82. Таким чином, сформована у 1982 р. система публічного адміністрування діяльності у морських просторах залишається незмінною, а нормами 2001 UNESCO Convention її деталізовано щодо підводної культурної спадщини. Наступними рівнями конкретизації є регіональний (двосторонній або багатосторонній) та національний. Поряд із цим, до визнаних недоліків конвенцій 1982 та 2001 рр. належить відсутність ефективного механізму контролю за дотриманням їх норм; спірність окремих питань здійснення юрисдикції та підтвердження зв'язку зі знайденими об'єктами, особливо що стосується тих країн, які не приєдналися до цих угод; загальність норм про консультації стосовно робіт навколо окремих об'єктів. Тож, незважаючи на наявність певного правового захисту, підводні археологічні та історичні об'єкти продовжують знищуватися, пошкоджуватися через промислову діяльність та інтенсивну експлуатацію рибних ресурсів, розграбовуватися або використовуватися з незаконною комерційною метою, ставати предметом терористичних загроз і захоплень. При цьому цілковито ігнорується шкода, яка спричиняється через це людству та науці [72, с. 146].

Розглянемо складені на теперішній час рівні публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини та охарактеризуємо склад органів, на яких покладено функціонал з його формування та підтримання.

Глобальний рівень. Інституційну систему глобального рівня адміністрування та, зокрема, охорони об'єктів підводного культурного надбання формують провідні міжнародні установи та організації. Так, Генеральна Асамблея ООН у своїх щорічних резолюціях щодо океанів та морського права закликає усі держави співробітничати безпосередньо або через компетентні міжнародні органи у вжитті заходів із захисту та збереження об'єктів археологічного та історичного характеру, що знайдені у морі, відповідно до UNCLOS'82 [227–229].

UNESCO, розробивши та прийнявши 2001 UNESCO Convention, а також інші угоди, що стосуються охорони культурних цінностей, створила усесвітній базис охорони підводного культурного надбання, а Нарада її держав-учасниць [322] та Консультативний науково-технічний орган [323]. співробітничать з акредитованими неурядовими організаціями, діяльність яких пов'язана зі сферою застосування Конвенції, у т.ч. з представниками держав, які не є її учасницями (ст. 2 Правил процедури наради держав-учасниць Конвенції про охорону підводної культурної спадщини [300], ст. 1 Статуту Консультативного науково-технічного органу Наради держав-учасниць Конвенції про охорону підводної культурної спадщини [311]). Така форма співробітництва та поєднання зусиль, спрямованих на формування ефективного механізму адміністрування режиму захисту та збереження підводного культурного надбання, має велике значення, оскільки ці організації працюють безпосередньо на місцях та зі спеціалізованими національними агенціями. Нарада держав-учасниць може засновувати також інші допоміжні органи, яких вона визнає необхідними та які складаються з представників держав-учасниць. При їх заснуванні Народою визначається їх склад, повноваження, мандат та строк повноважень (ст. 4 Правил процедури Наради держав-учасниць Конвенції про охорону підводної культурної спадщини).

Крім того, у 2008 р. Міжурядовою океанографічною комісією (автономний орган, що функціонує у рамках UNESCO) було видано документ IOC/EC-XLI/2 Annex 7 «Відносини з програмами UNESCO,

пов'язаними з морськими науками» [241] та відзначено, що морські наукові дослідження і обміни знаннями відіграють найважливішу роль для реалізації норм 2001 UNESCO Convention і розвитку підводної археології. У зв'язку з цим внесок Міжурядової океанографічної комісії може мати актуальний характер щодо питань обміну інформацією у контексті механізму міжнародного співробітництва у рамках 2001 UNESCO Convention, моніторингу стану навколишнього середовища, питань збереження та відновлення, проведення досліджень та отримання відповідних дозволів, а також передачі морської технології у таких сферах як геофізика та інженерні науки у якості додатку до підводної археології [72, с. 146].

Міжнародний комітет з підводної культурної спадщини (International Committee on the Underwater Cultural Heritage, далі – ICUCH), будучи міжнародною неурядовою організацією, сприяє зміцненню міжнародного співробітництва з питань захисту та управління підводною культурною спадщиною. До складу комітету належать міжнародні експерти з підводної культурної спадщини, які представляють п'ять географічних регіонів, визначених UNESCO (Африка, арабські країни, Азія та Тихий океан, Європа та Північна Америка, Латинська Америка та Карибський басейн). Роль цієї організації у створенні правового базису сучасного режиму підводної культурної спадщини важко переоцінити: саме нею було розроблено Статут для керівництва управлінням та захистом підводних культурних ресурсів, що набув поширення як Міжнародна хартія з охорони та управління підводною культурною спадщиною 1996 р. Статус цього документа було підтверджено у 2001 р. шляхом його включення у якості додатку до 2001 UNESCO Convention, і перетворення на стандартний посібник з етики та практики управління підводною культурною спадщиною в усьому світі [191; 321].

Глобальний рівень адміністрування отримує прояв також у діяльності у Районі, археологічною цінністю якого було обґрунтовано необхідність розробки міжнародної угоди щодо охорони підводної культурної спадщини у 1995 р. [223]. Статті 11 та 12 2001 UNESCO Convention регламентують режим

охорони підводної культурної спадщини у Районі та покладають на держави-учасниці відповідальність за її охорону у цьому морському просторі, визначають необхідність повідомлення Генерального директора UNESCO та Генерального секретаря Міжнародного органу з морського дна (далі – Орган) про виявлення культурної спадщини або намір здійснювати діяльність, спрямовану на підводну культурну спадщину, розташовану у Районі. У свою чергу, Генеральний директор UNESCO, за участі зацікавлених держав та Органу, призначає координуючу державу для проведення консультацій щодо найбільш ефективних способів охорони підводної культурної спадщини Району. Таким чином, створений відповідно до UNCLOS'82 Орган, має бути лише повідомлений про знахідки та запрошується прийняти участь у консультаціях. При цьому, його участь у деяких випадках може бути значнішою через те, що умовою здійснення діяльності у Районі є укладання угоди з Органом, а відповідні історичні артефакти можуть бути знайдені під час такої діяльності, що може поставити їх під загрозу [72, с. 147]. Необхідно підтримати О.В. Краснікову у тому, що «ефективне регулювання діяльності на морському дні потребує комплексного підходу, який поєднує міжнародні та національні механізми. При цьому ключовими принципами є: забезпечення сталого використання ресурсів, захист морського середовища, справедливий розподіл економічної вигоди та дотримання міжнародних стандартів безпеки. Важливу роль відіграє також науково-технічне співробітництво між державами та обмін досвідом щодо найкращих практик управління діяльністю на морському дні» [43].

Регіональний рівень. На європейському рівні створено низку інтеграційних регіональних інституцій у сфері охорони підводної культурної спадщини. Це, зокрема, Робоча група з підводної культурної спадщини Комітету зі спадщини Балтійського регіону, що сприяє розвитку потенціалу культурної спадщини як стратегічного ресурсу для розвитку регіону Балтійського моря, а у напрямку охорони об'єктів підводного культурного надбання охоплює вивчення наслідків і можливого змісту регіональної угоди

щодо захисту підводної культурної спадщини у Балтійському морі з регламентацією, серед іншого, заборони для громадян та суден втручатися в історичні уламки та археологічні споруди. Робоча група з питань прибережної культури та морської спадщини доповнює зазначену діяльність та має на меті поглиблення співпраці між органами влади щодо прибережної культури та її розвитку, а також привернення уваги до стратегій сталого використання прибережних територій з особливою увагою документуванню та презентації прибережної культури з точки зору досліджень і виставок [171].

У Балтійському регіоні, багатому на добре збережені об'єкти підводної культурної спадщини, упродовж 2017–2020 рр. здійснювався проєкт “BalticRIM”, у результаті якого було розроблено загальнобалтійські принципи та національні практики для інтеграції морської культурної спадщини у морське просторове планування. Проєкт мав на меті зробити внесок у культуру сталого розвитку, де різноманітність і доступність морських пам'яток і ландшафтів сприятиме добробуту громадян і відвідувачів, а також підвищенню обізнаності і захисту Балтійського моря. Остаточний звіт містив короткий опис правової та адміністративної ситуації і практики щодо управління такими об'єктами у прибалтійських країнах. Крім того, у публікації розглядалася роль морського просторового планування у поточних ініціативах блакитного зростання у регіоні Чорного моря та розвитку перспектив, із зосередженням особливої уваги на питаннях туризму [240].

У рамках Ініціативи трьох морів [325], незважаючи на її превалююче спрямування на реалізацію транспортних проєктів східної Європи, співробітництво у сфері управління підводною культурною спадщиною також має шанси на розвиток через обмін експертами, консультації, взаємні дослідницькі місії як у межах існуючих проєктів та організацій регіону, так й нових, наприклад із запрошенням фахівців з України, як партнера-учасника Ініціативи з 2022 р. [248], а з вересня 2023 р. – її асоційованого члена [150].

З метою досягнення цілей переглянутої Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини 1995 р. передбачене створення

Комітетом міністрів Ради Європи (відповідно до ст. 17 Статуту Ради Європи [138]) комітету експертів (ст. 13), а для реалізації Барселонської конвенції – скликання чергових та позачергових Нарад Договірних Сторін (ст. 18), а також функціонування Бюро з їх представників, обраних цими Нарадами з дотриманням принципу справедливого географічного розподілу (ст. 19).

Відповідно до ст. 20 Барселонської конвенції, Сторони можуть вирішити допустити в якості спостерігачів на свої Наради та Конференції будь-яку державу, яка не є Договірною Стороною Конвенції, або будь-яку міжнародну урядову або неурядову організацію, діяльність якої пов'язана з цією Конвенцією. Крім того, до інституційної системи Барселонської конвенції належать:

Середземноморська комісія зі сталого розвитку, утворена згідно зі ст. 4 Барселонської конвенції у якості консультативного органу для Договірних сторін для надання їм допомоги у зусиллях з інтеграції екологічних питань до соціально-економічних програм та сприяння політикам сталого розвитку в Середземноморському регіоні та країнах; а також

Комітет з дотримання Барселонської конвенції, відповідальний за імплементацію та дотримання її норм [232], що складається з 7 членів та 7 заступників, призначених Сторонами та обраних Народою Договірних Сторін з урахуванням справедливого географічного представництва та ротації. Члени та заступники членів Комітету з відповідності є громадянами Сторін Барселонської конвенції, діють у своїй особистій якості, об'єктивно та в інтересах Барселонської конвенції і протоколів до неї, а також мають досвід роботи у науковій, технічній, соціально-економічній, юридичній та інших сферах [319].

Для цілей Бухарестської конвенції створено Комісію із захисту морського середовища Чорного моря від забруднення [318], в якій кожна з Договірних Сторін представлена одним представником, який може мати заступників, радників та експертів. Головування у Комісії здійснюється

кожною Договірною Стороною по черзі у порядку англійського алфавіту. Допомогу Комісії в її роботі надає постійно діючий Секретаріат, що складається з призначуваного Комісією директора-виконавця та інших посадових осіб Секретаріату, сформованого з представників усіх причорноморських держав. Штаб-квартира Комісії і Секретаріату перебуває в Стамбулі (ст. XVII). Крім того, за рекомендацією Комісії проводяться Наради Договірних Сторін, що за надзвичайних обставин також можуть бути скликані упродовж 10 днів на прохання однієї з Договірних Сторін. Держава, яка не є причорноморською, але приєдналася до цієї Конвенції, може бути присутньою на Нарадах, з консультативним статусом (ст. XIX).

Угода про асоціацію України з ЄС передбачає співробітництво сторін у рамках відповідних міжнародних форумів/організацій, зокрема UNESCO та Ради Європи, з метою розвитку культурного розмаїття, збереження і оцінки культурної та історичної спадщини (ст. 439). Особливим чином необхідно відзначити активну роль Ради Європи щодо створення режиму охорони культурної спадщини. Під її егідою було прийнято тринадцять міжнародних договорів у цій сфері, а також розглянуті у попередньому розділі рекомендації 848(1978) про підводну культурну спадщину та 1486(2000) про морську та річкову культурну спадщину, які мають виняткове значення через відсутність на європейському регіональному рівні спеціалізованої конвенції.

Відповідно до Convention of San Salvador, функції щодо врегулювання спорів стосовно розбіжностей між сторонами цієї Конвенції щодо застосування визначень і категорій закріплені за Міжамериканською радою з питань освіти, науки та культури після висновку Міжмериканського комітету з питань культури (ст. 4), а повноваження у сфері моніторингу стану дотримання Конвенції надані Генеральному секретаріату Організації американських держав (ст. 17).

Таким чином, регіонально погодженими правовими стандартами у сфері діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, та інших складників її правового режиму сформовано інституційні системи регіонального рівня

управління (адміністрування) нею. Їх характерними рисами є відповідне географічне представництво та залучення до роботи усіх зацікавлених суб'єктів. У цілому, регіональне співробітництво може відігравати ключову роль у побудові ефективної системи охорони підводної культурної спадщини, ураховуючи транскордонний характер морських екосистем та затоплених об'єктів, але за відсутності у розглянутих регіонах Середземного та Чорного морів спеціальних угод, воно поки не отримало необхідного організаційного забезпечення. Регіональні угоди, бажаність та заохочення укладання яких передбачена ст. 6 2001 UNESCO Convention, можуть посприяти гармонізації правових норм, запобігаючи незаконним розкопкам, торгівлі культурними цінностями та руйнуванню історичних об'єктів, а спільні дослідні експедиції та програми підготовки фахівців сприятимуть зміцненню інституційного потенціалу країн-учасниць. Крім того, на наше переконання, регіональні механізми координації забезпечують оперативніше реагування на загрози, пов'язані зі зміною клімату, підводними будівельними роботами та інтенсивним судноплавством, а підтримка діалогу між державними органами, науковою спільнотою та приватним сектором сприяє формуванню стійких стратегій управління підводною спадщиною. Співпрацюючи у рамках 2001 UNESCO Convention у межах своїх регіонів, залучені держави очікувано зміцнюватимуть правову та організаційну базу захисту підводного культурного надбання на регіональному рівні, а відповідні наукові партнерства сприятимуть популяризації підводної культурної спадщини через розвиток туризму та освітніх програм. У довгостроковій перспективі регіональна співпраця зміцнить культурну ідентичність та взаєморозуміння між народами, поєднуючи їх навколо спільної історії і традицій [70, с. 79].

Національний рівень. Відповідно до 2001 UNESCO Convention, держави-учасниці на здійснення свого суверенітету мають виключне право регулювати та дозволяти діяльність, спрямовану на підводну культурну спадщину, у своїх внутрішніх водах, архіпелажних водах і територіальному морі (ст. 7). Цей основоположний принцип сучасного правового режиму

прибережних вод закріплює право на формування національної системи публічного адміністрування діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину. Встановлюючи правила для регулювання прибережними державами такої діяльності у прилеглих та виключних економічних зонах, а також на континентальному шельфі, 2001 UNESCO Convention надає їм відповідних повноважень у просторах поза державною територією, але у яких діють суверенні права та юрисдикція прибережної держави, передбачені UNCLOS'82 [72, с. 148–149].

Відповідно до Закону України від 20 вересня 2006 р. «Про ратифікацію Конвенції про охорону підводної культурної спадщини», Україна заявила, що у разі виявлення підводної культурної спадщини у виключній економічній зоні або на континентальному шельфі держави-учасниці чи в Районі, або якщо є намір здійснювати там діяльність, спрямовану на підводну культурну спадщину, вона забезпечує швидку й ефективну передачу інформації про зазначене всім іншим державам-учасницям та Генеральному директору UNESCO через Національну комісію України у справах UNESCO. Відповідно до ратифікаційного Закону, компетентним відомством, на яке покладаються повноваження згідно зі ст. 22 2001 UNESCO Convention, визначено центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини. Ці, передбачені ст. 22 2001 UNESCO Convention повноваження, зокрема, охоплюють «створення, підтримання й відновлення реєстру підводної культурної спадщини, її ефективної охорони, консервації, показу публіці й управління нею, а також для дослідницьких й освітніх цілей». Крім того, зазначеним Законом Україна, як зазначалося вище, поширила Правила 2001 UNESCO Convention на внутрішні неморські води.

Формування сучасної національної системи управління культурним надбанням в Україні характеризується значною динамічністю, і, як в інших державах, «має свою специфіку, але загальна її структура враховує такі складові: нормативно-правову базу, інституційну структуру, ресурси, планування, впровадження та моніторинг результатів та удосконалення» [68,

с. 52]. Початком її конституювання слід вважати 1992 рік, коли було прийнято Основи законодавства України про культуру [76], відповідно до ст. 22 яких було визначено повноваження державних органів у сфері культури (Верховної Ради України, вищих органів виконавчої влади та державного управління, спеціально уповноважених центральних органів державного управління і місцевих рад). Фактично з наслідуюванням цієї норми, у діючому Законі України від 8 червня 2000 р. «Про охорону культурної спадщини» було закріплено, що державне управління у сфері охорони культурної спадщини покладається на Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважені органи охорони культурної спадщини, до яких належать центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони культурної спадщини; орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим; обласні, районні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації; виконавчий орган сільської, селищної, міської ради (ст. 3).

У 1992 р. були також затверджені Положення про Міністерство культури України [88], одним з головних завдань якого визначено забезпечення охорони пам'яток історії та культури, збереження культурних традицій народів України, та Положення про Державний реєстр національного культурного надбання (постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. № 466 [83]), яким передбачено повноваження Міністерства культури, Міністерства інвестицій і будівництва та Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України щодо занесення до нього об'єктів національного культурного надбання (п. 3). Встановлений зазначеним положенням перелік об'єктів, що підлягають занесенню до Реєстру, не є вичерпним (п. 2), але згадок про розміщені під водою артефакти він не містить.

Наступні редакції Положення про Міністерство культури України (1993 р. [89], з 1995 р. – Міністерство культури і мистецтв України [85], 2000 р. [86], з 2006 – Міністерство культури і туризму України [87]) не мали спеціальних норм про управління підводною культурною спадщиною, регулюючи цю сферу у цілому. Лише у Положенні

про Міністерство культури України, затвердженому Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 388/2011 [90] уперше зазначається про його повноваження на оголошення топографічно визначених територій чи водних або підводних об'єктів охоронюваними археологічними територіями (пп. 60 п. 4).

Діючим Положенням про Міністерство культури України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 р. № 885 [91], встановлено його повноваження щодо видачі дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт у межах території пам'яток та в зонах їх охорони, на охоронюваній археологічній території, в історичних ареалах населених місць, а також дослідження решток життєдіяльності людини, що містяться під земною поверхнею, під водою (пп. 98² п. 4) та затвердження їх форм (пп. 103 п. 4).

Оскільки питання охорони культурного надбання є однією з найважливіших функцій держави, а також з метою формування дбайливого ставлення і недопущення протиправних дій стосовно його об'єктів у 2002 р. у складі Міністерства культури і мистецтв України було утворено Державну службу охорони культурної спадщини як урядовий орган державного управління [126], до повноважень якого було, зокрема, віднесено оголошення топографічно визначених територій чи водних об'єктів, в яких містяться об'єкти культурної спадщини або можлива їх наявність, охоронюваними археологічними територіями (пп. 10 п. 4 Положення), а також надання дозволів на проведення робіт на пам'ятках національного значення, їх територіях та у зонах охорони, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах населених місць (пп. 20 п. 4 Положення). Через чотири роки (у 2006) постанову Кабінету Міністрів України від 30 березня 2002 р. № 446. «Про утворення Державної служби охорони культурної спадщини» було визнано такою, що втратила чинність, і затверджено Положення про Державну службу з питань національної культурної спадщини [104] та передбачено ті самі повноваження (пп.пп. 19, 22 п. 4 Положення). У 2011 р. ця Служба та Державна

служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон були ліквідовані [109]. Остання діяла як урядовий орган державного управління у сфері контролю за вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей, що діяв у складі Міністерства культури і мистецтв на підставі постанов Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2000 р. № 221 «Про утворення Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон» [125] та від 20 червня 2000 р. № 983 «Про затвердження Положення про Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України» [106].

Наприкінці 2019 р. було затверджено положення про нові органи у сфері охорони культурної спадщини України – Державну інспекцію культурної спадщини та Державну службу охорони культурної спадщини України [107]. Через три місяці, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 23 березня 2020 р. № 231 [99], їх дію було зупинено, а через два роки, згідно з постановою від 12 січня 2022 р. № 3 [15], – вони втратили чинність. Відповідно до схвалених у 2019 р. положень, Державна служба охорони культурної спадщини України отримала повноваження на надання дозволів на проведення досліджень решток життєдіяльності людини, що містяться під землею поверхнею та під водою (пп. 34 п. 4), а також на розробку і подання на затвердження Міністерству оголошення топографічно визначених територій чи водних об'єктів, в яких містяться об'єкти культурної спадщини або можлива їх наявність, охоронюваними археологічними територіями (пп. 82 п. 4). А Державна інспекція культурної спадщини України – на призначення охоронних заходів щодо пам'яток національного значення, об'єктів всесвітньої спадщини, їх територій у разі виникнення загрози руйнування або пошкодження зазначених об'єктів внаслідок дії природних факторів або проведення будь-яких робіт; заборону будь-якої діяльності юридичних або фізичних осіб, що створює загрозу об'єкту культурної спадщини, видатній універсальній цінності об'єкта всесвітньої спадщини або порушує законодавство у сфері охорони культурної спадщини; видання розпоряджень та

приписів щодо охорони пам'яток національного значення, об'єктів всесвітньої спадщини, припинення робіт на них, їх територіях, в зонах охорони, буферних зонах, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах населених місць, якщо такі роботи проводяться за відсутності затверджених або погоджених з відповідними органами охорони культурної спадщини програм та проєктів, передбачених Законом України «Про охорону культурної спадщини», без дозволів або з відхиленням від них (пп. 5–7 п. 4). Спеціально аспекти підводної культурної спадщини у цих Положеннях також не були регламентовані.

Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України, відповідно до Положення [84], виконує деякі функції у сфері охорони природних об'єктів, що можуть бути місцями перебування підводної культурної спадщини: 1) погоджує проєкти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного, лісогосподарського призначення, земель водного фонду та водоохоронних зон, обмежень у використанні земель та їх режимоутворюючих об'єктів (у разі наявності територій чи об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, земель оздоровчого, рекреаційного призначення, земель водного фонду та водоохоронних зон) (пп. 387 п. 4); та 2) затверджує положення про території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також положення про території та об'єкти, які мають особливу екологічну, наукову, естетичну, господарську, а також історико-культурну цінність (пп. 409 п. 4).

Таким чином, на теперішній час Міністерство культури України (далі – Мінкульт) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури, відновлення та збереження національної пам'яті, мистецтв, охорони культурної спадщини, музейної справи, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей (п. 1 Положення про Міністерство культури

України). Необхідно відзначити, що на офіційному сайті Мінкульту [60] у розділі «Державний реєстр нерухомих пам'яток України» [14] міститься інформація про занесені до нього затоплені пам'ятки місцевого значення, зокрема: транспорт «Варна», Мисливець за підводними човнами “UJ-102” (КТ-40), Допоміжний крейсер «Буг», Транспорт «Жан-Жорес», Шаланда «Кара-Кермен» тощо (Автономна Республіка Крим) [132]. При цьому, на жаль про окремий реєстр об'єктів підводної культурної спадщини, як морської, так й розташованої у прісноводних акваторіях, на сайті Мінкульту не зазначається, відсутній відповідний функціонал й у його Департаменту культурної спадщини [70, с. 81; 12].

Необхідно підтримати думку Т.В. Аверочкіної, Н.О. Коваль та Ю.В. Сергєєва, що при реформуванні системи публічного адміністрування правового режиму підводної культурної спадщини «буде необхідним визначити з: 1) механізми та протоколи залучення недержавних акторів до організації як власне діяльності з дослідження підводного культурного надбання, так і створення системи правових та фінансових гарантій такої діяльності, тобто впровадження «зворотнього зв'язку» та принципів «good governance»; 2) особливості координації зусиль органів центральної, регіональної та місцевої влади, а також міжнародних організацій різного рівня та сфер діяльності з метою співробітництва за різними напрямками: від організації досліджень і збереження довкілля до протидії незаконним діям стосовно історичних артефактів» [3, с. 49].

Автори справедливо підкреслюють, що «інституційна система та правовий базис публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини в Україні досі перебуває на стадії формування. Сучасні тенденції цифризації та політики відкритих даних ще очікують на впровадження до цієї сфери, тоді як щодо інших об'єктів культурної спадщини їх вже було реалізовано. Роботи щодо вдосконалення законодавства та впровадження кращих практик публічного адміністрування, базованих на принципах «good governance», із залученням усіх зацікавлених сторін, мають здійснюватися у

рамках комплексного оновлення галузевого морського законодавства і приєднання до міжнародних угод у морській сфері для створення якісного та дієвого базису провадження Україною морської та портової діяльності, стійкого відстоювання суверенних прав у морських просторах, здійснення ефективного контролю за дотриманням правового режиму прибережних акваторій, а також забезпечення збереження та охорони унікального підводного культурного спадку» [3, с. 49–50].

Крім того, базуючись на проведеному аналізі співпраці заінтересованих суб'єктів у формуванні та підтримці режиму підводної культурної спадщини та підтримуючи думку В. Аргіропулос та А. Стратіджея, необхідно звернути увагу на те, що управління (або адміністрування) у цій сфері передбачає горизонтальні та вертикальні взаємодії між уповноваженими на прийняття рішень інституціями. Горизонтальні взаємодії стосуються зв'язків експлуатації підводної культурної спадщини із забудовою узбережжя та прилеглого суходолу, адже ефективне управління підводною культурною спадщиною передбачає необхідність сприйняття підходів, що враховують взаємодію суші та моря; і приведення планів охорони та збереження підводної культурної спадщини у відповідність до різноманітних суходольних та морських правових стандартів і політик. Пов'язані з цим труднощі перетворюють розробку політики щодо підводного культурного надбання на досить складне завдання через значне розширення кола суб'єктів, яких необхідно залучати до відповідних процесів прийняття рішень. Вертикальні взаємодії відображають необхідність координації між політиками щодо підводної культурної спадщини, сформульованими на різних рівнях прийняття рішень (національний, регіональний та глобальний). Поряд із цим, розробка та виконання рішень щодо збереження підводної культурної спадщини фактично розосереджено серед різних юрисдикцій, з різними, а іноді й суперечливими інтересами та перспективами; і в різноманітних просторових масштабах – від локального до глобального. Це у поєднанні з нещодавно еволюціонуючою парадигмою щодо поглибленої співпраці між громадськістю та владою, а

також приватними акторами і громадянським суспільством, перетворює управління підводною культурною спадщиною на головну тему «культурного урядування». Урядування у цьому відношенні спрямоване на формулювання та реалізацію політики щодо підводної культурної спадщини, яка надихається тісною взаємодією між різноманітними суб'єктами, що походять із держав чи офіційних організацій регіонального та/або глобального масштабу, громадянського суспільства та культурного ринку [166, р. 1604].

Цінність виміру участі у культурному урядуванні також підкреслюється у висновках Європейської Ради від 26 листопада 2012 р. щодо «Культурного управління» з наголосом на важливості зробити культурне врядування більш відкритим, залученим, ефективним і послідовним [209]. Такий розгляд підводної культурної спадщини має значення для координації дій як вертикального, так і горизонтального характеру, які: призводять до узгодженої структури захисту підводної культурної спадщини; адаптації цієї структури до інших галузевих політик, спрямованих на діяльність, що може випадково вплинути на підводну культурну спадщину (рибальство, транспорт, туризм, дайвінг, охорона навколишнього середовища, офшорна діяльність тощо); забезпечують співпрацю різних юрисдикцій (наприклад, національних і місцевих/регіональних адміністрацій, археологічних установ, наддержавних інституцій); та враховують різноманітні інтереси зацікавлених сторін (наприклад, академічних та дослідницьких установ, експертів, громадських формувань тощо) [166, р. 1604].

Таким чином, сформована на теперішній час система публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини об'єднує три рівні: глобальний, регіональний та національний. З метою вироблення специфічних принципів та алгоритмів охорони підводної культурної спадщини окремих приморських регіонів, а також діяльності, спрямованої на неї, створюються та функціонують регіональні організації та проєкти. Національний рівень публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини, за умов визнання за прибережними державами встановлених UNCLOS'82 суверенітету,

юрисдикції та суверенних прав у внутрішніх та архіпелажних водах, територіальному морі, прилеглий та виключній економічній зонах, на континентальному шельфі, все ще відрізняється прогальністю та, зокрема, в Україні потребує подальших нормотворчих робіт. Їх необхідність підсилена умовами триваючого воєнного конфлікту та важливості створення правового базису для повоєнного відновлення і захисту прав України у морських просторах і щодо об'єктів підводної археологічної, історичної та культурної спадщини в Азово-Чорноморській акваторії [72, с. 149].

3.2. Форми та методи публічного адміністрування діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину

Інститут форм та методів публічного адміністрування (раніше – державного управління) є класичним для української адміністративно-правової науки. Поряд з уже доволі тривалими доктринальними дискусіями навколо категорій «державне (публічне) управління» та «публічне адміністрування», питання їх форм та методів, а також суб'єктного складу також зазнавало змін та уточнень. Так, зважаючи на різноманіття та особливості механізмів реалізації керуючих впливів (як імперативних, так й рекомендаційних, заохочувальних тощо), пропонувалося замінити усталені категорії форм та методів управління оновленою «інструменти адміністрування», і додати до традиційного кола суб'єктів (органів держави та органів місцевого самоврядування) також наднаціональні інституції різного рівня, громадські формування, класифікаційні товариства (для судноплавної галузі), інші утворення, що впливають як на вироблення відповідного нормативного базису, так й на процеси його реалізації [1; 4; 16; 21; 31; 42; 53; 54; 77; 78; 82; 129; 152; 245; 246; 302].

Необхідно підтримати та визнати цілковито справедливим узагальнений доктринальний підхід до форм та методів публічного адміністрування в

українській науці адміністративного права, який наведено у підручнику «Загальне адміністративне право України» (2023). Укладачами цього навчального видання (представниками Одеської правничої школи) ураховано традиційні та новітні підходи до зазначених категорій і, зокрема, відзначено, що методи публічного адміністрування – це способи та засоби упорядковуючого впливу суб'єктів публічного адміністрування на поведінку інших (переважно нижчестоящих) уповноважених суб'єктів і приватних осіб, що покликані забезпечити відповідність їх діяльності правовим вимогам, стабільний розвиток усієї сфери суспільних відносин, захищеність та реалізацію публічних інтересів. За характером впливу на волю та поведінку осіб (або за використовуваними мотиваційними засобами) вони класифікуються на переконання, заохочення та примус [24, с. 361 – 362].

Як зазначає Є.І. Фролова, зміст кожного методу публічного адміністрування визначається за допомогою таких ознак: 1) характер взаємозв'язку між учасниками публічної взаємодії; 2) прийоми та засоби, які використовуються (можуть бути використаними) у процесі упорядковуючого впливу; 3) мотивація, якою забезпечується необхідна/бажана поведінка приватної особи або уповноваженого суб'єкта, що є підвладною стороною субординаційної або однією із сторін координаційної взаємодії. Отже, сутність методу адміністрування проявляється як у волевиявленні суб'єкта публічної адміністрації щодо інших учасників адміністративних правовідносин, так і в характерові волевиявлення [147, с. 117].

Реалізація компетенції суб'єктів публічного адміністрування відбувається за допомогою форм публічного адміністрування, адже вони є шляхами здійснення цілеспрямованого впливу таких суб'єктів на об'єкти публічного адміністрування, і показують, як практично здійснюється така управлінська діяльність. Форми публічного адміністрування є способом реалізації відповідних методів і виступають способами зовнішнього вираження (реалізації) владно-упорядковуючого впливу, а також способами вираження внутрішньої організації його суб'єктів. За наслідками такі форми

класифікуються на правові (наприклад, прийняття та видання нормативних актів, вчинення інших юридично значущих дій, що тягнуть за собою певні юридичні наслідки) та неправові [не зумовлюють настання юридичних наслідків, але все ж мають опосередковане юридичне значення, будучи основою або прикладним організаційним супроводженням правових форм, зокрема проведення різноманітних організаційних заходів (нарад, зборів, обговорення, діяльність дорадчих інституцій), виконання діловодських, статистичних, довідкових, систематизаційних, інформаційно-технологічних тощо функцій]. Застосування суб'єктами публічного адміністрування тієї чи іншої форми публічного адміністрування насамперед визначається їх компетенцією, особливостями об'єкта впливу, поставленою метою, прагненням отримати той чи інший конкретний результат. Форми публічного адміністрування, як правило, передбачені і певною мірою регламентовані адміністративно-правовими нормами та містяться в актах, що визначають компетенцію того чи іншого суб'єкта публічного адміністрування [24, с. 367–371].

Необхідно відзначити, що публічне адміністрування здійснюється на декількох рівнях: національному (загальнодержавному, регіональному всередині держави та місцевому) та наднаціональному, що формується завдяки функціонуванню міжнародних організацій як глобального (СОТ, ІМО тощо), так й регіонального рівня (Паризький меморандум, Комітет з дотримання Барселонської конвенції тощо), і який, поряд з внутрішньодержавним, є також компонентом й глобального адміністративного права та реалізується на підставі міжнародних угод.

Наслідуючи новітні тенденції модернізації доктрини українського адміністративного права необхідно підтримати Б.А. Кормича у тому, що з процесом глобалізації з'являється щонайменше три фактори, які зумовлюють інтеграцію адміністративного права у транснаціональний правовий простір: 1) вплив на внутрішнє законодавство джерел права зовнішнього походження, що може полягати не лише у класичному застосуванні положень міжнародних

угод, замість національних нормативно-правових актів, а й у встановленні певних міжнародних стандартів щодо особливостей застосування національного законодавства; 2) розширення кола іноземних суб'єктів, які здійснюють функції публічного адміністрування: на міжнародному рівні це проявляється у виконанні міжнародними організаціями певних адміністративних функцій; на міждержавному – у підвищенні впливу актів іноземних адміністративних агенцій та необхідності врахування інтересів іноземних суб'єктів на формування горизонтальних зв'язків між національними правовими режимами; 3) поширення адміністративно-правового регулювання на ті види діяльності, що виникли завдяки розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (телекомунікації, електронний документообіг, електронні платежі тощо) [42, с. 20-21].

Зважаючи на наведене та базуючись на інших дослідженнях сфери публічного адміністрування морської та портової діяльності, А.О. Панчук відзначає справедливість «широкого» підходу до категорії «публічне адміністрування» для портової галузі України, і відзначає, що на теперішній час склалося декілька його рівнів: національний, що охоплює формування внутрішнього галузевого законодавства, правозастосовну діяльність, формування судової практики тощо; та міжнародний, що вимагає імплементації норм законодавства ЄС, стандартів міжнародних договорів, які є чинними для України, а також продовження роботи з приєднання до інших міжнародних угод у сфері портової та пов'язаних з нею видах діяльності [77, с. 17].

Такий підхід, на наше переконання, є цілковито справедливим для багато у чому глобалізованих та регіоналізованих видів діяльності, зокрема морської і портової, а також митної справи, фінансових операцій тощо, а також публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини через встановлений на міжнародному рівні порядок взаємодії уповноважених суб'єктів (держав, UNESCO тощо). При цьому, необхідно також урахувати, що міжнародний рівень публічного адміністрування передбачає участь

держави (її представників) у роботі міжнародних організацій та їх структурах, виконання координуючих функцій спеціально призначеними (або обраними) представниками для взаємодії зазначених організацій з національними уповноваженими суб'єктами, а також укладання відповідних міжнародних угод. Такий функціонал безпосередньо не пов'язаний з діяльністю, спрямованою на підводне культурне надбання, або діяльністю, що може випадково на нього вплинути, тощо, але опосередковано, через створення робочих груп, схвалення правових норм, керівництв з їх імплементації, протокольних рішень, міністерських декларацій, рекомендацій та інших форм публічного адміністрування, безумовно, впливає на неї, визначаючи базові аспекти її здійснення, часто маючи характер норм «м'якого права». Крім того, повноваження, функції та практика роботи наддержавних органів, застосовувані ними інструменти публічного адміністрування закріплені у міжнародних угодах, а також власне й схвалення таких угод свідчать про обґрунтованість позицій дослідників щодо додання таких суб'єктів до інституційної системи публічного адміністрування, звісно, з відповідними корекціями і особливостями, але зі значним наслідуванням класичних підходів до традиційних управлінських практик. Крім того, рішення, що приймаються такими інституціями, чинять безпосередній вплив на внутрішньодержавний механізм публічного адміністрування і часто не потребують спеціальних імплементаційних процедур, а їх реалізація належить до повноважень національних владних суб'єктів та є законодавчо закріпленою [71, с. 169, 171].

Публічне адміністрування режиму підводної культурної спадщини, його форми та методи також є прикладом «широкого» підходу до категорії «публічне адміністрування» як системи різноманітних за правовою природою та ступенем імперативності керуючих впливів, а також відповідно до виокремлених рівнів його правового регулювання та інституційних механізмів реалізації. Зважаючи на те, що правовий режим підводної культурної спадщини є комплексним та охоплює значну кількість режимів діяльності, пов'язаної з нею, а міжнародні організації впливають на її здійснення у

просторах поза межами підсуверенних акваторій та формують необхідний організаційно-правовий базис для нижчих рівнів – регіонального та національного, розглянемо застосовувані при цьому форми та методи публічного адміністрування.

Глобальний рівень. З метою досягнення цілі 2001 UNESCO Convention, що полягає у забезпеченні та зміцненні охорони підводної культурної спадщини, держави мають співробітничати та зберігати її на благо людства відповідно до положень цієї Конвенції. Для цього вони у залежності від обставин окремо або спільно, вживають відповідно до 2001 UNESCO Convention й міжнародного права усіх належних заходів, необхідних для охорони підводної культурної спадщини, використовуючи для цього найкращі засоби, які є в їхньому розпорядженні і які можна практично застосовувати залежно від своїх можливостей. Комерційна експлуатація підводної культурної спадщини заборонена, а видобуті об'єкти передаються на зберігання, консервуються й управляються у такий спосіб, який забезпечує їх довгострокове зберігання. Держави також забезпечують належну повагу до всіх людських останків, що знаходяться у морських водах (ст. 2 2001 UNESCO Convention, Загальні принципи Правил Додатку до 2001 UNESCO Convention). Цією статтею 2001 UNESCO Convention фактично охоплюються усі рівні публічного адміністрування режиму підводного культурного надбання і визначаються форми співпраці держав для досягнення мети Конвенції. Зважаючи на те, що наднаціональна інституційна система такого адміністрування представлена не лише державами-учасницями, іншими об'єднаннями держав, а й відповідними організаціями, визначимо форми та методи, властиві їх функціоналу стосовно формування та реалізації режиму підводної культурної спадщини.

Провідною наднаціональною спеціалізованою (міжнародною) інституцією у цій сфері є UNESCO і 2001 UNESCO Convention передбачено низку форм та методів як роботи цієї Організації у цілому, так й її Генерального директора. Так, відповідно до ч. 2 – 4 ст. 11, держави-учасниці

повідомляють останнього про виявлення або діяльність у Районі, про які вони були проінформовані; у свою чергу Генеральний директор негайно надає всім державам-учасникам будь-яку таку інформацію, отриману від держав-учасниць, а також приймає заяви держав їхню заінтересованість в участі у консультаціях щодо шляхів забезпечення ефективної охорони цієї підводної культурної спадщини.

Згідно з ч. 2 ст. 12, Генеральний директор запрошує всі держави-учасниці, що заявили відповідно до ч. 4 ст. 11 про свою заінтересованість, провести консультації щодо найбільш ефективних способів охорони підводної культурної спадщини й призначити державу-учасницю, що буде координувати такі консультації у якості «координуючої держави». Він також запрошує взяти участь у таких консультаціях Орган і має негайно надати інформацію від координуючої держави іншим державам-учасникам про попередні дослідження підводної культурної спадщини та видані дозволи для робіт у Районі (ч. 5 ст. 12).

Генеральний директор забезпечує й секретаріатське обслуговування 2001 UNESCO Convention, спрямовує повідомлення усім державам-учасникам про запропоновані зміни до Конвенції, і якщо упродовж 6 місяців з дати поширення такого повідомлення не менше половини держав-учасниць дадуть позитивну відповідь на це прохання, подає цю пропозицію наступній нараді держав-учасниць для обговорення й можливого прийняття (ст. 31); він також приймає письмові повідомлення про денонсацію Конвенції (ст. 32) і спрямовує прохання до Секретаріату ООН про реєстрацію Конвенції (ст. 34). До обов'язків Секретаріату належать: організація Нарад держав-учасниць, та сприяння державам-учасникам у виконанні рішень Нарад держав-учасниць (ст. 24). Цей напрям публічного адміністрування є прикладом внутрішнього, організаційного, та представлений відповідними формами (письмові повідомлення, прохання).

Частиною 5 ст. 19 2001 UNESCO Convention передбачено обмін інформацією щодо виявлення або місцезнаходження підводної культурної

спадщини між UNESCO та державами-учасницями Конвенції, а посередницькі функції UNESCO при врегулюванні спорів між державами-учасницями передбачені ст. 25 2001 UNESCO Convention. Крім того, формою публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини слід визнати й власне розробку та прийняття 2001 UNESCO Convention.

Представницьким органом держав-учасниць 2001 UNESCO Convention є Нарада держав-учасниць, що скликається Генеральним директором не менше ніж одного разу у два роки. Можуть бути скликані також позачергові Наради за вимогою більшості держав-учасниць. Нарада визначає свої функції й обов'язки, приймає свої Правила процедури і може створити Консультативний науково-технічний орган, який складається з експертів, призначених державами-учасницями з належним врахуванням принципу справедливого географічного розподілу й бажаного співвідношення у ньому чоловіків і жінок. Консультативний науково-технічний орган надає відповідне сприяння Нараді держав-учасниць у наукових і технічних питаннях, пов'язаних із застосуванням Правил (ст. 23 2001 UNESCO Convention).

Наступною наддержавною організацією, функції якої передбачені 2001 UNESCO Convention є Орган та, зокрема, його Генеральний секретар, якого мають повідомити держави-учасниці про виявлення або діяльність в Районі, про які вони були проінформовані (ч. 2 ст. 11 2001 UNESCO Convention), а відповідно до ч. 2 ст. 12, Орган також може приймати участь у консультаціях щодо найбільш ефективних способів охорони підводної культурної спадщини у Районі.

Таким чином, 2001 UNESCO Convention передбачено комплекс форм публічного адміністрування діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, а також іншої діяльності, що має безпосереднє відношення до неї у якості управлінських впливів наддержавного рівня, що здійснюються через представницькі та виконавчі інституції, а також участь держав-учасниць Конвенції як у регулюванні та підтриманні режиму підводної культурної спадщини на внутрішньому рівні, так й у координації спільних дій у сфері його

організаційно-правового забезпечення. Методами, що застосовуються на цьому рівні публічного адміністрування є переконання (при проведенні нарад та консультацій, формуванні пропозицій та рекомендацій, обміні інформацією тощо), заохочення (до участі у нарадах, обговореннях тощо), а також примус у поєднанні переконанням (при врегулюванні спорів). Їх набір спеціально не розкритий у нормах 2001 UNESCO Convention, проте об'єктивно впливає з характеру передбачених форм публічного адміністрування [71, с. 169–170].

Регіональний рівень. Відповідно до ст. 6 2001 UNESCO Convention та зважаючи на особливості регіонального співробітництва держав з метою збереження підводної культурної спадщини, за класичним підходом до формування міжнародних угод, у них передбачено норми про функціонування відповідних органів з метою реалізації встановлених механізмів співпраці.

Розглянуті вище регіональні угоди в екологічній сфері та щодо охорони культурної спадщини також містять характеристику форм публічного адміністрування відповідної діяльності, при цьому самі угоди також виступають однією з таких форм, застосованих та сформованих завдяки взаємодії зацікавлених держав. Так, наприклад, відповідно до Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини (переглянута) (ETS № 143) 1992 р. створений Комітет експертів, що здійснює нагляд за її застосуванням і, зокрема: а) періодично доповідає Комітетові міністрів Ради Європи про хід здійснення державами-учасницями політики охорони археологічної спадщини і про здійснення принципів Конвенції; б) пропонує Комітетові міністрів Ради Європи заходи, які спрямовані на виконання її положень і передбачають також багатосторонню діяльність, перегляд Конвенції або внесення змін та доповнень до неї та інформування громадськості про її мету; с) надає Комітетові міністрів Ради Європи рекомендації стосовно запрошення держав, що не є членами Ради Європи, приєднатися до цієї Конвенції (ст. 13). Після набуття чинності цією Конвенцією Комітет міністрів Ради Європи може запропонувати будь-якій державі, яка не є членом Ради, та Європейському економічному співтовариству приєднатися неї (ст. 15). Таким чином, основними застосовними методами

такого адміністрування є переконання та заохочення.

Крім того, передбачено також низку внутрішніх (організаційних) форм публічного адміністрування: Генеральний секретар Ради Європи приймає заяви та повідомлення від держав щодо поширення дії Конвенції на будь-яку іншу територію, їх відкликання або денонсування Конвенції (ст.ст. 16, 17), а також повідомляє держави-члени Ради Європи, інші держави-учасниці Європейської культурної конвенції та будь-яку державу та Європейське економічне співтовариство, якщо вони приєдналися або їм було запропоновано приєднатися до цієї Конвенції, про: будь-яке підписання, здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про прийняття, схвалення чи приєднання, будь-яку дату набуття чинності цією Конвенцією відповідно до ст.ст. 14–16, будь-який інший акт, або повідомлення, які стосуються цієї Конвенції (ст. 18).

Барселонська конвенція про захист морського середовища та прибережного регіону Середземного моря, як зазначалося вище, передбачає скликання чергових та позачергових Нарад Договірних Сторін (ст. 18), а також функціонування Бюро з їх представників, обраних Нарадами з дотриманням принципу справедливого географічного розподілу (ст. 19). Основною функцією вищого представницького органу прийняття рішень – Нарад Договірних Сторін – є контроль за виконанням цієї Конвенції та протоколів до неї та, зокрема: загальний перегляд інвентаризацій, проведених сторонами та компетентними міжнародними організаціями щодо стану забруднення моря та його наслідків у районі Середземного моря; розгляд звітів, поданих Договірними Сторонами відповідно до ст. 26 (щодо вжиття ними правових, адміністративних або інших заходів на виконання цієї Конвенції, Протоколів і рекомендацій, а також щодо ефективності цих заходів і проблем, що виникли під час їх реалізації); прийняття, перегляд та внесення змін до додатків та протоколів до цієї Конвенції відповідно до встановленої процедури; надання рекомендацій щодо прийняття будь-яких додаткових протоколів або будь-яких поправок до цієї Конвенції; створення, за необхідності, робочих груп для розгляду будь-яких

питань, що стосуються цієї Конвенції, протоколів і додатків; розгляд та вжиття будь-яких додаткових заходів, які є потрібними для досягнення цілей цієї Конвенції та протоколів; затвердження програмного бюджету (ст. 18). У періоди між скликанням Нарад функціонує Бюро, повноваження та умови діяльності якого встановлюються в Правилах процедури, ухвалених Народою Договірних Сторін (ст. 19 Барселонської конвенції).

Слід відзначити, що, наприклад, Нарада Договірних Сторін Барселонської конвенції, що відбулася 5–8 грудня 2023 р., у своєму Звіті [294] відзначила особливе значення, вразливість та важливість збереження культурної та історичної спадщини регіону. Крім того, було прийнято низку рішень, у одному з яких (Рішення IG.26/10 «Концептуальний базис для впровадження морського просторового планування в Середземному морі» [214]) підкреслено, що однією з переваг такого морського просторового планування стане поліпшення охорони культурної спадщини та збереження нематеріальних цінностей моря (р. 493). При цьому Міністерській декларації [286] цієї Наради про культурну спадщину спеціально не зазначалося.

Комітет з дотримання Барселонської конвенції діє на підставі Процедури та механізмів дотримання Барселонської конвенції та протоколів до неї, що були прийняті в 2008 р. та змінені у 2012, 2013 та 2023 рр., а також Правил процедури Комітету з дотримання Барселонської конвенції та протоколів 2009 р. зі змінами 2013 р., і може вживати наступних заходів з метою сприяння дотриманню та розгляду випадків невідповідності: а) надавати поради та, за необхідності, сприяти допомозі; б) запросити та/або допомогти відповідній Стороні скласти план дій для приведення Сторони у відповідність; в) запропонувати відповідній Стороні подати звіти про хід її зусиль щодо дотримання своїх зобов'язань згідно з Барселонською конвенцією та протоколами до неї; і d) надавати рекомендації Нарадам Договірних сторін щодо випадків недотримання [319]. Таким чином, методами здійснюваного на підставі Барселонської конвенції публічного адміністрування є переконання,

заохочення та примус, що, звісно, є набагато «м'якшим», ніж внутрішньодержавний.

У рамках Барселонської конвенції та Середземноморського плану дій відбувається широке співробітництво з міжурядовими та неурядовими організаціями. Таке партнерство забезпечує механізм, за допомогою якого інші інституції роблять внесок своїм досвідом і ресурсами для спільних зусиль, що стосуються мандату та бачення Плану дій, а також Барселонської конвенції та протоколів до неї як загальної основи. Воно підтримує, серед іншого, розбудову потенціалу та технічну допомогу для розробки заходів та впровадження Барселонської конвенції та протоколів до неї. У переліку організацій, з якими підтримується зв'язок, позначено й UNESCO [281], проте про конкретні проєкти, спрямовані на захист та охорону підводної культурної спадщини, на жаль, не повідомляється.

Комісія із захисту морського середовища Чорного моря від забруднення, створена відповідно до Бухарестської конвенції (ст. XVII), проводить засідання не рідше одного разу на рік, а на прохання будь-якої Договірної Сторони Голова Комісії може скликати позачергове засідання. Рішення і рекомендації Комісії ухвалюються причорноморськими державами на основі принципу одноголосності. Допомогу Комісії в її роботі надає постійно діючий Секретаріат, у складі призначуваного Комісією директора-виконавця та інших посадових осіб, які мають бути громадянами причорноморських держав. Комісія ухвалює власні правила процедури для виконання своїх функцій, організує свою діяльність і створює допоміжні органи відповідно до положень Конвенції. Комісія також: сприяє виконанню цієї Конвенції та інформує про свою діяльність Договірні Сторони; ухвалює рекомендації щодо заходів, необхідних для досягнення цілей даної Конвенції; розглядає питання, пов'язані з виконанням Конвенції, та ухвалює за необхідності рекомендації про поправки до Конвенції, Протоколів та додатків до них; розробляє критерії щодо запобігання забрудненню морського середовища Чорного моря, його скорочення, збереження під контролем та ліквідації наслідків забруднення, а

також рекомендації заходів у цьому напрямі; сприяє вжиттю Договірними Сторонами додаткових заходів, необхідних для захисту морського середовища Чорного моря, і з цією метою одержує, обробляє і розповсюджує серед Договірних Сторін відповідну наукову, технічну і статистичну інформацію, а також сприяє науково-технічним дослідженням; співробітничает з компетентними міжнародними організаціями, передусім з метою розробки відповідних програм або одержання допомоги для досягнення цілей Конвенції; розглядає будь-які питання, поставлені Договірними Сторонами; виконує інші функції, передбачені іншими положеннями Конвенції або покладені на Комісію одноголосним рішенням Договірних Сторін. Завданням Нарад Договірних Сторін Бухарестської конвенції, що є вищим представницьким органом, полягає в розгляді процесу виконання цієї Конвенції і Протоколів на підставі доповіді Комісії. Отже, методами публічного адміністрування тут також переважно виступають переконання та заохочення, а примус забезпечується нормами про підсилення охорони навколишнього середовища.

Стаття 17 Convention of San Salvador з метою дотримання цілей Конвенції, передбачає низку функцій Генерального секретаріату Організації американських держав, а саме: забезпечення виконання та ефективності Конвенції; сприяння прийняттю колективних заходів, спрямованих на захист і збереження культурних цінностей, що належать американським державам; створення Міжамериканського реєстру культурних цінностей, як рухомих, так і нерухомих, які мають особливу цінність; сприяння координації національного законодавства з цього питання; надання та організація будь-якої технічної співпраці, яку держави-учасниці можуть вимагати; поширення інформації про культурні цінності держав-учасниць і цілі Convention of San Salvador; сприяння обігу, обміну та презентації культурних цінностей між державами-учасницями. До його функцій належить також отримання від держав-учасниць денонсаційних документів та інформування про це інших держав-учасниць (ст. 23 Convention of San Salvador), а отже, у наявності як «зовнішні», так й «внутрішні» форми публічного адміністрування, а методи є подібними до

інших регіональних угод – переконання та заохочення.

Наведені форми та методи регіонального публічного адміністрування екологічних ініціатив європейського регіону, частиною яких можуть стати й проєкти, спрямовані на врегулювання правового режиму підводної культурної спадщини, а також приклад Convention of San Salvador свідчать про схожість застосовуваних управлінських механізмів та превалювання у них методів переконання та заохочення, а примусових заходів у достатньо «м'якій» формі [71, с. 170]. Це пояснюється тим, що примус є державним механізмом схилення до необхідних дій, покликаним забезпечити виконання прийнятих рішень шляхом застосування певних заходів (попереджувальних, запобіжних чи заходів юридичної відповідальності) [153, с. 236], а міжнародне співробітництво у розглянутих сферах (як й в інших) є добровільним та сумлінним, обумовленим прагненням побудови правового режиму піклування про навколишнє середовище та підводне культурне надбання, і вжиття класичних примусових заходів не є при цьому необхідним і можливим, та залишається на розсуд держав-учасниць відповідних наднаціональних інструментів.

Зазначене, зокрема, підтверджується ст. 17 2001 UNESCO Convention [71, с. 170–171], відповідно до якої, «1. Кожна держава-учасниця встановлює санкції за порушення заходів, вжитих нею на виконання цієї Конвенції. 2. Санкції, які застосовуються щодо порушень, повинні бути адекватні за суворістю покарання, з тим щоб ефективно забезпечувати дотримання положень цієї Конвенції, запобігати порушенням, де б вони не відбувалися, і позбавляти порушників вигід, які вони отримують внаслідок їхньої протиправної діяльності. 3. Держави-учасниці співробітничать у забезпеченні застосування санкцій, встановлених відповідно до цієї статті». Однак, незважаючи на значну увагу міжнародного співтовариства, створення систем протидії неправомірним діям щодо об'єктів підводної культурної спадщини, розширення співпраці різних за своїм правовим статусом суб'єктів з метою вироблення інноваційних підходів до організаційних охоронних механізмів, до

проблем у сфері управління підводною культурною спадщиною досі належить недостатність синергії у сфері виявлення, дослідження та охорони археологічних цінностей. Цим актуалізується важливість регіональних зусиль щодо формування правового режиму підводної культурної спадщини, яка перебуває у морських просторах поза межами юрисдикції прибережних держав або у т.зв. «сірих зонах» [71, с. 168]. Це також зумовлює необхідність активізації внутрішньодержавних зусиль з вироблення найбільш ефективних протоколів роботи як на національному рівні, так й щодо співпраці між державами щодо захисту та охорони підводної культурної спадщини [71, с. 171].

Національний рівень. Найбільший обсяг функцій щодо формування та підтримання правового режиму підводного культурного надбання передбачений для держав-учасниць 2001 UNESCO Convention. Поряд з переліченими у ст. 2 та уже згаданими на початку цього підрозділу зобов'язаннями співробітничати та вживати усіх належних заходів для охорони підводної культурної спадщини, зберігати її на благо людства переважно у становищі *in situ*, забезпечувати повагу до людських останків та заборону комерційної експлуатації, 2001 UNESCO Convention регламентує особливий механізм співробітництва для створення максимально дієвого охоронного режиму знайдених артефактів, а також передбачає необхідність використання найкращих засобів (фактично – форм та методів публічного адміністрування), які є в розпорядженні держав і які можна практично застосовувати для відвернення або пом'якшення будь-яких можливих несприятливих наслідків діяльності, яка підпадає під їх юрисдикцію й може випадково впливати на підводну культурну спадщину (ст. 5).

Гарантією збереження за державами передбачених UNCLOS'82 прав, юрисдикції та зобов'язань є ст. 3 2001 UNESCO Convention, якою передбачено, що ніщо в цій Конвенції не завдає їм шкоди, а тлумачення й застосування цієї Конвенції здійснюються у контексті й відповідно до міжнародного права, у т.ч. UNCLOS'82.

Формами та методами публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини та, зокрема, спрямованої на неї діяльності, передбаченими 2001 UNESCO Convention для держав є:

регулювання та надання дозволів на діяльність, спрямовану на підводну культурну спадщину, у внутрішніх та архіпелажних водах, територіальному морі та прилеглий зоні, а також вимагання застосування при цьому Правил, які стосуються діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину (ч. 1, 2 ст. 7, ст. 8), що є Додатком до 2001 UNESCO Convention;

інформування (з метою співробітництва щодо найбільш ефективних способів охорони державних суден і літальних апаратів) про виявлення у своїх архіпелажних водах і територіальному морі державного судна або літального апарата, що піддається ідентифікації, держави прапора, яка є учасницею цієї Конвенції, і, у відповідних випадках, інших держав, що мають зв'язок, який піддається перевірці, з таким об'єктом, особливо зв'язок культурного, історичного або археологічного характеру (ч. 3 ст. 7);

несення відповідальності за охорону підводної культурної спадщини у виключній економічній зоні та на континентальному шельфі відповідно до 2001 UNESCO Convention і відповідно а) вимагання щоб у випадках, коли громадянин держави або судно під її прапором виявляє підводну культурну спадщину або має намір здійснювати діяльність, спрямовану на підводну культурну спадщину, розташовану у виключній економічній зоні, на континентальному шельфі цієї держави, або у Районі громадянин або капітан судна інформував її про таке виявлення або таку діяльність (у випадку здійснення у Районі, держава має подати відповідне повідомлення про це до Генерального директора та Генерального секретаря Органа (чч. 1, 2 ст. 11)); б) у виключній економічній зоні або на континентальному шельфі іншої держави-учасниці: і) держави-учасниці вимагають, щоб громадянин або капітан судна інформував їх і згадану іншу державу-учасницю про таке виявлення або таку діяльність; ii) як альтернативний варіант держава-учасниця вимагає, щоб громадянин або капітан судна інформував її про таке виявлення

або діяльність, і забезпечує швидку й ефективну передачу цієї інформації всім іншим державам-учасникам (ч. 1 ст. 9, ч. 1 ст. 11);

заявлення про спосіб передачі інформації відповідно до наведеного вище підпункту «b» при передачі на зберігання акта про ратифікацію, прийняття, схвалення або приєднання (ч. 2 ст. 9);

повідомлення Генерального директора про факти виявлення або діяльності, про які держава була проінформована у наведений вище спосіб;

заявлення державі-учасниці, у виключній економічній зоні або на континентальному шельфі якої знаходиться підводна культурна спадщина, про заінтересованість в участі в консультаціях щодо шляхів забезпечення ефективної охорони цієї підводної культурної спадщини; така заява має ґрунтуватися на зв'язку із цією підводною культурною спадщиною, який піддається перевірці, особливо зв'язку культурного, історичного або археологічного характеру (ч. 5 ст. 9);

заборона або надання дозволу на будь-яку діяльність, спрямовану на підводну культурну спадщину у виключній економічній зоні або на континентальному шельфі для недопущення порушення суверенних прав або юрисдикції, встановлених міжнародним правом, у т.ч. UNCLOS'82 (ч. 2 ст. 10);

консультування та координація консультацій щодо шляхів забезпечення найбільш ефективної охорони підводної культурної спадщини у виключній економічній зоні та на континентальному шельфі (ч. 3 ст. 10);

вжиття усіх практично здійснених заходів та (або) надання усіх необхідних дозволів відповідно до 2001 UNESCO Convention, у разі потреби до консультацій, з метою відвернення будь-якої безпосередньої небезпеки, яка загрожує підводній культурній спадщині внаслідок діяльності людини чи будь-яких інших причин, у т.ч. мародерства; при вжитті таких заходів може бути запитане сприяння інших держав-учасниць (ч. 4 ст. 10, ч. 3 ст. 12);

здійснення заходів охорони та видача усіх необхідних дозволів для вжиття заходів відповідно до Правил, а також здійснення будь-яких необхідних попередніх досліджень щодо підводної культурної спадщини у виключній

економічній зоні, на континентальному шельфі та у Районі, й надання усіх необхідних для цього дозволів та негайне інформування про результати Генерального директора (ч. 5 ст. 10, ч. 4, 5 ст. 12);

вжиття заходів щодо запобігання ввезенню підводної культурної спадщини, яка була незаконно експортована та (або) видобута з порушенням 2001 UNESCO Convention, торговельних операцій з нею або володіння такою спадщиною (ст. 14), а також для заборони використання своєї території, у т.ч. морських портів, а також штучних островів, установок і споруд, для цілей сприяння будь-якій діяльності, спрямованій на підводну культурну спадщину, здійснюваній з порушенням 2001 UNESCO Convention (ст. 15);

вжиття усіх практично здійснених заходів для недопущення будь-якої діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину й здійснюваної з порушенням 2001 UNESCO Convention, зі сторони своїх громадян і суден під своїм прапором (ст. 16), а також щодо вилучення на своїй території підводної культурної спадщини, видобутої з порушенням 2001 UNESCO Convention (ч. 1 ст. 18);

ведення обліку, здійснення охорони й ужиття усіх розумних заходів для забезпечення стабільного стану підводної культурної спадщини, вилученої відповідно до 2001 UNESCO Convention; повідомлення про будь-яке вилучення підводної культурної спадщини, здійснене нею відповідно до цієї Конвенції, Генерального директора й будь-яку іншу державу, яка має зв'язок з такою підводною культурною спадщиною, який піддається перевірці, особливо зв'язок культурного, історичного або археологічного характеру (ч. 2, 3 ст. 18);

при вилученні підводної культурної спадщини, забезпечення розпорядження нею з метою суспільної користі з урахуванням необхідності її збереження й вивчення, відновлення як єдиного цілого розосереджених колекцій, а також забезпечення доступу громадськості до цієї спадщини, демонстрації її на виставках, використання її з метою просвіти, і з урахуванням інтересів будь-якої держави, яка має зв'язок, з такою підводною культурною спадщиною, який піддається перевірці, особливо зв'язок культурного,

історичного або археологічного характеру (ч. 4 ст. 18);

співробітництво і сприяння в охороні та управлінні підводною культурною спадщиною відповідно до 2001 UNESCO Convention, у т.ч., де це практично можливо, співробітництво з питань дослідження, розкопок, документування, забезпечення схоронності, вивчення та показу публіці такої спадщини (ч. 1 ст. 19);

обмін інформацією з іншими державами-учасниками стосовно підводної культурної спадщини, у т.ч. інформацією про виявлення цієї спадщини, її місцезнаходження, розкопки або видобування з порушенням положень 2001 UNESCO Convention або з порушенням інших норм міжнародного права, а також про відповідну наукову методологію й технологію, а також про розробку правових норм, застосовних до такої спадщини (ч. 2 ст. 19);

вжиття усіх практично здійснених заходів для поширення інформації, у т.ч., якщо це можливо, за допомогою відповідних міжнародних баз даних, про підводну культурну спадщину, розкопки або видобування якої були здійснені з порушенням 2001 UNESCO Convention або з порушенням інших норм міжнародного права (ч. 4 ст. 19), а також для забезпечення більш широкої поінформованості громадськості щодо цінності й значущості підводної культурної спадщини, а також важливості її охорони відповідно до 2001 UNESCO Convention (ст. 20);

співробітництво у підготовці спеціалістів у галузі підводної археології, у розробці методів консервації підводної культурної спадщини і, на погоджених умовах, у передачі технологій, що стосуються підводної культурної спадщини (ст. 21);

створення компетентних відомств або у відповідних випадках посилення існуючих відомств з метою створення, підтримання й відновлення реєстру підводної культурної спадщини, її ефективної охорони, консервації, показу публіці й управління нею, а також для дослідницьких й освітніх цілей; а також повідомлення Генеральному директору назву й адресу своїх компетентних відомств, які займаються питаннями підводної культурної спадщини (ст. 22);

заявлення під час ратифікації, прийняття, схвалення 2001 UNESCO Convention або приєднання до неї чи будь-коли після цього про застосування Правил до внутрішніх неморських вод (ст. 28), а також про те, що 2001 UNESCO Convention не застосовується до певних ділянок її території, внутрішніх вод, архіпелажних вод або територіального моря, надаючи при цьому обґрунтування подібної заяви, при цьому необхідним є створення умов, що дозволяють поширити дію 2001 UNESCO Convention на такі ділянки, а після досягнення цього відкликання заяви у повному обсязі або частково (ст. 29);

спрямування письмового повідомлення на ім'я Генерального директора про запропоновані поправки до 2001 UNESCO Convention (ч. 1 ст. 31) та про її денонсацію (ч. 1 ст. 32);

врегулювання спорів щодо тлумачення або застосування 2001 UNESCO Convention шляхом переговорів (ч. 1 ст. 25).

Таким чином, низку класичних правових та неправових (організаційних) форм публічного адміністрування (письмові повідомлення, двосторонні, регіональні або інші багатосторонні угоди, обмін інформацією тощо) режиму підводної культурної спадщини у 2001 UNESCO Convention визначені, проте у більшості випадків їх сформульовано узагальнено: «співробітництво», «координація», «вжиття заходів», «заявлення», «повідомлення», «використання засобів», «забезпечення поваги». Також держави з метою встановлення та підтримання режиму підводної культурної спадщини, відповідно до 2001 UNESCO Convention, можуть «регулювати», «дозволяти», «вимагати», «інформувати», «забороняти», «охороняти шляхом усіх практично здійснених заходів», «здійснювати заходи», «повідомляти» тощо про здійснені кроки для побудови та підтримання режиму підводної культурної спадщини. Це пояснюється тим, що кожна держава має власні, передбачені внутрішнім законодавством, інструменти реалізації зазначених заходів. Лише деякі статті передбачають більшу конкретизацію зазначених форм: встановлення санкцій (ч. 1 ст. 17), заснування спеціальних органів (ст. 22), але також,

природньо, не визначають, у якій саме формі це буде реалізовано всередині окремих держав [74, с. 294] (наприклад, ухвалення закону, прийняття указу чи наказу тощо). Для національного рівня публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини є характерним увесь набір методів: й переконання, й заохочення, й, безумовно, примус. Крім того, передбачені 2001 UNESCO Convention форми публічного адміністрування дають підстави стверджувати, що відповідні методи охоплюють як непрямі, так й прямі засоби впливу. Відповідно, до класичних підходів, сформованих в українській адміністративно-правовій доктрині, непрямі засоби передбачають опосередкований вплив, багатоваріативність дій та можливість розсуду, сприяння активності осіб, відтермінований і не безумовно гарантований результат, не вимагають регулярного розпорядчого втручання. Тоді як прямі зумовлюють однозначний зобов'язальний вплив, відсутність можливості вибору варіанта активності; більш швидке та достовірне досягнення результату; виключення позитивної ініціативи; необхідність оперативного коригування; ускладнені процедури застосування [24, с. 362].

Краще визначеними є форми публічного адміністрування у рамках 2001 UNESCO Convention, спрямовані на уособлення наддержавних домовленостей, реалізацію процедурних правил Конвенції, а також про взаємодію між державами та організаціями за межами підсуверенних акваторій [двосторонні, регіональні або інші багатосторонні угоди (ст. 6), письмові повідомлення (ст.ст. 31, 32), заяви (ч. 5 ст. 9, ч. 4 ст. 11, ст. 28, 29), дозволи (ч. 5, 6 ст. 10, ч. 1, 4, 6 ст. 12), інформація (ч. 5 ст. 10, ч. 5 ст. 12, ст. 19), переговори (ч. 1 ст. 25), ратифікаційні грамоти або акти про прийняття (ч. 3 ст. 26)]. Методами, що підлягають застосуванню тут є переконання та заохочення (для договірних або переговорних процесів та співробітництва щодо охорони підводної культурної спадщини, а у разі, наприклад, приєднання до 2001 UNESCO Convention – примус, зумовлений зобов'язанням надати ратифікаційні грамоти або акти про прийняття [74, с. 294]).

Таким чином, розглянуті форми та методи публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини засвідчили значне різноманіття, залучення до формування його правового та організаційного базису низки наддержавних суб'єктів [72, с. 149], а також специфіку, обумовлену характером міждержавної взаємодії та її нормативних засад, закріплених у міжнародних угодах, стандарти яких підлягають реалізації за допомогою внутрішньонаціональних механізмів публічного адміністрування із застосуванням характерних для нього інструментів [74, с. 294–295], або форм та методів. Приклади реалізації таких внутрішньодержавних інструментів, що стають кращими управлінськими практиками, формують підґрунтя для подальших нормотворчих робіт у тих державах, що перебувають на початку формування своїх систем управління підводним культурним надбанням. Для України на теперішній час є необхідним опрацювання досвіду зарубіжних країн у сфері, пов'язаній з публічним адмініструванням охорони та збереження підводної культурної спадщини, та оцінка правових, політичних, економічних, технічних тощо можливостей для їх впровадження. До найбільш ефективних підходів до управління захистом, збереженням та охороною об'єктів підводної культурної спадщини слід зарахувати наступні:

1. Створення підводних музеїв з можливістю ощадливого відвідання та нормування одночасного перебування встановленої кількості екскурсантів. При цьому, на теперішній час у підводних музеях (археологічних парках) переважно представлено копії відомих пам'яток, а щодо стародавніх об'єктів встановлюється особливий охоронний режим. Так, позитивний досвід функціонування підводних музеїв та парків мають: а) Туреччина, де на дні Середземного моря в районі Каш біля Анталії представлені виготовлені з безпечних для морського довкілля матеріалів репліки стародавніх артефактів Лікійської цивілізації. Близько 658 втрачених і забутих лікійських артефактів розміщено на площі приблизно 10 га під водою. Серед робіт – стародавні колони вулиці Патара, Посейдон та його коні, Хімера і легенда про Беллерофонта, а також пам'ятник Нереїді стародавнього міста Ксантос [163];

b) лагуна Чуук (Мікронезія) є усьвітньо відомим місцем для дайвінгу; тут перебуває більше 50 затонувих кораблів Другої світової війни, що становлять результат битви 1944 р. між американськими та японськими військами, які використовували острови в якості великої військової бази, а завдячуючи теплим та чистим водам лагуни, ця підводна культурна спадщина вважається одним з найбільших «підводних» див світу [166, р. 1599]; c) у затоці Лансароті на Канарських островах розташований підводний «Музей Атлантиди», де затоплено статуї, створені Жасоном де Каїресом [308]; d) Італія, де біля о. Іскья у Неаполітанській затоці створено підводний археологічний парк «Баї» з представленням автентичних стародавніх римських вілл та артефактів [165], тощо.

2. Створення заповідних підводних природних зон з метою захисту та збереження біорізноманіття та унікальних екосистем, а також археологічних артефактів, що затоплені у межах таких зон: потоплених торговельних суден і військових кораблів, залишків портових міст, пам'яток, пов'язаних з відомими історичними подіями чи стародавніми цивілізаціями. Вони можуть бути доступними для досліджень археологів, а їх відвідання є дуже обмеженим та підлягає підвищеному контролю для запобігання пошкодженням або незаконному вилученню окремих предметів. Найбільш відомою з таких зон є регіон Великого бар'єрного рифу (Австралія), насичений археологічними об'єктами завдяки підвищеному судноплавству та пильній дослідницькій увазі і мандрівкам давніх мореплавців. Управління цим регіоном здійснюється відповідно до місцевого законодавства та на основі Плану зонування, що визначає базис для визначення просторових меж різноманітних видів діяльності. Але таке зонування визнається лише одним із багатьох інструментів просторового управління та політики, що застосовуються для колективного захисту Великого бар'єрного рифу, з приділенням уваги також іншим інструментам: розробці конкретизованих планів та встановленню спеціальних зон управління, укладанню угод з традиційними власниками і користувачами, та наданню дозволів на провадження діяльності [233].

3. Встановлення морських охоронюваних районів – акваторій багатоцільового призначення, де забезпечується охорона усіх або частини їх природних ресурсів, обмежується/забороняється уся або конкретні види діяльності для досягнення встановлених цілей, які стосуються збереження, захисту місць проживання, моніторингу екосистеми або управління промислом. Такі райони використовуються з метою вивчення кліматичних змін, факторів, що впливають на загальний стан та здоров'я морських екосистем [259]. У таких районах також можуть перебувати підводні археологічні пам'ятки: стародавні затонулі торговельні судна та військові кораблі, інші цінні артефакти та об'єкти мистецтва і архітектури зі значною історичною і культурною цінністю, що можуть бути об'єктами дослідження для археологів та істориків. При встановленні морських охоронюваних районів такі артефакти мають включатися до їх складу для запобігання незаконному вилученню або пошкодженню дайверами, рибалками, суднами тощо. Такі заходи можуть охоплювати заборону промислу, регулювання доступу або створення спеціальних охоронних зон навколо історичних пам'яток.

Найкращим на теперішній час прикладом планів управління затонулими суднами є Австралія, яка дотримується провідних принципів морського просторового планування [271] та запроваджує відкритий доступ до об'єктів своєї підводної культурної спадщини. Зокрема було задокументовано біля 8000 затонувих уздовж берегової лінії суден; при цьому лише 22 перебувають в охоронюваних зонах, що вимагають дозволу на доступ [337]. Вагомою тут є роль громадського сектору, яким активно підтримуються пошуки затонувих суден. Національним управлінням океанічних та атмосферних досліджень США та Програмою історичних корабельних аварій в Австралії вжито дієвих заходів з управління ресурсами підводної культурної спадщини у Тихоокеанському регіоні [335]. Ними укладено Меморандум щодо виявлення американських кораблів, втрачених у битві у Коралловому морі (“Lexington”, “Neosho” та “Sims”), щодо яких було встановлено охоронний режим у сімдесяту річницю втрати – 7 травня 1942 р. [337].

Їхні спільні програми забезпечують вивчення, охорону та збереження об'єктів підводної культурної спадщини, зокрема тих, що датуються часами Першої та Другої світових воєн. Робота часто охоплює дослідження, керовані багатьма зацікавленими сторонами для підкреслення різноманітності дослідницьких інтересів та пріоритетів; і в багатьох випадках використовується технологія телеприсутності, а також онлайн-демонстрація у реальному часі для забезпечення участі громадськості [253]. Усі плани управління ураховують роль місцевих громад і отримують підтримку інших заінтересованих суб'єктів [242]. З 1980-х років у Тихому океані було проведено багато обстежень місць перебування підводної культурної спадщини часів Другої світової війни, включаючи дослідження корозії уламків для оцінювання часу руйнування конструкцій; і можливих розливів палива для оцінки потенційного впливу на навколишнє середовище [257]. Інші питання безпеки (наприклад, небезпека боєприпасів, що не вибухнули) та етичні (наприклад, морських меморіалів) були вирішені шляхом зарахування деяких об'єктів підводної культурної спадщини Другої світової війни до складу охоронюваних зон, до яких громадський доступ без спеціального дозволу є забороненим [337].

Таким чином, на теперішній час розроблено та успішно функціонує ряд організаційних моделей у сфері охорони об'єктів підводної культурної спадщини, що пропонують дослідникам та поціновувачам набути унікального досвіду та можливостей долучитися до спостереження за останнім прихистком історичних артефактів у природному середовищі. Які з них обере Україна для впровадження у національній практиці публічного адміністрування режиму підводного культурного надбання залежатиме від комплексу умов: правових, політичних, економічних, технічних. Такі заходи можуть охоплювати створення підводних музеїв, меморіалів, заповідних зон, морських охоронюваних районів, передбачити обов'язкові дозвільні процедури, а також посприяти активізації співробітництва з міжнародними та регіональними інституціями, координації зусиль з охорони, захисту та збереження підводного культурного надбання [75, с. 188].

3.3. Удосконалення механізму публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини

Успішне приєднання та функціонування держав у глобальній системі охорони та захисту підводного культурного надбання, його вивчення та збереження передбачає низку заходів з формування ефективного механізму публічного адміністрування його режиму на усіх рівнях – від глобального до місцевого. Відповідно до доктринальних напрацювань адміністративно-правової науки, механізм публічного адміністрування (у деяких працях – публічного або державного управління) розглядається як: «сукупність відповідних органів влади, організованих у систему для виконання відповідних цілей державного управління відповідно до їх правового статусу, та масив правових норм, що регламентують організаційні засади та процес реалізації вказаними органами своїх функціональних обов'язків; чинниками механізмів державного управління завжди виступає система органів виконавчої влади та процеси її функціонування та розвитку» [13, с. 43];

«система взаємодіючих елементів, що діє у публічній сфері, спрямована на реалізацію державно-управлінських функцій щодо задоволення публічного інтересу та реалізації публічних зобов'язань» [9, с. 64],

«демократична організація управлінського впливу на суспільні процеси, яка забезпечує ефективне функціонування системи органів державної влади, органів регіонального та місцевого самоврядування, громадських (неурядових) організацій, фізичних осіб та інших суб'єктів громадянського суспільства з метою реалізації державної політики у найрізноманітніших сферах суспільного життя [28, с. 117];

«сукупність засобів, заходів, стимулів, інструментів, які реалізуються публічними інституціями задля досягнення визначеної цілі» [130, с. 47].

багаторівнева єдина система, що складається з конкретних управлінських механізмів, а кожен із суб'єктів управління будь-якого рівня є управляючою системою і за внутрішнім складом розглядається як сукупність таких

компонентів, як процес управління, що характеризує її в динаміці (розробка, прийняття і реалізація управлінських рішень, або здійснення усіх стадій управлінського циклу); механізм управління (принципи, цілі, функції, методи); сукупність елементів, які характеризують керівну систему у відносній статичності (кадри, інформація, структура, техніка, технологія); механізм розвитку (самовдосконалення) системи управління [66, с. 194].

Елементами механізму публічного адміністрування визнаються: а) система правових актів, б) публічна адміністрація, наділена владними повноваженнями у певній сфері суспільних відносин, с) система засобів, націлених на реалізацію основної мети такого адміністрування [9, с. 64]. Більш розширено структуру механізму публічного управління пропонує І.Д. П'ятничук і відзначає, що вона передбачає наявність організаційного, правового, економічного, мотиваційного, кадрового та інформаційного компонентів, сукупність яких відображає усі суттєві складники функціонування системи публічного управління, що передбачає взаємозв'язок державного, приватного й громадянського сектору через діяльність державних, місцевих та громадських інституцій, зокрема, у частині: реалізації функцій (організаційний), дотримання чинного законодавства та нормативних приписів (правовий), забезпечення ефективності (економічний), наявність стимулів (мотиваційний), наявність кваліфікованого персоналу (кадровий), можливості функціонування (інформаційний) та налагодження комунікативного взаємозв'язку між усіма зацікавленими сторонами управлінського процесу (комунікаційний) [130, с. 51].

Отже, за певних відмінностей і відповідно до узагальненого підходу, механізм публічного адміністрування передбачає наявність системи органів та правового базису їх діяльності, а зважаючи на підтримуваний у цьому дослідженні «широкий» підхід до категорії «публічне адміністрування», до системи таких органів належать національні та наднаціональні інституції, що мають статус як державних, так й недержавних, як міжурядових, так й міжнародних неурядових відповідно. Характер, межі та варіативність їх впливу

на відносини та явища визначається внутрішнім законодавством, міжнародними угодами, статутними документами і об'єктивно передбачає не лише імперативний компонент, а й координаційний (узгоджувальний), що проявляється у поєднанні зусиль у сфері вироблення правових та інших обов'язкових і стандартних норм, а також кращих практик і підходів до їх реалізації. Таким чином, удосконалення механізму публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини передбачає як зміни його правового базису, так й управлінських підходів до його формування та підтримання. Напрямки, за якими може бути сформовано пропозиції щодо оновлення та підвищення ефективності такого механізму, слід класифікувати наступним чином: а) нормотворчі, що передбачають модернізацію законодавства через зміни та доповнення діючих норм і схвалення нових для заповнення існуючих прогалин; б) інституційні, спрямовані на формування системи зацікавлених/уповноважених суб'єктів (владних, громадських, спільних тощо) та розмежування їх функцій, повноважень, сфер відповідальності тощо; с) інноваційні, сфокусовані на впровадженні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, охороні навколишнього середовища та досягненні ЦСР. Диференціація цих напрямів є, переважно, умовною, адже вони є пов'язаними та, за умов реалізації, зумовлюватимуть взаємні перетворення [70, с. 80].

Перший з виокремлених напрямків – нормотворчий – спрямовано на формування комплексної нормативної бази для підтримання режиму підводної культурної спадщини. Вона охоплює міжнародний та національний складники, в яких виокремлюються усесвітній та регіональний, і загальнодержавний та місцевий рівні відповідно. Зважаючи на наведені вище результати аналізу правового регулювання режиму підводного культурного надбання, пропозиції щодо удосконалення його нормативного супроводу можуть бути також згруповані за цими ж рівнями правового регулювання. Так, на міжнародному рівні, з метою удосконалення норм 2001 UNESCO Convention можливим є визначення того, що саме є згаданим у ст. 1 «природним оточенням» об'єктів,

споруд, будинків, артефактів, людських останків, суден, літальних апаратів тощо, а також формулювання ступеня їх пов'язаності, що позначена словами «разом із» наступним чином: «Підводна культурна спадщина» означає всі сліди людського існування, які мають культурний, історичний або археологічний характер і частково або цілком, періодично або постійно знаходяться під водою протягом не менше 100 років, як-от: і) об'єкти, споруди, будинки, артефакти й людські останки разом з *нерозривно пов'язаним з ними* археологічним, *геологічним та екологічним* оточенням; ii) судна, літальні апарати, інші транспортні засоби чи будь-які їхні частини, їхній вантаж або інший вміст, разом із *нерозривно пов'язаним з ними* археологічним, *геологічним та екологічним* оточенням;...» [70, с. 80].

За умов відсутності в угодах щодо річкових та інших прісноводних акваторій норм про підводну культурну спадщину та малоймовірності укладання спеціальної угоди щодо неї (особливо з урахуванням ст. 28 2001 UNESCO Convention), можливим є додання окремої статті або змін до існуючих статей, що стосуватимуться захисту підводного культурного надбання [70, с. 80]. Зокрема, конвенції про режим судноплавства на Дунаї 1948 р. та щодо співробітництва з охорони та сталого використання річки Дунай 1994 р. можуть бути змінені, а відповідні норми викладені у такій редакції/доповнені:

частина перша статті 3 Конвенції 1948 р.: «Придунайські держави зобов'язуються утримувати свої ділянки Дунаю в судноплавному стані для річкових і на відповідних ділянках морських суден і виконувати необхідні роботи для забезпечення і поліпшення умов судноплавства, а також не чинити перешкод для судноплавства на фарватерах Дунаю. *У разі виявлення об'єктів, що можуть становити культурну, археологічну, історичну цінність керуватися Конвенцією ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини 2001 р. та загальновизнаними стандартами діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, та діяльності, що може випадково впливати на неї.* З питань, зазначених у цій статті, придунайські держави консультуються з

Дунайською Комісією (стаття 5 нижче)»;

стаття 1 Конвенції 1994 р. абзацом і) наступного змісту: *«Підводна культурна спадщина»* – як її визначено у Конвенції ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини 2001 р.»; речення перше частини першої ст. 2: «1) Договірні сторони наскільки можливо прагнуть досягнути мети сталого та збалансованого управління водними ресурсами, включаючи збереження, покращання та раціональне використання наземних і підземних вод водозбірної площі, а також розташованих у них об'єктів культурної спадщини, зокрема підводної.»; ст. 3 абзацом 4): *«Ця Конвенція стосується підводної культурної спадщини тією мірою, якою діяльність у сфері співробітництва з охорони та сталого використання ріки Дунай може на неї вплинути. Сторони цієї Конвенції віддані стандартам та кращим практикам співробітництва, передбаченим Конвенцією ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини 2001 р. та загальновизнаними стандартами діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, та діяльності, що може випадково впливати на неї.»*.

Загальні конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 р. та про право несудноплавних видів використання міжнародних водотоків 1997 р. також можуть бути доповнені нормами про підводну культурну спадщину:

Конвенція 1992 р.: абзаци b) та d) частини 2 ст. 2 щодо вжиття сторонами усіх відповідних заходів: «b) для забезпечення використання транскордонних вод з метою екологічно обґрунтованого та раціонального управління водними ресурсами, їх скорочення, охорони навколишнього середовища та підводної культурної спадщини;»; d) «для забезпечення збереження, та, коли це є необхідним, відновлення екосистем, охорони підводної культурної спадщини; частина 5 ст. 2 щодо керівних принципів зазначених заходів новим абзацом: d) принципами, діючими стосовно підводної культурної спадщини відповідно до Конвенції ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини 2001 р.»;

Конвенція 1997 р.: частина 1 ст. 6 «Фактори, що стосуються

справедливого та розумного використання» новим абзацом: «*h) захист та збереження культурних цінностей, зокрема об'єктів підводної культурної спадщини*»; новою статтею 23¹ «Підводна культурна спадщина»: «*Держави водотоку індивідуально та, за необхідності, у співпраці з іншими державами вживають усіх заходів, необхідних для охорони, захисту та збереження об'єктів культурної спадщини, зокрема підводної, з урахуванням загальновизнаних міжнародних норм та стандартів*».

У двосторонніх угодах України про судноплавство на внутрішніх водних шляхах з Хорватією та Німеччиною достатнім буде додання норми про дотримання стандартів 2001 UNESCO Convention або інших обов'язкових стандартів, принципів та норм у випадку виявлення об'єктів підводної культурної спадщини, затоплених у акваторіях внутрішніх водних шляхів договірних сторін.

Регіональний рівень співробітництва, ураховуючи складені тенденції регулювання режиму підводної культурної спадщини, невдалий досвід схвалення європейського договору щодо неї, а також набуття чинності 2001 UNESCO Convention, свідчить про відсутність настійної зацікавленості у розробці таких договорів у рамках окремих водних басейнів. Така необхідність долається приєднанням до 2001 UNESCO Convention та формуванням національних підходів до регулювання режиму підводного культурного надбання. Тому для акцентування уваги на важливості охорони та збереження об'єктів підводного культурного надбання, до уже діючих угод під час їх можливої модернізації є бажаним внесення норми про принциповість охорони та захисту таких об'єктів, базованій на 2001 UNESCO Convention, інших нормах міжнародного права, двосторонніх угодах та складеній успішній практиці реалізованих дослідницьких проєктів, зокрема з міжнародною участю. Але за потреби встановлення посиленних, у порівнянні з 2001 UNESCO Convention, стандартів та процедур охорони підводної культурної спадщини у певному регіоні, укладання таких угод є закономірним і, безумовно, бажаним, що передбачено ст. 6 2001 UNESCO Convention. А особливим чином це

стосується зон, що перебувають поза межами дії юрисдикції прибережних держав та у т.зв. «сірих зонах», виникнення яких пов'язано з невирішеними територіальними спорами та воєнними діями. Крім того, подібні норми можуть додаватися до міждержавних угод або внутрішнього законодавства про функціонування тимчасових або постійних морських коридорів (міжнародних та національних, гуманітарних та «зелених» тощо), а також про морські охоронювані райони, частиною яких можуть ставати підводні музеї, невеликі експозиції та парки [70, с. 80–81].

Національний рівень правового забезпечення режиму підводної культурної спадщини в Україні потребує вагомих змін та значного оновлення законодавства через переважаючу фрагментарність регулювання на рівні законів, практичну відсутність підзаконних нормативних документів та необхідність забезпечення відповідності міжнародним стандартам і підвищення ефективності захисту національних інтересів у морській сфері. При цьому, якщо стосовно морської підводної культурної спадщини окремі норми все ж наявні у національному нормативному базисі, то річковий та інший прісноводний компонент залишилися поза межами спеціалізованого правового регулювання. У зв'язку з цим, вважається за доцільне внести зміни до законів України від 8 червня 2000 р. «Про охорону культурної спадщини», від 3 грудня 2020 р. «Про внутрішній водний транспорт» та від 4 листопада 1991 р. «Про державний кордон України», що стосуватимуться режиму підводної культурної спадщини у підсуверенних та підюрисдикційних водних просторах України (додаток 2).

Так, зміни до Закону України від 8 червня 2000 р. «Про охорону культурної спадщини» передбачатимуть визначення підводної культурної спадщини, виокремлення, крім морських меморіалів, також інших форм управління об'єктами підводного культурного надбання (підводних музеїв, експозицій, парків тощо) і виокремленням спеціального розділу, присвяченого режиму підводної культурної спадщини як у межах морських акваторій, так й у прісноводних водоймах (ріках, озерах тощо), а також на межі суходолу та

водних об'єктів, що є елементом інтегрованого управління прибережними територіями та, як уявляється, сприятиме підвищенню зайнятості місцевого населення і збільшенню надходжень до бюджетів різних рівнів, адже підводна культурна спадщина є цінним ресурсом, фактором виробництва, який може створити позитивні імпульси для місцевої економіки, відкриваючи бізнес-можливості для нових культурних продуктів [48; 247; 313]. Цей аспект підсилюється також Стратегією блакитного зростання ЄС [176; 195], що створює фундамент для залучення інвестицій у морську діяльність. Стала експлуатація підводної культурної спадщини має потенціал стати частиною цієї Стратегії за умови свідомого розгляду пропускну здатності регіонів. Таким чином, місця перебування підводної культурної спадщини є потенційними місцями для сталого розвитку туризму, відіграючи роль, наприклад, підводних музеїв місцевої історії, а також місць відпочинку та дозвілля у належним чином керованих підводних парках і дайвінг-маршрутах. Вони можуть зробити ці історичні водні пейзажі та їхній вміст видимими та доступними для ширшої аудиторії. Крім того, зазвичай об'єкти підводної культурної спадщини є тісно пов'язаними місцевою історичною траєкторією та соціокультурними аспектами розвитку місцевих громад. У зв'язку з цим вони сприймаються як невід'ємні частини місцевої ідентичності, є значимими і цінними для таких спільнот. Перехід до інтегрованого підходу в управлінні підводною культурною спадщиною додатково передбачає створення нових шляхів для поширення цих цінностей у суспільстві та економіці в екологічно та культурно відповідальний спосіб, захищаючи таким чином та прокладаючи шлях до місцевого сталого розвитку, базованого на спадщині та минулому досвіді [48; 274].

Д.А. Скотт-Айретон справедливо відзначив ще у 2007 р., що залучення громади є критичним фактором для успішного управління затопленими археологічними об'єктами, та визнав її ключовим рушієм і дієвим засобом моніторингу, що забезпечує ефективніші результати, ніж законодавство та загроза арешту. Виховання у людей поваги до підводної культурної спадщини

та сприйняття її як визначального історичного надбання їхньої ідентичності, а також ресурсу, що може спрямовувати нові економічні можливості, і каталізатору соціальної згуртованості та стійкості навколишнього середовища, може посилити громадську обізнаність і надати місцевим громадам захист цієї спадщини на користь сталого місцевого розвитку [303]. Його думку підтримує С. Альтватер (2017) [162], яка стверджує, що об'єкти підводної культурної спадщини слід розглядати у якості багатофункціональних об'єктів, що мають екологічні, економічні, соціально-культурні/історичні та просторові виміри; а управління ними необхідно сприймати через інтегрований та цілісний підхід. У такому випадку керуючі суб'єкти, окрім своєї традиційної ролі керівників процесів захисту/збереження підводної культурної спадщини, мають додатково виступати в якості посередників в організації взаємодії між усіма тими, хто може «мати слово» щодо сталого використання підводної культурної спадщини, встановлюючи також обмеження щодо експлуатації відповідно до її пропускної спроможності.

Запропонованим проєктом статті (додаток 2), присвяченої морським меморіалам, пропонується об'єднати норми діючого закону, забезпечивши їх концентрацію та компактне розміщення у межах спеціального розділу і окремої статті, чим, як представляється, буде подолано наявну на теперішній час розпорошеність норм щодо них у тексті Закону «Про охорону культурної спадщини» (ст.ст. 2, 13, 17, 30, 31). Ініційовано також зміни до галузевих програмних довгострокових документів з метою акцентування уваги на проблематиці підтримання режиму підводної культурної спадщини, а також щодо режиму затонувих суден, літальних апаратів та інших залишених споруд (додаток 3).

Крім того, підлягають розробці підзаконні нормативно-правові акти, якими буде визначено: перелік об'єктів підводної культурної спадщини зі статусом морського меморіалу; порядок дослідження археологічних та історичних об'єктів культурної спадщини у внутрішніх водах, прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні України; порядок створення та

функціонування підводних музеїв та експозицій, підводних парків та інших форм управління об'єктами підводної культурної спадщини, а також порядок відшкодування шкоди та повернення неправомірно вилучених цінностей [70, с. 81].

Зазначені зміни та доповнення сприятимуть формуванню законодавства про підводну культурну спадщину в Україні та створять базис для його подальшого розвитку. Крім того, вони актуалізують пам'яткоохоронну сферу у фокусі модернізації морського та портового законодавства, а також правових засад використання внутрішніх водних шляхів, що, як уявляється, прискорить впровадження інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій та цифровізації у цій сфері із запозиченням європейських та інших прогресивних практик і підходів [70, с. 81]. Як справедливо відзначають С.С. Кузнецов та О.М. Стець, при модернізації морської та портової діяльності, а також розвитку прибережних регіонів у Морській доктрині України на період до 2035 року необхідно урахувати проблематику збереження на охорони культурного надбання прибережних громад з інтеграцією до регіональних та міжнародних програм з їх дослідження, музеєфікації та внесення до відповідних переліків культурної спадщини у сесвітнього, національного або місцевого рівня, що буде поєднане з цифровізацією фондів та використанням інноваційних технологій виявлення та вивчення суходольних та підводних артефактів [49, с. 36]. Важливим також є забезпечення відповідності майбутніх норм екологічному імперативу і врахування ризиків та шкоди, завданої широкомасштабним вторгненням РФ [7; 168; 169].

У сфері інституційного забезпечення механізму публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини функціонал та систему уповноважених органів наддержавного (глобального) рівня у цілому слід вважати належним чином сформованою, а інструменти їх роботи – ефективними. Регіональний рівень, ураховуючи пов'язаність режиму підводної культурної спадщини з загальними режимами культурних і археологічних цінностей та охорони довкілля, може бути представлений

уповноваженими особами або відділами у складі уже діючих органів управління, до повноважень яких буде віднесено співробітництво сторін у сфері охорони, збереження та інших аспектів режиму підводного культурного надбання регіону, а також інформаційного супроводу такої діяльності, зокрема щодо формування електронних експозицій, каталогів, матеріалів з доповненою реальністю, культурних профілів країн-учасниць в аспекті підводного культурного надбання тощо. Крім того, можливим та бажаним є створення робочих груп з функціями щодо узгодження дій прибережних держав для створення уніфікованих стандартів для ідентифікації, документування та моніторингу підводних археологічних об'єктів; обміну науковими даними, технологіями та досвідом у рамках регіональних ініціатив (не лише культурного, археологічного тощо спрямування, а й інших, споріднених завдяки взаємодії у використанні морських просторів, зокрема екологічних [47]) з метою розширення та підвищення рівня знань про підводну культурну спадщину, а також покращення методів її збереження, що може відбуватися за рахунок як держав, що беруть участь у відповідних інструментах, так й через залучення грантів. У такій регіональній взаємодії, зважаючи на різноманіття діючих режимів у морських та інших акваторіях, цілковито обґрунтованою буде участь представників національних органів управління у сфері адміністрування та, зокрема, безпеки судноплавства, керування портовою діяльністю, рибальством, охороною довкілля та управління культурним надбанням, а також представників неурядових формувань наукового, дослідницького та природоохоронного спрямування.

В Україні поступово формується інституційний механізм управління культурною спадщиною. Проаналізовані вище перетворення системи державних органів у цій сфері свідчать про пошук найбільш оптимального організаційного рішення, проте їх було спрямовано не на підводну культурну спадщину, а на суходольні нерухомі об'єкти, що часто зазнають негативного впливу нових архітектурних рішень та ущільнення урбаністичної забудови, а також на протидію вивезенню культурних цінностей. На теперішній час

Мінкульт є провідним уповноваженим суб'єктом у сфері публічного адміністрування режиму підводного культурного надбання в Україні, а основними завданнями його Департаменту культурної спадщини визначено, зокрема, забезпечення/здійснення:

«формування державної політики на основі постійного аналізу стану справ у сферах охорони культурної спадщини, у тому числі нематеріальної, відновлення та збереження національної пам'яті, музейної справи, вивезення, ввезення, повернення культурних цінностей та розвитку міжнародного співробітництва України у цьому напрямку, вироблення альтернативних варіантів розв'язання існуючих проблем;

нормативно-правового регулювання, розроблення документів державної політики та проектів актів законодавства, що забезпечують модернізацію та ефективне функціонування у сфері охорони культурної спадщини, у тому числі нематеріальної, відновлення та збереження національної пам'яті, музейної справи, вивезення, ввезення, повернення культурних цінностей;

збереження об'єктів всесвітньої спадщини відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини»;

формування державної частини Музейного фонду України, контролю за станом ведення обліку, зберіганням, охороною, використанням та переміщенням музейних предметів Музейного фонду України, що зберігаються в музеях незалежно від форми власності, сприяння розвитку сучасної інфраструктури музейної справи та музейної мережі, сприяння проведенню реставрації музейних предметів, предметів музейного значення недержавної частини Музейного фонду України у державних реставраційних закладах;

моніторингу та оцінювання результатів реалізації державної політики у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей;

розгляду та затвердження науково-проектної документації у сфері нерухомої культурної спадщини, погодження охоронних договорів на пам'ятки національного значення, внесення об'єктів культурної спадщини до

Державного реєстру нерухомих пам'яток України, внесення змін до нього та його ведення» [12].

На наше переконання, до цих завдань мають бути додані наступні:

встановлення стандартів досліджень підводної культурної спадщини та документування їх результатів відповідно до міжнародних стандартів та кращих практик;

визначення у координації з іншими уповноваженими та зацікавленими суб'єктами доцільності створення морських меморіалів, підводних музеїв та експозицій, підводних парків та інших організаційних форм управління підводним культурним надбанням;

інформаційна, навчальна, наукова, міжінституційна співпраця з уповноваженими та зацікавленими суб'єктами усередині країни та на міжнародному рівні з питань охорони та збереження підводної культурної спадщини, недопущення несанкціонованих розкопок, контрабанди та інших протиправних дій щодо її об'єктів;

участь у міжнародних та регіональних інституційних формуваннях з питань охорони підводної культурної спадщини [70, с. 81].

При цьому система публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини має ураховувати наступні її наукові «виміри»:

- а) технічний та технологічний, що забезпечує розробку нових технологій глибоководного доступу, сканування, документування тощо;
- б) екологічний, що ураховує роль підводної культурної спадщини у забрудненні середовища або створенні корисного штучного рифу;
- с) соціальний та етичний, що передбачають зв'язки підводної культурної спадщини з місцевими цінностями та наративами, або втратами людей різних національностей та народностей;
- д) юрисдикційний, що охоплює аналіз нормативної бази, присвяченої підводній культурній спадщині;
- е) інтереси сторін щодо підводної культурної спадщини, різне її розуміння та багатозначність як самої спадщини, так й довкілля, де її розташовано разом з їх здатністю впливати на процеси прийняття рішень щодо управління підводним культурним надбанням, а також

f) потенціальну можливість виникнення спорів [169; 247], наприклад, між потребами туризму і релігійним використанням певного місця або між місцевими та глобальними перспективами [244] й g) просторове планування та інтегрований розвиток прибережних територій з прагненням досягнення ЦСР [70, с. 79; 48].

У рамках виокремленого третього напрямку – інноваційного, необхідно звернути увагу на формування цифрових рішень у сфері обробки даних про культурну спадщину з передбаченням спеціального розділу для її підводного компонента за прикладом розроблених в ЄС програмних продуктів [70, с. 82]: HEREIN (European Cultural Heritage Information Network) [236] – інформаційна система, створена Радою Європи для взаємодії, обміну інформацією та здійснення аналізу змін у законодавстві та особливостей реалізації державної політики та стратегії у сфері культурної спадщини; Compendium of Cultural Policies and Trends [196] – веб-система, в якій розміщена інформація (профіль країни) та ведеться моніторинг (незалежними експертами з культурної політики за погодженням з відповідними міністерствами) національної політики у галузі культури 43 країн [68, с. 53].

Необхідно пригадати, що Центральний військово-морський музей України (філія Національного військово-історичного музею України) ще у 2018 р. повідомляв про завершення опрацювання Наукового реєстру підводної культурної спадщини України. Крім того, станом на 18 квітня 2017 р. до Реєстру включено 2041 пам'яток, серед яких наявні як морські, так й річкові [81]. Таким чином, на наше переконання, Мінкульту необхідно приділити більшої уваги такому реєстру та вжити заходів для його представлення на своєму сайті. Формування організаційно-правового базису для роботи такого реєстру може бути предметом різнорівневої взаємодії та поєднання зусиль різних суб'єктів, як державних, так й недержавних: громадських формувань, окремих волонтерів та дослідників тощо. Це може також стати предметом взаємодії з:

Національною комісією України у справах UNESCO, створеною ще у

1996 р. [80], що є постійно діючим міжвідомчим органом при Міністерстві закордонних справ України, створеним з метою забезпечення участі України в діяльності UNESCO, виходячи з міжнародних зобов'язань України як її члена;

Міжурядовою океанографічною комісією, щодо співпраці з якою відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 4 квітня 2024 р. №464 [127] створено Міжвідомчу комісію – консультативний орган, під керівництвом МОН та НАН України, об'єднує ключові державні органи та наукові установи, які займаються дослідженням морів та океанографії [67];

Інститутом археології НАН України, зокрема відділом археології Криму та Північно-Західного Причорномор'я [8], що є провідним підрозділом з проблематики археології та координує дослідження з археології на цих територіях і в акваторіях серед наукових установ України; наукові дослідження Інституту охоплюють широку хронологію, починаючи з археології кам'яного віку і до середньовіччя включно, завдяки чому очікується формування комплексної панорами археології півдня України та Східної Європи у широкому контексті археології Євразії [70, с. 82; 65].

Крім того, необхідним є забезпечення: доступності відомостей реєстру об'єктів підводної культурної спадщини, як морської, так й розташованої у прісноводних акваторіях; оприлюднення інформації про державну реєстрацію об'єктів культурної спадщини; взаємодії органів управління та сприяння охороні та збереженню підводної культурної спадщини усіх рівнів; механізмів сприйняття орієнтованих на цінності/людей, локально адаптованих, інтерактивних підходів до просторового планування, які найкращим чином відповідають та є сумісними з давніми традиціями регіонів щодо різноманіття та поваги прав людини, демократії та участі; можливостей залучення недержавних формувань (громадських організацій, міжнародних партнерств тощо) для організації дослідження підводного культурного надбання та розробки правових норм і керівництв, а також формування фінансових гарантій такої діяльності; впровадження сучасних технологій моніторингу, у т.ч. роботизованих систем фіксації та сканування [70, с. 82].

ВИСНОВКИ

У дослідженні наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що виявляється у формулюванні науково обґрунтованих висновків щодо удосконалення правового регулювання режиму підводної культурної спадщини.

У Висновках викладено найбільш значні результати і підсумки роботи, яких було отримано у ході дослідження.

1. У міжнародних угодах та внутрішньому законодавстві України про режим культурного надбання людства не спостерігається чіткого розрізнення правового змісту категорій «культурні цінності» та «культурна спадщина», що зумовлене правничою традицією та підходом укладачів до предмету регулювання нормативних актів, а через поступове охоплення першою з них матеріальних та нематеріальних об'єктів, ці категорії можливо ототожнити. Крім того, вони використовуються у текстах нормативних документів як такі, що доповнюють одна одну, що надає ширшої характеристики охоронюваним інтересам.

2. Гармонізації законодавства України з міжнародними стандартами у сфері охорони культурної спадщини та посиленню співпраці для її збереження сприятиме приєднання України до Конвенції UNIDROIT про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності 1995 р. та Nicosia Convention.

3. На підставі класифікації об'єктів підводної культурної спадщини, передбаченої у ст. 1 2001 UNESCO Convention, виокремлено такі її групи: а) урбаністична забудова та оздоблення людських поселень, б) людські останки, що стали останнім притулком свідків природних або техногенних катастроф, с) судна, літальні апарати, інші транспортні засоби чи будь-які їхні частини, їхній вантаж або інший вміст. У залежності від місця розташування підводна культурна спадщина розподіляється на морську (у т.ч. океанську) та річкову (у т.ч. озерну тощо) з відповідним правовим регулюванням та базованим на ньому правовим режимом.

4. У внутрішніх неморських водах держав створюється специфічний режим діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, який поєднує стандарти 2001 UNESCO Convention та норми національного законодавства, присвячені використанню таких просторів, необхідність схвалення яких має бути усвідомлена та реалізована прибережною державою.

5. До основних тенденцій, що були характерними формуванню правових засад охорони підводної культурної спадщини віднесено наступні: а) поступове поширення охоронного режиму та режиму захисту з «суходольних» культурних цінностей на занурені до води свідчення генези людських суспільств; б) визначення строків перебування об'єктів під водою для набуття статусу культурної спадщини та забезпечення можливості зміни таких строків у випадку наявності особливих обставин; с) передбачення переважного збереження підводної культурної спадщини *in situ*; d) специфічний режим комерційної експлуатації вилучених предметів; е) внутрішньонаціональне регулювання діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, у просторах, що перебувають під суверенітетом та юрисдикцією прибережних держав; f) вироблення механізму кримінально-правового захисту та охорони культурних цінностей від протиправних посягань, у т.ч. розташованих під водою.

6. Під правовим режимом підводної культурної спадщини запропоновано розуміти систему правових норм і базованих на них форм та методів (інструментів) публічного адміністрування, спрямованих на регулювання діяльності, пов'язаної з виявленням, охороною, використанням та спостереженням за об'єктами підводної культурної спадщини, також інших видів діяльності, що можуть випадково вплинути на неї. Доведено комплексний та динамічний характер цього режиму, встановлено його зміст та структуру, поєднуючою ланкою його складників визначено мету охорони та захисту підводного культурного надбання, а також пошук найбільш ефективних методів її досягнення і зменшення негативних впливів антропогенної діяльності, факторів часу та природного руйнування на занурені

артефакти.

7. Характеристика норм 2001 UNESCO Convention засвідчила встановлення нею мінімальних правил (стандартів) здійснення діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, конкретизованих у Додатку до неї, і таких, що підлягають деталізації у внутрішніх законодавствах держав, що планують або приєдналися до неї.

8. Особливостями взаємодії правового режиму затонулих суден та правового регулювання діяльності, пов'язаної із підводною культурною спадщиною, що встановлені базованими на UNCLOS'82 2001 UNESCO Convention та Nairobi Convention, є можливість поширення дії їх норм на внутрішні неморські води та формування різноманітних видів міждержавного співробітництва. При цьому, 2001 UNESCO Convention має переважно охоронне спрямування та поширюється на усі категорії морських просторів, а Nairobi Convention формує значно суворіший підхід до проблеми видалення затонулих суден при обмеженості дії виключними економічними зонами держав. Поєднання вимог двох угод для держав-учасниць сприятиме створенню усеохопного режиму для вирішення проблем корабельних аварій, дозволяючи попередити їх перетворення на токсичні підводні об'єкти.

9. Регіональне співробітництво у сфері охорони та захисту підводного культурного надбання та досвід укладання відповідних міжнародних угод засвідчили наявність регіональної специфіки окремих аспектів правового режиму підводної культурної спадщини, яка виражена у відповідних положеннях європейських угод про режим археологічних пам'яток та охорону морського середовища. Такий підхід має низку позитивних рис, оскільки забезпечує комплексний підхід до піклування про об'єкти підводної культурної спадщини, враховуючи не лише археологічний, а й природоохоронний контекст. Він також сприяє підвищенню ефективності публічного адміністрування діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, охоплюючи усі його напрямки: розробку гармонізованих правових норм, узгодження управлінських практик та взаємодій різних рівнів в екологічній,

науковій, культурній та правоохоронній сферах з метою зменшення конфліктів інтересів заінтересованих сторін, міжнародну співпрацю з урахуванням регіонального контексту та синергію зусиль у досягненні ЦСР. В остаточному підсумку укладання таких угод є важливим інструментом не лише для досягнення екологічних цілей і охорони культурного надбання, але й для формування стійких моделей управління морськими та прісноводним просторами у цілому.

10. Запропоновано шляхи оновлення українського законодавства про режим підводної культурної спадщини через, по-перше, внесення змін до Закону України від 8 червня 2000 р. «Про охорону культурної спадщини», що стосуватимуться розширення кола форм управління об'єктами підводного культурного надбання, яке перебуває у межах морських акваторій, у прісноводних водоймах, а також на межі суходолу та водних об'єктів; або по-друге, схвалення спеціального Закону про підводну культурну спадщину з докладним визначенням базових стандартів її правового регулювання та підходів до системи публічного адміністрування діяльності, спрямованої на неї. Третій напрям нормотворчих робіт стосуватиметься підзаконного регулювання, яким будуть деталізовані та реалізовані норми модернізованого або нового Закону, а також внесено відповідні зміни до програмного довгострокового регулювання морської та портової діяльності, розвитку судноплавства внутрішніми водними шляхами і морських наукових досліджень в Україні. Крім того механізм публічного адміністрування правового режиму підводної культурної спадщини має урахувати аспекти відшкодування завданої шкоди та повернення вилучених державою-агресором історичних артефактів.

11. Основними тенденціями організації публічного адміністрування у сфері забезпечення режиму підводної культурної спадщини є: 1) формування трьох його рівнів – глобального, регіонального та національного; 2) створення та функціонування регіональних організацій та проєктів з метою вироблення специфічних принципів і алгоритмів охорони підводної культурної спадщини окремих приморських регіонів, а також діяльності, спрямованої на неї;

3) прогальність та необхідність продовження нормотворчих робіт для формування національних рівнів публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини, за умов визнання за прибережними державами встановлених UNCLOS'82 суверенітету, юрисдикції та суверенних прав у внутрішніх та архіпелажних водах, територіальному морі, прилеглий та виключній економічній зонах, на континентальному шельфі. Їх актуальність в Україні підсилена умовами триваючого воєнного конфлікту та важливості створення правового базису для повоєнного відновлення і захисту прав України у морських просторах і щодо об'єктів підводної археологічної, історичної та культурної спадщини в Азово-Чорноморській акваторії.

12. Форми та методи публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини засвідчили значне різноманіття, залучення до формування його правового та організаційного базису низки наддержавних суб'єктів, а також специфіку, обумовлену характером міждержавної взаємодії та її нормативних засад, закріплених у міжнародних угодах, стандарти яких підлягають реалізації за допомогою внутрішньонаціональних механізмів публічного адміністрування із застосуванням характерних для нього інструментів.

13. 2001 UNESCO Convention визначено низку класичних правових та неправових форм публічного адміністрування (письмові повідомлення, двосторонні, регіональні або інші багатосторонні угоди, обмін інформацією тощо) режиму підводної культурної спадщини, проте у більшості випадків їх сформульовано узагальнено («співробітництво», «координація», «вжиття заходів» тощо). Це пояснюється наявністю у держав власних, передбачених внутрішнім законодавством, інструментів реалізації зазначених заходів. Для національного рівня публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини є характерним увесь набір методів – переконання, заохочення та примус. Більш конкретизованими є форми та методи публічного адміністрування у рамках 2001 UNESCO Convention, спрямовані на уособлення наддержавних домовленостей, реалізацію процедурних правил Конвенції, а

також про взаємодію між державами та організаціями за межами підсуверенних акваторій.

14. Запропоновано зміни до правових засад публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини та затонулих суден, що сприятимуть формуванню галузевого законодавства з метою його приведення у відповідність до міжнародних стандартів та підвищення ефективності захисту національних інтересів України у морській сфері. Цим буде також актуалізовано пам'яткоохоронну сферу у фокусі модернізації морського та портового законодавства, а також правового базису використання внутрішніх водних шляхів, що, як уявляється, прискорить впровадження інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій та цифровізації у цій сфері із запозиченням європейських та інших прогресивних практик і підходів.

15. Розроблено низку заходів щодо модернізації повноважень Департаменту культурної спадщини Міністерства культури України з метою організації підтримання режиму підводної культурної спадщини, активізації взаємодії уповноважених та зацікавлених акторів, а також цифрової трансформації у сфері діяльності, пов'язаної з вивченням, охороною та захистом підводного культурного надбання для забезпечення доступності даних, ефективної інституційної взаємодії, просторового планування, залучення недержавних формувань для організації дослідження підводного культурного надбання та розробки правових норм і керівництв, формування фінансових гарантій такої діяльності, впровадження сучасних технологій моніторингу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверочкіна Т.В. Адміністративна юрисдикція України в прибережних водах: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018. 513 с.
2. Аверочкіна Т.В. Юрисдикція України в прибережних водах: адміністративно-правовий вимір: монографія. Одеса: Видав. дім «Гельветика», 2018. 466 с.
3. Аверочкіна Т.В., Коваль Н.О., Сергєєв Ю.В. Інституційна система та правовий базис публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини в Україні. *Право та державне управління*. 2024. № 2. С. 46–51. <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.2.5>.
4. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / за ред. В. Галунька, О. Правоторової. 4-е вид. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
5. Андрущенко С.В. Правовий режим морського порту: дис. ... докт. філос. 081 «Право». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. 204 с.
6. Архипова Є.О., Клевчук О.О. Державне регулювання у сфері охорони культурної спадщини України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13–14. С. 51–57. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.13-14.51>.
7. Бабін Б.В. Екологічний імператив у морській діяльності: окремі аспекти публічного адміністрування в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 532–535. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/134>
8. Відділ археології Криму та Північно-Західного Причорномор'я. URL: <https://iananu.org.ua/struktura/naukovi-viddili/viddil-arkheologiji-krymu-pivnichno-zakhidnogo-prichornomor-ya> (дата звернення: 19.11.2025 р.).
9. Воронятніков О. О. Поняття механізму публічного адміністрування сферою санітарного та епідемічного благополуччя населення. *Київський часопис права*. 2021. № 2. С. 60–65. <https://doi.org/10.32782/klj/2021.2.10>.

10. Гладкий С.О. Теорія держави і права: навч.-метод. посіб. Полтава, 2016. 371 с.
11. Гришанова Н. Президент подав до Парламенту законопроект про ратифікацію Конвенції щодо правопорушень з культурною спадщиною. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/232658_prezident-podav-do-parlamentu-zakonoprokt-pro-ratifkatsyu-konvents-shchodo-pravoporushen-z-kulturnoyu-spadshchinoyu (дата звернення: 22.01.2025 р.).
12. Департамент культурної спадщини. Основні завдання. URL: <https://mcsc.gov.ua/team/> (дата звернення: 2.06.2026 р.).
13. Державне управління в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ: Вид-во ТОВ «СОМІ», 1999. 265 с.
14. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. URL: <https://mcsc.gov.ua/kulturna-spadshchyna/derzhavnyy-reiestr-nerukhomykh-pam-iatok-ukrainy/> (дата звернення: 2.05.2026 р.).
15. Деякі питання центральних органів виконавчої влади у сфері культури: постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2022-п#Text> (дата звернення: 4.12.2025 р.).
16. Дзюндзюк В.Б., Мельтюхова Н.М., Фоміцька Н.В. Публічне адміністрування в Україні: навч. посіб. Харків: Магістр, 2011. 306 с.
17. Договір між Україною та Румунією про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань, 2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_022#Text (дата звернення: 31.01.2025 р.).
18. Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року, 1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 26.12.2024 р.).
19. Єгорова І. У Запоріжжі унікальні старовинні кораблі фотографують спеціальним пристроєм – подробиці. *Zprz.city*. URL: <https://zprz.city/news/view/u-zaporizhzhhi-unikalni-starovinni-korabli-fotografuyut-spetsialnim-pristroem> (дата звернення: 16.11.2023 р.).

20. Єдине в Україні науково-дослідне судно, яке простоювало з 2010 року, почали ремонтувати. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2018/11/16/412600_edinstvennoe.html (дата звернення: 19.12.2025 р.)

21. Жуков М.С. Форми та методи адміністративно-правового регулювання чи інструменти діяльності публічної адміністрації: порівняльний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 215–218. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/55>.

22. З Одеси в Антарктику вирушило науково-дослідне судно «Ноосфера». *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3393671-z-odesi-v-antarktiku-virusilo-naukovodoslidne-sudno-noosfera.html> (дата звернення: 7.12.2024 р.).

23. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

24. Загальне адміністративне право України: підручник / за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової. Одеса: Фенікс, 2023. 792 с.

25. Ініціатива трьох морів. URL: <https://www.uiip.org.ua/uk/napriamy/trymoria> (дата звернення: 31.01.2025 р.).

26. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17/ed20220531#Text> (дата звернення: 26.12.2025 р.).

27. Інструкція про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України, затверджена наказом Міністерства культури і мистецтв України від 22.04.2002 № 258. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0571-02#Text> (дата звернення: 26.11.2025 р.).

28. Ісаєнко І. А. Європейські підходи до функціонування механізмів публічного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 5. С. 114–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2012_5_32 (дата звернення: 17.08.2024 р.).
29. Іщук І., Венгрук А. Галина Мінічева: військові дії руйнують життя моря. *Моряк України*. 13 квітня 2022. № 9–10.
30. Кара-Васильєва Т.В. Культурна спадщина України: дослідження, її стан у період новітніх викликів сучасності. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 7. С. 42–46. URL: <https://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/1105> (дата звернення: 26.01.2025 р.).
31. Коваль Н.О., Сергєєв Ю.В. Інструменти публічного адміністрування портової галузі України: правовий базис та принципи «good governance». *Право та державне управління*. 2024. № 1. С. 244–253. <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.34>.
32. Кодекс торговельного мореплавства України, 1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр#Text> (дата звернення: 18.11.2025 р.).
33. Кодекс України про адміністративні правопорушення, 1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 30.11.2025 р.).
34. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. URL: <https://ciss.org.ua/ua/zakonodavstvo.html> (дата звернення: 22.11.2025 р.).
35. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення, 1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_065#Text (дата звернення: 31.08.2025 р.).
36. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, 1972. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text (дата звернення: 26.12.2024 р.).
37. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини, 2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text (дата звернення:

26.12.2024 р.).

38. Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер, 1992. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU92K05U> (дата звернення: 29.12.2024 р.).

39. Конвенція про режим судноплавства на Дунаї, 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_175#Text (дата звернення: 29.12.2024 р.).

40. Конвенція ЮНІДРУА про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності, 1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_590#Text (дата звернення: 26.12.2024 р.).

41. Конституція України, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 3.12.2025 р.).

42. Кормич Б.А. Глобалізація адміністративного права та митне законодавство. *Lex Portus*. 2017. № 5. С. 17–29.

43. Краснікова О.В. Деякі аспекти правового регулювання діяльності держав на морському дні. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 7. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14792017>.

44. Краснікова О.В. Підводна культурна спадщина як інструмент реалізації глобальних Цілей сталого розвитку ООН. *Правова держава*. 2024. № 54. С. 164–172. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304890>.

45. Кречетова Д. №2064. Крейсер «Москва» занесли в реєстр підводної культурної спадщини України. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/04/22/248355/> (дата звернення: 26.12.2024 р.).

46. Кримінальний кодекс України, 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.11.2025 р.).

47. Кузнєцов С.С. Декарбонізація та інноваційний розвиток портів України: правові та організаційні рішення. *Правова держава*. 2025. № 58. С. 201–209. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.331006>.

48. Кузнєцов С.С. Деякі аспекти правового режиму прибережних регіонів та акваторій. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. праць. 2025.

Вип. 75. С. 306–314. <https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.42>.

49. Кузнецов С.С., Стець О.М. Глобальні тренди морської галузі та оновлення морської доктрини України. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2025. Т. 27. № 1. С. 33–37. [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2025-27-1\(40\)-5](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2025-27-1(40)-5).

50. Купрійчук В. Державне управління у сфері охорони культурної спадщини в умовах воєнного стану 2022–2023 рр. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Культурологія*. 2023. Вип. 45. С. 36–42. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/37622/1/635-Текст%20статті-2426-1-10-20230615.pdf> (дата звернення: 26.01.2025 р.).

51. Мазур Т.В. Охорона культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021. 423 с. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/e727e501-ec0d-4536-b903-709ed7ca8f67/content> (дата звернення: 25.01.2025 р.).

52. Малиш Н.А., Москаленко С.О. Проблема захисту культурної спадщини під час війни: державно-управлінський аспект. *Науковий вісник: Державне управління*. 2024. № 2. С. 176–190. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-2\(16\)-176-190](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-2(16)-176-190).

53. Мельник Р.С. Категорія «публічне управління» у новій інтерпретації. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 1(3). С. 8–14.

54. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: навч. посіб. / за заг. ред. Р.С. Мельника. Київ: Ваїте, 2014. 376 с.

55. Меморандум про взаєморозуміння щодо контролю державою порту у Чорноморському регіоні, 2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_441#Text (дата звернення: 31.01.2025 р.).

56. Методика проведення наукової археологічної експертизи, затверджена вченою радою Інституту археології НАН України 22.12.2015. URL: <https://iananu.org.ua/images/PolKom/Metodyka-expert.pdf> (дата звернення: 3.02.2025 р.).

57. Методика проведення польових археологічних досліджень, затверджена вченою радою Інституту археології НАН України 22.12.2015. URL: https://iananu.org.ua/images/PolKom/Metod_pol_dosl.pdf (дата звернення: 3.02.2025 р.).

58. Митний кодекс України, 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 20.12.2025 р.).

59. Мищак І.М. Правове забезпечення охорони культурної спадщини в умовах військової агресії Росії проти України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 2. С. 76–87. <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.02.08>.

60. Міністерство культури України. URL: <https://mcsc.gov.ua> (дата звернення: 2.05.2026 р.).

61. Міщенко М.О. Визначення статусу нерухомих об'єктів культурної спадщини: особливості та наявна проблематика. *Культурологічна думка*. 2021. № 19. С. 135–143. <https://doi.org/10.37627/2311-9489-19-2021-1.135-143>.

62. Морозова Я. Досвід керування підводною культурною спадщиною на прикладі Італії. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія*. 2009. Вип. 98. С. 29–32. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/istoriya_98_2009.pdf (дата звернення: 16.01.2025 р.).

63. Морська природоохоронна стратегія, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.10.2021 № 1240-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2021-p#Text> (дата звернення: 18.11.2025 р.).

64. Надрага В.М. Цифровізація культурної спадщини: проблеми та вирішення в контексті публічного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. № 5. <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.5.19>.

65. Напрями досліджень відділу археології Криму і Північно-Західного Причорномор'я. URL: <https://iananu.org.ua/struktura-ia/naukovi-viddili/viddil->

arkheologiji-krymu-pivnichno-zakhidnogo-prichornomor-ya/napryami-doslidzhen

(дата звернення: 21.02.2025 р.).

66. Науменко Р., Середа Т. Механізми державного управління конституційно-правовою реформою в Україні. *Публічне урядування*. 2017. № 5(10). С. 188–196. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/public-management/article/view/575> (дата звернення: 17.02.2024 р.).

67. Національна комісія України у справах ЮНЕСКО. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/yunesko/nacionalna-komisiya-ukrayini-u-spravah-yunesko> (дата звернення: 4.02.2025 р.).

68. Овсяник А.М. Державна політика у сфері охорони культурної спадщини: міжнародний досвід. *Ефективність державного управління*. 2019. Вип. 1. С. 52–61. <https://doi.org/10.33990/2070-4011.58.2019.168701>.

69. Омельченко А.І. Генеза правового базису режиму підводної культурної спадщини. *Держава та регіони*. Серія: «Право». 2023. № 2(80). С. 172–176. <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.2.30>.

70. Омельченко А.І. Деякі питання правового режиму підводної культурної спадщини. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 75–85. <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.11>.

71. Омельченко А.І. Інструменти наднаціонального рівня публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини. *Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 6–7 березня 2025 р.) / за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса, 2025. С. 168–172. <https://doi.org/10.32837/11300.29245>.

72. Омельченко А.І. Публічне адміністрування правового режиму підводної культурної спадщини. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. 2023. Вип. 72. С. 145–152. <https://doi.org/10.32782/app.v72.2023.20>.

73. Омельченко А.І. Режим підводної культурної спадщини України: напрями формування правового базису. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів*: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квіт. 2024 р.) / за заг. ред. С.В. Ківалова.

Одеса: Фенікс, 2024. С. 258–259. URL: <https://hdl.handle.net/11300/28330> (дата звернення: 19.12.2025 р.).

74. Омельченко А.І. Форми та методи національного рівня публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*: зб. тез VIII Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті д.ю.н., проф., академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Л.П. Юзькова (м. Хмельницький, 16 трав. 2025 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. С. 292–295. URL: https://univer.km.ua/sites/default/files/Наукова%20діяльність/Збірник%20Публічна%20влада%2016.05.2025_0.pdf (дата звернення: 19.12.2025 р.).

75. Омельченко А.І. Щодо практик публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*: зб. тез VII Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті д.ю.н., проф., академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Л.П. Юзькова (м. Хмельницький, 17 трав. 2024 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 186–188. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/pravovi_zasady_organizaciyi_ta_zdiysnennya_publichnoyi_vlady_2024.pdf (дата звернення: 19.12.2025 р.).

76. Основи законодавства України про культуру: Закон України від 14.02.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-12#Text> (утр. чин.) (дата звернення: 4.02.2025 р.).

77. Панчук А.О. Публічне адміністрування портової галузі України: дис. ... докт. філос. 081 «Право». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2024. 206 с.

78. Патерило І.В. Інструменти діяльності публічної адміністрації: сутність та зміст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. Вип. 27(2). С. 174–178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_27%282%29_45 (дата звернення:

8.02.2025).

79. Передане українським науковцям судно «Борис Александров» готується до першого походу у новому статусі. *Militarnyi*. URL: <https://militarnyi.com/uk/news/peredane-ukrayinskym-naukovtsyam-sudno-borys-aleksandrov-gotuyetsya-do-pershogo-pohodu-u-novomu-statusi/> (дата звернення: 7.02.2023 р.).

80. Питання Національної комісії України у справах ЮНЕСКО: Указ Президента України від 26.03.1996 № 212/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212/96#Text> (дата звернення: 4.02.2025 р.).

81. Підводна культурна спадщина України. URL: https://nvimu.com.ua/novyny/view_fondu/231 (дата звернення: 14.12.2025 р.).

82. Плачкова Т.М. Адміністративно-правове забезпечення безпеки мореплавства в Україні: дис. ... докт. філос. 081 «Право». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020. 216 с.

83. Положення про Державний реєстр національного культурного надбання, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-п#Text> (дата звернення: 4.09.2025 р.).

84. Положення про Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.2025 № 903. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2025-п#n1412> (дата звернення: 19.12.2025 р.).

85. Положення про Міністерство культури і мистецтв України, затверджене Указом Президента України від 9.12.1995 № 1136/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1136/95#Text> (утр. чин.) (дата звернення: 4.02.2025 р.).

86. Положення про Міністерство культури і мистецтв України, затверджене Указом Президента України від 31.08.2000 № 1038/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1038/2000#Text> (утр. чин.) (дата звернення: 4.02.2025 р.).

87. Положення про Міністерство культури і туризму України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 8.11.2006 № 1566. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1566-2006-п#Text> (утр. чин.) (дата звернення: 4.02.2025 р.).

88. Положення про Міністерство культури України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 1.06.1992 № 301. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-92-п#Text> (утр. чин.) (дата звернення: 4.02.2025 р.).

89. Положення про Міністерство культури України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 13.05.1993 № 348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-93-п#Text> (утр. чин.) (дата звернення: 4.02.2025 р.).

90. Положення про Міністерство культури України, затверджене Указом Президента України від 6.04.2011 № 388/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/388/2011#Text> (утр. чин.) (дата звернення: 4.02.2025 р.).

91. Положення про Міністерство культури України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16.10.2019 № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-п#n10> (дата звернення: 20.12.2025 р.).

92. Порядок видачі дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, в зонах охорони, в історичних ареалах населених місць, а також досліджень решток життєдіяльності людини, що містяться під землею поверхнею, під водою на території України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 № 316. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-2002-п#Text> (дата звернення: 3.12.2025 р.).

93. Порядок маркування в особливий період будівель та споруд, транспортних засобів, які підпадають під дію норм міжнародного

гуманітарного права, відповідними розпізнавальними знаками (емблемами), затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.2022 № 1199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1199-2022-п/ed20241205#Text> (дата звернення: 26.12.2025 р.).

94. Порядок обліку об'єктів культурної спадщини, затверджений наказом Міністерства культури України від 11.03.2013 № 158 (у редакції наказу Міністерства культури та інформаційної політики України від 1.03.2024 № 158). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0528-13#Text> (дата звернення: 3.10.2025 р.).

95. Порядок проведення державної експертизи культурних цінностей, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26.08.2003 № 1343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-п/ed20241205#Text> (дата звернення: 26.02.2025 р.).

96. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 7.12.2025 р.).

97. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text> (дата звернення: 26.11.2025 р.).

98. Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України від 16.05.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-вр#Text> (дата звернення: 29.11.2025 р.).

99. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо діяльності Міністерства культури та інформаційної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 23.03.2020 № 231. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231-2020-п/ed20200323#Text> (дата звернення: 4.02.2025 р.).

100. Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо надання об'єктам підводної культурної спадщини статусу морського меморіалу: Закон України від 8.02.2018. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2289-19#Text> (дата звернення: 10.12.2025 р.).

101. Про внесення змін до Морської доктрини України на період до 2035 року: постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1108. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1108-2018-п#n11> (дата звернення: 18.11.2025 р.).

102. Про внутрішній водний транспорт: Закон України від 3.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20#Text> (дата звернення: 29.11.2025 р.).

103. Про державний кордон України: Закон України від 4.11.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text> (дата звернення: 29.11.2025 р.).

104. Про Державну службу з питань національної культурної спадщини: постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 № 336. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-2006-п#Text> (утр. чин.) (дата звернення: 4.02.2025 р.).

105. Про деякі заходи щодо відновлення та розвитку морських наукових досліджень і науково-дослідного флоту: Указ Президента України від 3.12.2021 № 617/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/617/2021#Text> (дата звернення: 11.10.2025 р.).

106. Про затвердження Положення про Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України: постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2000 № 983. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/983-2000-п#Text> (утр. чин.) (дата звернення: 4.02.2025 р.).

107. Про затвердження положень про деякі центральні органи виконавчої влади у сфері культури та внесення змін до Положення про Міністерство культури, молоді та спорту України: постанова Кабінету Міністрів України від 24.12.2019 № 1185. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2019-п/ed20201104#Text> (дата звернення: 19.12.2025 р.).

108. Про культуру: Закон України від 14.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 13.10.2025 р.).
109. Про ліквідацію урядових органів: постанова Кабінету Міністрів України від 28.03.2011 № 346. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346-2011-п> (дата звернення: 4.12.2025 р.).
110. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29.06.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр#Text> (дата звернення: 26.11.2025 р.).
111. Про національну культурну спадщину: Проект Закону України від 10.11.2011. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/NT0224> (дата звернення: 31.01.2025 р.).
112. Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18.03.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text> (дата звернення: 30.11.2025 р.).
113. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8.06.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 10.12.2025 р.).
114. Про приєднання до Протоколу про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат: Закон України від 2.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1038-20#Text> (дата звернення: 22.11.2025 р.).
115. Про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року: Закон України від 30.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-20#Text> (дата звернення: 22.11.2025 р.).
116. Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини: Закон України від 6.03.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-17#Text> (дата звернення: 22.11.2025 р.).
117. Про прилеглу зону України: Закон України від 6.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2641-19#Text> (дата звернення: 29.11.2025 р.).

118. Про ратифікацію Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини (переглянутої): Закон України від 10.12.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1369-15#Text> (дата звернення: 22.11.2025 р.).

119. Про ратифікацію Конвенції про охорону архітектурної спадщини Європи: Закон України від 20.09.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/165-16#Text> (дата звернення: 22.11.2025 р.).

120. Про ратифікацію Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 4.10.1988. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6673-11#Text> (дата звернення: 22.11.2025 р.).

121. Про ратифікацію Конвенції про охорону підводної культурної спадщини: Закон України від 20.09.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-16#Text> (дата звернення: 4.12.2025 р.).

122. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями: Закон України від 25.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4261-20#Text> (дата звернення: 27.05.2025 р.).

123. Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат: Закон України від 7.04.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1672-15#Text> (дата звернення: 22.01.2025 р.).

124. Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства: Закон України від 19.09.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-18#Text> (дата звернення: 26.12.2024 р.).

125. Про утворення Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон: постанова Кабінету Міністрів України від 7.02.2000 № 221. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2000-п#Text> (утр. чин.) (дата звернення: 4.02.2025 р.).

126. Про утворення Державної служби охорони культурної спадщини: постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2002 № 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446-2002-п#Text> (утр. чин.) (дата звернення: 4.02.2025 р.).

127. Про утворення Міжвідомчої комісії: наказ Міністерства освіти і науки України від 4.04.2024 № 464. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-utvorennya-mizhvidomchoyi-komisiyi464> (дата звернення: 4.02.2025 р.).

128. Протокол про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, 2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001-17#Text (дата звернення: 26.12.2024 р.).

129. Пухтецька А.А. Формування глобального адміністративного права. *Наукові записки НаУКМА*. Серія «Юридичні науки». 2013. Т. 144–145. С. 117–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2013_144-145_29 (дата звернення: 8.02.2025).

130. П'ятничук І.Д. Класифікація механізмів публічного управління вищою освітою. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія «Публічне управління та адміністрування». 2023. № 6. С. 46–52. <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.6/08>.

131. Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства, 2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_719#Text (дата звернення: 26.11.2025 р.).

132. Реєстр пам'яток місцевого значення. Автономна Республіка Крим. URL: https://mincult.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/ar_krym-stanom-na-15.04.24.pdf (дата звернення: 2.06.2026 р.).

133. Реєстрація дозволу на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт. URL: <https://guide.diia.gov.ua/view/reiestratsiia-dozvolu-na-provedennia-arkheolohichnykh-rozvidok-rozkopok-inshykh-zemlianykh-robit-na-terytorii-pamiatky-kulturnoi-3fb7afa8-6e99-4e9a-8954-7e2405747aba> (дата звернення: 3.06.2026 р.).

134. Савич О.С., Павлова О.В. Найробійська міжнародна конвенція про видалення затонулих суден 2007 року: імплементація норм у національно-правовому просторі України. *Lex Portus*. 2017. № 4. С. 58–69.

135. Сергєєв Ю.В., Коваль Н.О. Регіоналізм у публічному

адмініструванні режиму підводної культурної спадщини. *Правова держава*. 2024. № 55. С. 87–98. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.55.311959>.

136. Стандарт надання адміністративної послуги з видачі дозволу на проведення археологічних розвідок, розкопок, а також досліджень решток життєдіяльності людини, що містяться під земною поверхнею, під водою на території України, затверджений наказом Міністерства культури і туризму України від 1.09.2009 № 715/0/16-09. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0715655-09#Text> (дата звернення: 3.12.2025 р.).

137. Статут Міжурядового комітету зі сприяння поверненню культурних цінностей країнам їх походження або їх реституції в разі незаконного привласнення, 1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_768#Text (дата звернення: 26.12.2024 р.).

138. Статут Ради Європи, 1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 4.02.2025 р.).

139. Стратегія морської безпеки України, затверджена Указом Президента України від 17.07.2024 № 468/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468/2024#n5> (дата звернення: 18.11.2025 р.).

140. Томаш Л.В. Правовой режим: поняття та ознаки. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Правознавство*: зб. наук. пр. 2005. Вип. 282. С. 20–26.

141. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Хорватія про судноплавство на внутрішніх водних шляхах, 2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/191_010#Text (дата звернення: 29.12.2024 р.).

142. Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про судноплавство на внутрішніх водних шляхах, 1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276_063#Text (дата звернення: 29.12.2024 р.).

143. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і

їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 5.12.2024 р.).

144. Угода про співробітництво причорноморських держав з пошуку та рятування на Чорному морі, 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_071#Text (дата звернення: 31.01.2025 р.).

145. Укрморрічінспекція розпочинає роботу щодо ратифікації Найробійської міжнародної конвенції. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/247294175> (дата звернення: 18.11.2023 р.).

146. Франкова М., Дружиніна К. Рік після краху танкера Delfi: історія та наслідки аварії. URL: <https://suspilne.media/81452-rik-pisla-krahu-tankera-delfi-istoria-ta-naslidki-avarii/> (дата звернення: 18.11.2024 р.).

147. Фролова Є.І. Методи публічного адміністрування: понятійно-змістовна характеристика. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип. 1. С. 114–117. <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2023.22>.

148. Холодок В. Довірче управління об'єктами історико-культурної та природної спадщини: зарубіжний досвід. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. № 1. С. 282–288. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2012_1_35 (дата звернення: 26.01.2025 р.).

149. Хронологія російсько-української війни: етапи відсічі вторгнення рф. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/02/24/hronologiya-rosijsko-ukrayinskoyi-vijny-etapy-vidsichi-vtorgnennya-rf/> (дата звернення: 26.12.2024 р.).

150. Черновол К. Україна стала асоційованим членом Тримор'я: що це означає. URL: <https://www.unian.ua/society/ukraina-stala-associirovannym-partnerom-iniciativy-treh-morey-12384831.html> (дата звернення: 5.02.2025 р.).

151. Юристка: Україна має якнайшвидше ратифікувати конвенцію щодо викрадених культурних цінностей. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3856735-ukraina-mae-aknajshvidse-ratifikuvati-konvenciu-sodo-vikradenih-kulturnih-cinnostej-uristka.html> (дата звернення: 22.01.2025 р.).

152. Яковлєв І.П. Форми і методи публічного адміністрування у державній митній справі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Національний

університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2016. 224 с.

153. Ярмиш О. Н., Серьогін В. О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: підручник. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 345 с.

154. 43 U.S.C. 39 - Abandoned Shipwrecks. URL: <https://www.govinfo.gov/app/details/USCODE-2020-title43/USCODE-2020-title43-chap39/summary> (дата звернення: 21.02.2025 р.).

155. Act Regarding Navigation and Economic Co-Operation between the States of the Niger Basin, 1963. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/mul15908.pdf> (дата звернення: 29.12.2024 р.).

156. Agapiou A., Lysandrou V., Hadjimitsis D. The Cyprus coastal heritage landscapes within Marine Spatial Planning process. *Journal of Cultural Heritage*. 2017. Vol. 23. P. 28–36. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2016.02.016>.

157. Agreement between the Government of the Republic of Turkey and the government of the republic of Bulgaria on cooperation in the field of Environmental Protection, 2004. URL: <https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC151301/> (дата звернення: 31.01.2025 р.).

158. Agreement concerning the Shipwrecked Vessel RMS Titanic, 2003. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/19-1118-Maritime-Matters-Shipwrecks-Titanic-11.18.19.pdf> (дата звернення: 21.01.2025 р.).

159. Agreement signed by the U.S. and France regarding custody of the sunken French vessel La Belle, 2003. URL: <https://2009-2017.state.gov/s/l/2003/44363.htm> (дата звернення: 21.01.2025 р.).

160. Alcaro L., Amato E., Cabioch F., Farchi C., Gouriou V. DEEPP Project Development of European Guidelines for Potentially Polluting Shipwrecks. Deep Proj. 2007. URL: http://ec.europa.eu/echo/files/civil_protection/civil/marin/pdfdocs/deepppilotproject.pdf (дата звернення: 22.02.2025 р.).

161. Allain J. Maritime wrecks: where the Lex Ferenda of underwater cultural heritage collides with the Lex Lata of the law of the sea convention. *Virginia*

Journal of International Law. 1997. Vol. 38. 747.
<https://doi.org/10.2139/ssrn.2777456>.

162. Altvater S. How to Integrate Maritime Cultural Heritage into Maritime Spatial Planning? URL: https://www.submariner-network.eu/images/events/betteroffblue17/5_wsC_SAltvater-ilovepdf-compressed.pdf (дата звернення: 22.03.2023 р.).

163. Antalya's underwater park opens ancient Lycian artifacts exhibit. URL: <https://www.dailysabah.com/life/history/antalyas-underwater-park-opens-ancient-lycian-artifacts-exhibit> (дата звернення: 5.02.2025 р.).

164. Antoniuk D. Odesa finally evacuates sunken tanker Delfi after a year. URL: <https://archive.kyivpost.com/ukraine-politics/delfi-ukraine.html> (дата звернення: 18.11.2024 р.).

165. Archeological Marine Park of Baia. URL: <https://subaia.com/en/archaeological-park-baia> (дата звернення: 5.02.2025 р.).

166. Argyropoulos V., Stratigea A. Sustainable Management of Underwater Cultural Heritage: The Route from Discovery to Engagement – Open Issues in the Mediterranean. *Heritage*. 2019. Vol. 2(2). P. 1588–1613.
<https://doi.org/10.3390/heritage2020098>.

167. Babett B. The Brief History of Scuba Diving. *Flowstate*. URL: <https://www.flowstatedivers.com/post/the-history-of-scuba-diving> (дата звернення: 10.01.2025 р.).

168. Babin, B., Plotnikov, O., Prykhodko, A. Damage to the Maritime Ecosystems from the Destruction of the Kakhovka Dam and International Mechanisms of its Assessment. *Lex Portus*. 2023. Vol. 9(5). P. 23–32.
<https://doi.org/10.26886/2524-101X.9.5.2023.2>.

169. Babin B., Prykhodko A., Chvaliuk A. Strategies and Plans for De-occupying Crimea: Maritime Policy's Legal Aspects. *Lex Portus*. 2024. Vol. 10(6). P. 37–52. <https://doi.org/10.62821/lp10603>.

170. Bailey G.N., Flemming N.C. Archaeology of the continental shelf: Marine resources, submerged landscapes and underwater archaeology. *Quaternary*

Science Reviews. 2008. Vol. 27(23). P. 2153–2165.
<https://doi.org/10.1016/j.quascirev.2008.08.012>.

171. Baltic Region Heritage Committee. URL: <https://cbss.org/cbss-bodies/other-bodies/baltic-region-heritage-committee/> (дата звернення: 5.02.2025 р.).

172. Batavia, 1629. URL: <https://visit.museum.wa.gov.au/batavia-1629#:~:text=Batavia%20is%20one%20of%20Australia%27s,in%20the%20Houtman%20Abrolhos%20Islands>. (дата звернення: 16.11.2023 р.).

173. Bautista L.B. Gaps, Issues, and Prospects: International Law and the Protection of Underwater Cultural Heritage. *Dalhousie Journal of Legal Studies*. 2005. Vol. 14. P. 57–89. URL: <https://digitalcommons.schulichlaw.dal.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1219&context=djls> (дата звернення: 25.01.2025 р.).

174. Blake J. On Defining the Cultural Heritage. *The International and Comparative Law Quarterly*. 2000. Vol. 49(1). P. 61–85.
<https://doi.org/10.1017/S002058930006396X>.

175. Blake J. The protection of the underwater cultural heritage. *International & Comparative Law Quarterly*. 1996. Vol. 45(4). P. 819–843.
<https://doi.org/10.1017/S0020589300059716>.

176. Blue Growth Opportunities for Marine and Maritime Sustainable Growth. 2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0494:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 22.02.2025 р.).

177. Blumberg R.C. International Protection of Underwater Cultural Heritage. *Recent Developments in the Law of the Sea and China*. Leiden: Brill, Nijhoff, 2005. P. 491–511. https://doi.org/10.1163/9789047417378_030.

178. Breen C., Tews S., Nikolaus J., Ray N., Holly G., Andreou G., McGonigle C., Westley K., Blue L. Developing an integrated framework for Marine Cultural Heritage (MCH) and Marine Protected Areas (MPA) across Africa and the

Middle East. *Marine Policy*. 2024. Vol. 165. 106218. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2024.106218>.

179. Brice Q.G. Salvage and the underwater cultural heritage. *Marine Policy*. 1996. Vol. 20(4). P. 337–342. [https://doi.org/10.1016/0308-597X\(96\)00022-X](https://doi.org/10.1016/0308-597X(96)00022-X).

180. Brodie N., Tubb K.W. Illicit antiquities: the theft of culture and the extinction of archaeology. Routledge, 2002. 320 p. URL: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/51683/1/19.Neil%20Brodie%20and%20Kathryn.pdf> (дата звернення: 21.02.2025).

181. Browne K. “Ghost Battleships” of the Pacific: Metal Pirates, WWII Heritage, and Environmental Protection. *Journal of Maritime Archaeology*. 2019. Vol. 14. P. 1–28. <https://doi.org/10.1007/s11457-018-9223-1>.

182. Browne K., Raff M. International Law of Underwater Cultural Heritage. Understanding the Challenges. Springer Cham. 2022. 710 p. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-10568-5>.

183. Browne K., Raff M. The Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage – Achievements and Present Challenges. *International Law of Underwater Cultural Heritage*. 2023. P. 499–590. https://doi.org/10.1007/978-3-031-10568-5_7.

184. Browne K., Raff M. The Physical Environment of Underwater Cultural Heritage. *International Law of Underwater Cultural Heritage*. 2023. P. 193–296. https://doi.org/10.1007/978-3-031-10568-5_4.

185. Bulut N., Yüceer H. A literature review on the management of underwater cultural heritage. *Ocean & Coastal Management*. 2023. Vol. 245. 106837. <https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2023.106837>

186. Caflisch L. Submarine Antiquities and the International Law of the Sea. *Netherlands Yearbook of International Law*. 1982. Vol. 13. P. 3–32. <https://doi.org/10.1017/s0167676800002993>.

187. Calantropio A., Chiabrando F. The Evolution of the Concept of Underwater Cultural Heritage in Europe: A Review of International Law, Policy, and

Practice. *Heritage*. 2023. Vol. 6. P. 7660–7673.
<https://doi.org/10.3390/heritage6120403>.

188. Carducci G. New developments in the law of the sea: the UNESCO convention on the protection of underwater cultural heritage. *American Journal of International Law*. 2002. Vol. 96(2). P. 419–434. <https://doi.org/10.2307/2693936>.

189. Carducci G. The UNESCO Convention 2001: A Crucial Compromise of Salvage Law and the Law of Finds. *Finishing the Interrupted Voyage: Papers of the UNESCO Asia-Pacific Workshop on the 2001 Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage* / L.V. Prott (Ed.). Institute of Art and Law, Leicester, 2003. P. 27–31.

190. Chanaki A., Papathanassiou A. The Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property eventually enters into force: A new tool to the arsenal of international criminal law responses to the trafficking of cultural property. *Blog of the European Journal of International Law*. URL: <https://www.ejiltalk.org/the-council-of-europe-convention-on-offences-relating-to-cultural-property-eventually-enters-into-force-a-new-tool-to-the-arsenal-of-international-criminal-law-responses-to-the-trafficking-of-c/> (дата звернення: 22.01.2025 р.).

191. Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage, 1990. URL: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/arch_e.pdf (дата звернення: 10.01.2025 р.).

192. Charter on the Protection and Management of Underwater Cultural Heritage, 1996. URL: <https://www.icomos.org/en/faq-doccen/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/161-charter-on-the-protection-and-management-of-underwater-cultural-heritage> (дата звернення: 10.01.2025 р.).

193. Claesson S. An ecosystem-based framework for governance and management of maritime cultural heritage in the USA. *Marine Policy*. 2009. Vol. 33(4). P. 698–706. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2009.02.005>.

194. Code du patrimoine, 2003. URL: <https://codes.droit.org/PDF/Code%20du%20patrimoine.pdf> (дата звернення: 2.01.2025 р.).

195. Commission Staff Working Document. Report on the Blue Growth Strategy towards More Sustainable Growth and Jobs in the Blue Economy. 2017. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8158-2017-INIT/en/pdf> (дата звернення: 22.02.2025 р.).

196. Compendium of Cultural Policies & Trends. URL: <https://www.culturalpolicies.net> (дата звернення: 18.02.2025 р.).

197. Consent to Exploit Finland's Exclusive Economic Zone. URL: <https://www.gov.pl/attachment/80967a7f-a75b-43f6-9be8-09018698be41> (дата звернення: 2.01.2025 р.).

198. Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1972. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201037/volume-1037-I-15511-English.pdf> (дата звернення: 26.12.2024 р.).

199. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, 1954. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20249/volume-249-I-3511-English.pdf> (дата звернення: 26.10.2024 р.).

200. Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe, 1985. URL: <https://rm.coe.int/168007a087> (дата звернення: 26.12.2024 р.).

201. Convention for the Protection of the Marine Environment and the Coastal Region of the Mediterranean and its Protocols. URL: <https://wedocs.unep.org/items/4f784a86-ddaf-4c4f-8509-7d62683c8da3> (дата звернення: 31.01.2025 р.).

202. Convention on cooperation for the protection and sustainable use of the river Danube, 1994 (Convention for the protection of the Danube). <https://faolex.fao.org/docs/pdf/mul17444.pdf> (дата звернення: 29.12.2024 р.).

203. Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses, 1997. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf (дата звернення: 29.12.2024 р.).

204. Convention on the Law of the Sea, 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 7.12.2024 р.).

205. Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, 1970. URL: <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and> (дата звернення: 7.12.2024 р.).

206. Convention on the Protection of the Archeological, Historical and Artistic Heritage of the American Nations, 1976. URL: https://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_C-16_Convention_Protection_Archeological_Heritage.asp (дата звернення: 31.01.2025 р.).

207. Convention on the Protection of the Marine Environment of the Baltic Sea Area, 1992 (Helsinki Convention revised in 1992). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A21994A0316%2802%29> (дата звернення: 31.01.2025 р.).

208. Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-underwater-cultural-heritage> (дата звернення: 20.12.2025 р.).

209. Council Conclusions on Participatory Governance of Cultural Heritage (2014/C 463/01). URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG1223\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG1223(01)) (дата звернення: 22.02.2025 р.).

210. Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property (CETS No. 221), 2017. <https://rm.coe.int/1680ab1c4b> (дата звернення: 22.01.2025 р.).

211. Countries by Coastline. URL: <https://wisevoter.com/country-rankings/countries-by-coastline/> (дата звернення: 18.12.2023 р.).

212. Crumlin-Pedersen O. To be or not to be a cog: the Bremen Cog in perspective. *The International Journal of Nautical Archaeology*. 2000. Vol. 29(2). P. 230–246. <https://doi.org/10.1006/ijna.2000.0321>.

213. Daire M.Y., Lopez-Romero E., Proust J.N., Regnauld H., Pian S., Shi B. Coastal changes and cultural heritage (1): assessment of the vulnerability of the coastal heritage in Western France. *Journal of Island and Coastal Archaeology*. 2012. Vol. 7(2). P. 168–182. <https://doi.org/10.1080/15564894.2011.652340>.

214. Decision IG.26/10 Conceptual Framework for Implementing Marine Spatial Planning in the Mediterranean. URL: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/44723/23ig26_22_2610_eng.pdf (дата звернення: 7.02.2025 р.).

215. Décret No. 61-1547 du 26 décembre 1961 fixant le régime des épaves maritimes. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000681997> (дата звернення: 2.01.2025 р.).

216. Delgado J., Varmer O. The Public Importance of World War I Shipwrecks: Why a State Should Care and the Challenges of Protection. *Proceedings of the Scientific Conference on the Occasion of the Centenary of World War I* (Bruges, Belgium, 26–27 June 2014) / Guérin U., da Silva A.R., Simonds L. (eds.). UNESCO: Paris, France, 2015. P. 105–116. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000233355> (дата звернення: 22.08.2025 р.).

217. Draft Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. URL: <https://rm.coe.int/0900001680911ab3> (дата звернення: 6.07.2025 р.).

218. Dromgoole S. Underwater Cultural Heritage and International Law. Cambridge University Press, 2013. 400 p. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139020503>.

219. Durán R., Farizo B.A., Vázquez M.X. Conservation of maritime cultural heritage: a discrete choice experiment in a European Atlantic Region. *Marine Policy*. 2015. Vol. 51. P. 356–365. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2014.09.023>.

220. European Convention on Offences relating to Cultural Property, 1985. URL: <https://rm.coe.int/168007a085> (дата звернення: 22.07.2025 р.).

221. European Convention on the protection of the archaeological heritage (revised), 1992. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201966/volume-1966-A-33612-English.pdf> (дата звернення: 16.11.2024 р.).

222. Explanatory Report to the Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property. URL: <https://rm.coe.int/1680a55237> (дата звернення: 22.01.2025 р.).

223. Feasibility Study for the Drafting of a New Instrument for the Protection of the Underwater Cultural Heritage. Doc.146 EX/27. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000101285> (дата звернення: 5.02.2025 р.).

224. Forrest C. Culturally and Environmentally Sensitive Sunken Warships. Australian and New Zealand Maritime Law Journal. 2012. Vol. 26. P. 80–88. URL: <https://maritime.law.uq.edu.au/index.php/anzmlj/article/view/1762/1617> (дата звернення: 22.02.2025 р.).

225. Frigo M. Cultural property v. cultural heritage: A “battle of concepts” in international law? *International Review of the Red Cross*. 2004. Vol. 86(854). <https://doi.org/10.1017/S1560775500180861>.

226. Garabello R., Scovazzi T. The Protection of Underwater Cultural Heritage: Before and After the 2001 UNESCO Convention. *Publications on Ocean Development*. Vol. 41. Martinus Nijhoff Publishers. Leiden/Boston, 2003. 295 p. <https://doi.org/10.1163/9789004479234>.

227. General Assembly Resolution 66/231 (2011, December 24). Oceans and the law of the sea. URL: <http://surl.li/lfmrw> (дата звернення: 7.12.2024 р.).

228. General Assembly Resolution 74/19 (2019, December 10). Oceans and the law of the sea. URL: <http://surl.li/lfmsa> (дата звернення: 7.12.2024 р.).

229. General Assembly Resolution 77/248 (2022, December 30). Oceans and the law of the sea. URL: <http://surl.li/lfmsd> (дата звернення: 7.12.2024 р.).

230. Gomez Pretel W., Jeong M., Rodríguez-Gutiérrez C. E., Ortiz JR, A. Preserving Sunken Military Vessels as Underwater Cultural Heritage in Colombia:

Legal Challenges and Prospects for the USS Kearsarge Wreck Site. *Heritage*. 2023. Vol. 6(6). P. 4843–4863. <https://doi.org/10.3390/heritage6060258>.

231. Gongaware L. To exhibit or not to exhibit?: establishing a middle ground for commercially exploited underwater cultural heritage under the 2001 UNESCO Convention. *Tulane Maritime Law Journal*. 2012. Vol. 37(1). P. 203–229. URL: <https://journals.tulane.edu/tulanemaritimelawjournalonline/issue/archive> (дата звернення: 25.12.2023 р.).

232. Governing and subsidiary bodies. URL: <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are/governing-and-subsidiary-bodies> (дата звернення: 7.02.2025 р.).

233. Great Barrier Reef. URL: <https://whc.unesco.org/en/list/154/> (дата звернення: 5.02.2025 р.).

234. Guo R. China's Maritime Silk Road Initiative and the Protection of Underwater Cultural Heritage. *The International Journal of Marine and Coastal Law*. 2017. Vol. 32(3). P. 510–543. <https://doi.org/10.1163/15718085-12323033>.

235. Hale T. New Treasure Map Reveals Long-Lost Shipwrecks Of The Bahamas. URL: <https://www.iflscience.com/new-treasure-map-reveals-long-lost-shipwrecks-of-the-bahamas-69312> (дата звернення: 18.11.2023 р.).

236. Herein System. URL: <https://www.coe.int/en/web/herein-system/home> (дата звернення: 18.02.2025 р.).

237. Historic Shipwrecks Act, 1976. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/historic-shipwrecks-act-1976_html/Historic_Shipwrecks_Act_1976_Australia.pdf (дата звернення: 16.11.2023 р.).

238. Historic Shipwrecks Act, 1981. URL: <https://www.legislation.sa.gov.au/legislation/lz/c/a/historic%20shipwrecks%20act%201981/current/1981.76.auth.pdf> (дата звернення: 16.11.2023 р.).

239. Hosseiny S.H., Bozorg-Haddad O., Bocchiola D. Water, culture, civilization, and history. *Economical, Political, and Social Issues in Water*

Resources. Elsevier. 2021. P. 189–216. <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-90567-1.00010-3>.

240. Integrating Cultural Heritage into Maritime Spatial Planning in the BSR. Final publication of the Baltic Sea Region Integrated Maritime Cultural Heritage Management Project (BalticRIM) 2017–2020. URL: https://www.2020.submariner-network.eu/images/BalticRIM_final_publication_Dec2020-1_compressed.pdf (дата звернення: 5.02.2025 р.).

241. IOC/EC-XLI/2 Annex 7. Relations with Marine-related Programmes of UNESCO. URL: <https://oceanexpert.org/document/2020> (дата звернення: 5.02.2025 р.).

242. Jeffery B. Submerged Second World War Sites in Chuuk, Guam, Pohnpei and Yap. *Safeguarding Underwater Cultural Heritage in the Pacific*. UNESCO: Paris, France, 2017. P. 53–71. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000260457> (дата звернення: 22.02.2025 р.).

243. Khakzad S., Pieters M., Van Balen K. Coastal cultural heritage: a resource to be included in integrated coastal zone management. *Ocean & Coastal Management*. 2015. Vol. 118. P. 110–128. <https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2015.07.032>.

244. Kisić V. Governing Heritage Dissonance-Promises and Realities of Selected Cultural Policies. European Cultural Foundation: Belgrade, Serbia, 2013. 324 p. URL: https://www.europanostra.org/wp-content/uploads/2017/01/Governing_Heritage_Dissonance.pdf (дата звернення: 22.02.2025 р.).

245. Kormych B., Averochkina T., Gaverskyi V. The public administration of territorial seas: Ukrainian case. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*. 2020. Vol. 20. P. 577–595. <https://doi.org/10.1007/s10784-020-09473-9>.

246. Kormych B., Averochkina T., Gaverskyi V. The Ukrainian Public Administration of Territorial Seas: A European Example. *European Energy and Environmental Law Review*. 2020. Vol. 29(2). P. 26–38. <https://doi.org/10.54648/eelr2020004>.

247. Koutsis D., Stratigea A. Unburying Hidden Land and Maritime Cultural Potential of Small Islands in the Mediterranean for Tracking Heritage-Led Local Development Paths. *Heritage*. 2019. Vol. 2. P. 938–966. <https://doi.org/10.3390/heritage2010062>.

248. Kulbachnyi O. Ukraine gains status of Three Seas Initiative partner-participant. *PGnews*. URL: <https://en.thepage.ua/news/trimorie-ukraine-is-a-participant> (дата звернення: 5.02.2025 р.).

249. Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework. URL: [https://www.unep.org/resources/kunming-montreal-global-biodiversity-framework#:~:text=The%20United%20Nations%20Biodiversity%20Conference,Global%20Biodiversity%20Framework%20\(GBF\)](https://www.unep.org/resources/kunming-montreal-global-biodiversity-framework#:~:text=The%20United%20Nations%20Biodiversity%20Conference,Global%20Biodiversity%20Framework%20(GBF)). (дата звернення: 6.02.2025 р.).

250. Kuo C.-C., Ou C.-H., Chiau W.-Y., Lee C.-S. Challenges and conflicts in the designation of Taiwan's underwater cultural heritage protected areas. *Marine Policy*. 2023. Vol. 153. 105656. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2023.105656>.

251. Le patrimoine sous-marin le long des Routes de la Soie. URL: <https://en.unesco.org/silkroad/silk-road-themes/underwater-heritage> (дата звернення: 15.11.2023 р.).

252. Leary D., Hu N.-T. A., Wu P.-F. Gilt Dragons, porcelain and plundered doubloons: A comparative analysis of Taiwan and Australian underwater cultural heritage protection laws. *Marine Policy*. 2021. Vol. 134. 104787. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2021.104787>.

253. Lickliter-Mundon M., Cantelas F., Coble W., Kinney J., McKinnon J., Meyer J., Pietruszka A., Pilgrim B., Pruitt J.R., Van Tilburg H. Identification of a Deep-Water B-29 WWII Aircraft via ROV Telepresence Survey. *Journal of Maritime Archaeology*. 2018. Vol. 13. P. 167–189. <https://doi.org/10.1007/s11457-018-9200-8>.

254. Loi No. 61-1262 du 24 novembre 1961 relative à la police des épaves maritimes. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000687430/1961-11-25> (дата звернення: 2.01.2025 р.).

255. Maarleveld T. The 2001 UNESCO-Convention on the Protection of the

Underwater Cultural Heritage: Origin and Consequences. Havets kulturarv. Fiskerimuseet, 2007. P. 9–32.

https://www.researchgate.net/publication/257141448_The_2001_UNESCO-Convention_on_the_Protection_of_the_Underwater_Cultural_Heritage_Origin_and_Consequences (дата звернення: 6.02.2025 р.).

256. Maarleveld T.J. Ethics, Underwater Cultural Heritage, and International Law. *The Oxford Handbook of Maritime Archaeology* / B. Ford, D. L. Hamilton, A. Catsambis (eds). 2013. P. 917–941. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199336005.013.0040>.

257. MacLeod I.D. In-Situ Corrosion Studies on Wrecked Aircraft of the Imperial Japanese Navy in Chuuk Lagoon, Federated States of Micronesia. *International Journal of Nautical Archaeology*. 2006. Vol. 35. P. 128–136. <https://doi.org/10.1111/j.1095-9270.2006.00093.x>.

258. Mambra S. 10 Largest Ship Graveyards in the World. URL: <https://www.marineinsight.com/environment/10-largest-ship-graveyards-in-the-world/> (дата звернення: 18.11.2023 р.).

259. Marine Protected Areas (MPAs). URL: <https://www.ccamlr.org/en/science/marine-protected-areas-mpas> (дата звернення: 5.02.2025 р.).

260. Martin C. An Introduction to Marine Archaeology. URL: https://www.bbc.co.uk/history/ancient/archaeology/marine_01.shtml#four (дата звернення: 18.11.2023 р.).

261. Martin C. Protection of the cultural heritage: technical handbooks for museums and monuments. 1981. 200 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000046037> (дата звернення: 21.11.2025 р.).

262. Mateusz M., Bieczyński M. The Nicosia Convention 2017: A New International Instrument Regarding Criminal Offences against Cultural Property. *Santander Art and Culture Law Review*. 2021. <https://doi.org/10.4467/2450050XSNR.17.031.8432>.

263. McVey J., Erlandson J. As the world warms: rising seas, coastal

archaeology, and the erosion of maritime history. *Journal of Coastal Conservation*. 2012. Vol. 16. P. 137–142. <https://doi.org/10.1007/s11852-010>.

264. Mediterranean Action Plan (MAP). URL: <https://www.unep.org/unepmap/> (дата звернення: 7.07.2025 р.).

265. Merryman J.H. The Nation and the Object. *International Journal of Cultural Property*. 1994. Vol. 3(1). P. 61–76. <https://doi.org/10.1017/S094073919400007X>.

266. Merryman J.H. Two Ways of Thinking about Cultural Property. *American Journal of International Law*. 1986. Vol. 80(4). P. 831–853. <https://doi.org/10.2307/2202065>.

267. Migliorino L. In situ protection of the underwater cultural heritage under international treaties and national legislation. *International Journal of Marine and Coastal Law*. 1995. Vol. 10(4). P. 483–495. <https://doi.org/10.1163/157180895X00240>.

268. Molaug S. The Norwegian Maritime Museum organizes underwater archaeology. *Museum*. 1983. Vol. XXXV(1). P. 57–61. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000054927> (дата звернення: 2.03.2025 р.).

269. Moustaira E. The underwater cultural heritage regime: some problems and possible solutions. *Revista de Direito Internacional*. 2020. Vol. 17(3). P. 411–422. <https://doi.org/10.5102/rdi.v17i3.7038>.

270. Muzdakakis M. There's a "Ship Graveyard" in the Black Sea with 2,500 Years of Wrecked Vessels. URL: <https://mymodernmet.com/black-sea-map-shipwrecks/> (дата звернення: 16.11.2023 р.).

271. Nairn A.D. The Development of an Australian Marine Spatial Information System (AMSIS) to Support Australian Government Ocean Policy and Multi-Use Marine Activities. *Coastal and Marine Geospatial Technologies. Coastal Systems and Continental Margins*. Vol. 13. Springer, Dordrecht. 2010. P. 17–27. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9720-1_2.

272. Nairobi International Convention on the removal of wrecks, 2007. URL: <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=080000028053c3a0&clang=en> (дата звернення: 31.01.2025 р.).

273. Navigation Code Royal Decree 30 March 1942, No. 327. *Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia*. No. 93. 18 April 1942. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/ita63963.pdf> (дата звернення: 2.01.2025 р.).

274. Nutley D.M. Look Outwards, Reach Inwards, Pass It On: The Three Tenures of Underwater Cultural Heritage Interpretation. *Out of the Blue* / Jameson J.H., Scott-Ireton D.A. (eds). Springer, Boston, MA. 2007. P. 33–51. https://doi.org/10.1007/978-0-387-47862-3_3.

275. Omelchenko A. Underwater Cultural Heritage and Shipwreck Salvage and Removal: The Synergy of Legal Regimes. *Lex Portus*. 2023. Vol. 9(6). P. 7–14. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.9.6.2023.1>

276. Papachristou H. Wreck unlocks yet more ancient shipping secrets. URL: <https://www.tradewindsnews.com/tw-catchall/wreck-unlocks-yet-more-ancient-shipping-secrets/1-1-352068> (дата звернення: 14.12.2024 р.).

277. Papageorgiou M. Underwater cultural heritage facing maritime spatial planning: Legislative and technical issues. *Ocean & Coastal Management*. 2018. Vol. 165. P. 195–202. <https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2018.08.032>.

278. Paris Memorandum of Understanding on Port State Control, 1982. URL: <https://parismou.org/system/files/2023-06/Paris%20MoU%20including%2045th%20amendment.pdf> (дата звернення: 31.01.2025 р.).

279. Parliamentary Assembly Recommendation 848(1978) Underwater cultural heritage. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=14882&lang=en> (дата звернення: 31.01.2025 р.).

280. Parlov I. The 2007 Nairobi International Convention on the Removal of Wrecks: The Implications for the Law of the Sea. *Ocean Yearbook Online*. 2022. Vol. 36(1). P. 659–679. <https://doi.org/10.1163/22116001-03601021>.

281. Partnerships. URL: <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are/partnerships> (дата звернення: 7.02.2025 р.).

282. Pearson N., Thompson B.S. Saving two fish with one wreck: Maximizing synergies in marine biodiversity conservation and underwater cultural heritage protection. *Marine Policy*. 2023. Vol. 152. 105613. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2023.105613>.

283. Perez-Alvaro E. Indigenous rights and underwater cultural heritage: (de)constructing international conventions. *Maritime Studies*. 2023. Vol. 22(31). <https://doi.org/10.1007/s40152-023-00320-6>.

284. Perez-Alvaro E. Underwater Cultural Heritage and the Sustainable Development Goals. *Blue Papers*. 2023. Vol. 2. <https://doi.org/10.58981/bluepapers.2023.2.07>.

285. Perez-Alvaro E., Boswell R. Integral oceans heritage of indigenous communities: Its value for good health and well-being. *Social Sciences & Humanities Open*. 2025. Vol. 11. 101245. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2024.101245>.

286. Portorož Ministerial Declaration. URL: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/44713/23ig26_22_Portoroz_Declaration_eng.pdf (дата звернення: 7.06.2025 р.).

287. Protection of Indigenous Heritage: Norway. URL: <https://maint.loc.gov/law/help/indigenous-heritage/norway.php> (дата звернення: 2.01.2025 р.).

288. Protection of Wrecks Act, 1973. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/33> (дата звернення: 16.11.2023 р.).

289. Protocol concerning specially protected areas and biological diversity in the Mediterranean, 1995. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A21999A1214%2801%29> (дата звернення: 31.01.2025 р.).

290. Prott L.V., O’Keefe P.J. “Cultural Heritage” or “Cultural Property”? *International Journal of Cultural Property*. 1992. Vol. 1(2).

P. 307–320. <https://doi.org/10.1017/S094073919200033X>.

291. Recommendation 848 (1978) on the underwater cultural heritage. URL: https://www.obs-traffic.museum/sites/default/files/ressources/files/CoE_PA_recommendation_848_1978.pdf (дата звернення: 2.01.2025 р.).

292. Recommendation 1486(2000) on Maritime and fluvial cultural heritage. URL: <https://pace.coe.int/en/files/16854/html> (дата звернення: 31.01.2025 р.).

293. Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations (New Delhi, 5 December 1956). UNESCO: Paris, France, 1957. P. 40–44. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000114585.page=40> (дата звернення: 2.01.2025 р.).

294. Report of the 23rd Ordinary Meeting of the Contracting Parties to the Convention for the Protection of the Marine Environment and the Coastal Region of the Mediterranean and its Protocols. URL: <https://www.unep.org/unepmap/meetings/cop-decisions/cop23-outcome-documents> (дата звернення: 7.02.2025 р.).

295. Return or restitution of cultural property to the countries of origin. General Assembly. UN. 17 December 2015. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/817758?ln=en&v=pdf> (дата звернення: 22.01.2025 р.).

296. Return or restitution of cultural property to the countries of origin. General Assembly. UN. 24 December 2018. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1657622?ln=en&v=pdf> (дата звернення: 22.01.2025 р.).

297. Return or restitution of cultural property to the countries of origin. General Assembly. UN. 8 December 2021. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n21/375/04/pdf/n2137504.pdf?OpenElement> (дата звернення: 22.01.2025 р.).

298. Resolution 2199(2015), adopted by the Security Council at its 7379th meeting, on 12 February 2015. Security Council. UN. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/040/28/pdf/n1504028.pdf> (дата звернення: 22.01.2025 р.).

299. Resolution 2347(2017), adopted by the Security Council at its 7907th meeting, on 24 March 2017. Security Council. UN. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/862506?ln=en&v=pdf> (дата звернення: 22.01.2025 р.).

300. Rules of Procedure of the Meeting of States parties to the Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage, 2019. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372668> (дата звернення: 5.02.2025 р.).

301. Runyan T. Management of maritime cultural resources: an American perspective. *The Oxford handbook of maritime archaeology* / Catsambis A., Ford B., Hamilton D.L. (Eds.). Oxford: Oxford University Press, 2011. P. 942–966. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195375176.013.0041>.

302. Schill S.W. Transnational legal approaches to administrative law: conceptualizing public contracts in globalization. *Rivista Trimestrale di Diritto Pubblico*. 2014. Vol. 1. P. 1–33. URL: https://pure.uva.nl/ws/files/2474341/160779_Schill_Transnational_Approaches_Admin_Law_RivTrimDirPubb_2014_1.pdf (дата звернення: 8.02.2025).

303. Scott-Ireton D.A. The Value of Public Education and Interpretation in Submerged Cultural Resource Management. *Out of the Blue* / Jameson J.H., Scott-Ireton D.A. (Eds.). Springer, Boston, MA. 2007. P. 19–32. https://doi.org/10.1007/978-0-387-47862-3_2.

304. Scovazzi T. The protection of the underwater cultural heritage. URL: https://www.un.org/Depts/los/nippon/unnff_programme_home/media_pages/scovazzi_2010/scovazzi_uwch_doalos.pdf (дата звернення: 2.01.2025 р.).

305. Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, 1999. URL:

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000130696> (дата звернення: 26.12.2024 р.).

306. Shuttleworth K. The Mary Rose. URL: <https://mainlymuseums.com/post/493/the-mary-rose/> (дата звернення: 16.11.2023 р.).

307. Silva F. The Protection of the Underwater Cultural Heritage: An Important Soft Power Strategy. *Soft Power and Heritage* / R. Christofolletti. The Latin American Studies Book Series. Springer, Cham. 2023. P. 235–243. https://doi.org/10.1007/978-3-031-41207-3_14.

308. Smillie S. Drowned world: welcome to Europe's first undersea sculpture museum. *Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2016/feb/02/drowned-world-europe-first-undersea-sculpture-museum-lanzarote-jason-decaires-taylor> (дата звернення: 5.02.2025 р.).

309. Smith H., Couper Al. The management of the underwater cultural heritage. *Journal of Cultural Heritage*. 2003. Vol. 4. P. 25–33. [https://doi.org/10.1016/S1296-2074\(03\)00005-0](https://doi.org/10.1016/S1296-2074(03)00005-0).

310. Šošić T.M. The Protection of Underwater Cultural Heritage beyond the Exclusive Jurisdictional Reach of Coastal States. *L'évolution du droit de la mer. Réflexions à l'occasion du 20ème anniversaire de l'AssIDMer (2001–2021). The Evolution of the Law of the Sea. Reflections for the 20th AssIDMer Anniversary (2001-2021)*. 2023. P. 175–188. Editoriale Scientifica. URL: https://www.researchgate.net/publication/371718802_The_Protection_of_Underwater_Cultural_Heritage_beyond_the_Exclusive_Jurisdictional_Reach_of_Coastal_States (дата звернення: 16.01.2025 р.).

311. Statutes of the Scientific and Technical Advisory Body to the Meeting of States Parties to the Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372669> (дата звернення: 5.02.2025 р.).

312. Strati A. Draft Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage: A Commentary prepared for UNESCO. 1999. URL:

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000115994> (дата звернення: 6.02.2025 р.).

313. Stratigea A., Katsoni V. A Strategic Policy Scenario Analysis Framework for the Sustainable Tourist Development of Peripheral Small Island Areas – The Case of Lefkada-Greece Island. *European Journal of Futures Research*. 2015. Vol. 3. 5. <https://doi.org/10.1007/s40309-015-0063-z>.

314. Syracuse Declaration on the Submarine Cultural Heritage of the Mediterranean Sea. *The Protection of Underwater Cultural Heritage: Before and After the 2001 UNESCO Convention* / R. Garabello, T. Scovazzi; Publications on Ocean Development. Vol. 41. Martinus Nijhoff Publishers. Leiden/Boston, 2003. P. 274–276. <https://doi.org/10.1163/9789004479234>.

315. Takahashi A. UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage and the Pacific Small Island Developing States (SIDS). 2023. P. 3. URL: https://www.researchgate.net/publication/375456785_UNESCO_Convention_on_the_Protection_of_the_Underwater_Cultural_Heritage_and_the_Pacific_Small_Island_Developing_States_SIDS (дата звернення: 16.01.2025 р.).

316. Technologies for Underwater Archaeology and Maritime Preservation. Background Paper, OTA-BP-E-37. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1987. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CZIC-e159-5-t43-1987/html/CZIC-e159-5-t43-1987.htm> (дата звернення: 2.01.2025 р.).

317. The 17 Goals. URL: <https://sdgs.un.org/goals> (дата звернення: 26.01.2025 р.).

318. The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution. URL: <http://www.blacksea-commission.org> (дата звернення: 4.02.2025 р.).

319. The Compliance Committee. URL: <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are/governing-and-subsidiary-bodies> (дата звернення: 7.02.2025 р.).

320. The five Viking ships – The Skuldelev Ships. URL: <https://www.vikingskibsmuseet.dk/en/visit-the-museum/exhibitions/the-five-viking-ships> (дата звернення: 16.11.2023 р.).

321. The ICOMOS International Committee on the Underwater Cultural Heritage (ICUCH). URL: <https://icuch.icomos.org/icuch/> (дата звернення: 5.02.2025 р.).

322. The Meeting of States Parties. URL: <https://www.unesco.org/en/node/79774> (дата звернення: 5.02.2025 р.).

323. The Scientific and Technical Advisory Body. URL: <https://www.unesco.org/en/node/79775> (дата звернення: 5.02.2025 р.).

324. The Vasa Museum. URL: <https://www.visitstockholm.com/o/the-vasa-museum/> (дата звернення: 15.11.2023 р.).

325. Three Seas Initiative. URL: <https://3seas.eu> (дата звернення: 5.02.2025 р.).

326. Treasures of sunken ships: List of most valuable findings. *RBC-Ukraine*. URL: <https://newsukraine.rbc.ua/news/treasures-of-sunken-ships-list-of-most-valuable-1710377312.html> (дата звернення: 14.12.2024 р.).

327. Treaty of the River Plate Basin, 1969. URL: https://www.internationalwaterlaw.org/documents/regionaldocs/La_Plata-1969.pdf (дата звернення: 29.12.2024 р.).

328. Tsutskiridze M., Krasnikova O., Pohoretskyi M. Underwater Cultural Heritage: Regime and Jurisdiction Challenges. *Lex Portus*. 2022. Vol. 8(3). P. 58–81. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.8.3.2022.3>.

329. Underwater Cultural Heritage Act, 2018. URL: <https://www.legislation.gov.au/C2018A00085/latest/text> (дата звернення: 24.12.2024 р.).

330. UNESCO backs plan to build underwater museum in Alexandria, Egypt. *United Nations*. URL: <https://news.un.org/en/story/2008/09/271782-unesco-backs-plan-build-underwater-museum-alexandria-egypt> (дата звернення: 12.12.2024 р.).

331. UNESCO Chair on Underwater Cultural Heritage established at Alexandria University, Egypt. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-chair-underwater-cultural-heritage-established-alexandria-university-egypt> (дата звернення: 7.12.2024 р.).

332. UNESCO Declaration concerning the Intentional Destruction of Cultural Heritage, 2003. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000133874> (дата звернення: 26.12.2024 р.).

333. UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects, 1995. URL: <https://www.unidroit.org/english/conventions/1995culturalproperty/1995culturalproperty-e.pdf> (дата звернення: 26.12.2024 р.).

334. Vallega A. The coastal cultural heritage facing coastal management. *Journal of Cultural Heritage*. 2003. Vol. 4(1). P. 5–24. [https://doi.org/10.1016/S1296-2074\(03\)00004-9](https://doi.org/10.1016/S1296-2074(03)00004-9).

335. Van Tilberg H. Second World War Underwater Cultural Heritage Issues in Hawaii. *Safeguarding Underwater Cultural Heritage in the Pacific*. UNESCO: Paris, France, 2017. P. 43–52. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000260457> (дата звернення: 22.02.2025 р.).

336. Varmer O., Gray J., Alberg D. United States: responses to the 2001 UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. *Journal of Maritime Archaeology*. 2010. Vol. 5. P. 129–141. <https://doi.org/10.1007/s11457-010-9070-1>.

337. Viduka A.J. Protection and Management of Australia's Second World War Underwater Cultural Heritage. *Safeguarding Underwater Cultural Heritage in the Pacific*. UNESCO: Paris, France, 2017. P. 77–92. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000260457> (дата звернення: 22.02.2025 р.).

338. Whitehead J.C., Finney S.S. Willingness to pay for submerged maritime cultural resources. *Journal of Cultural Economics*. 2003. Vol. 27(3–4). P. 231–240. <https://doi.org/10.1023/A:102638460>.

339. Whitley D. Australia's 10 coolest shipwrecks. *The Sydney Morning Herald*. URL: <https://www.smh.com.au/traveller/inspiration/australias-10-coolest-shipwrecks-20221102-h27kk5.html> (дата звернення: 18.12.2023 р.).

340. Yiallourides C. Part I: Some Observations on the Agreement between Greece and Egypt on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone. *Blog of the*

European Journal of International Law. URL: <https://www.ejiltalk.org/18969-2/#:~:text=Cyprus%20and%20Egypt%20were%20the,1>. (дата звернення: 1.02.2025 р.).

341. Zhong H. Underwater cultural heritage and the disputed South China Sea. *China Information*. 2020. Vol. 34(3). P. 361–382. <https://doi.org/10.1177/0920203X20905302>.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Омеляченко А.І. Генеза правового базису режиму підводної культурної спадщини. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2023. № 2(80). С. 172–176. <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.2.30>.
2. Омеляченко А.І. Публічне адміністрування правового режиму підводної культурної спадщини. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* 2023. Вип. 72. С. 145–152. <https://doi.org/10.32782/app.v72.2023.20>.
3. Омеляченко А.І. Деякі питання правового режиму підводної культурної спадщини. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 75–85. <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.11>.

Публікація, що індексується у базі даних Scopus:

4. Omelchenko A. Underwater Cultural Heritage and Shipwreck Salvage and Removal: The Synergy of Legal Regimes. *Lex Portus*. 2023. Vol. 9(6). P. 7–14. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.9.6.2023.1>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

5. Омеляченко А.І. Режим підводної культурної спадщини України: напрями формування правового базису. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квіт. 2024 р.) / за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса: Фенікс, 2024. С. 258–259. <https://hdl.handle.net/11300/28330>.*

6. Омельченко А.І. Щодо практик публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*: зб. тез VII Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті д.ю.н., проф., академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Л.П. Юзькова (м. Хмельницький, 17 трав. 2024 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 186–188. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/pravovi_zasady_organizaciyi_ta_zdiysnennya_publichnoyi_vlady_2024.pdf.

7. Омельченко А.І. Інструменти наднаціонального рівня публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини. *Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 6–7 берез. 2025 р.) /за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2025. С. 168–172. <https://doi.org/10.32837/11300.29245>.

8. Омельченко А.І. Форми та методи національного рівня публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*: зб. тез VIII Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті д.ю.н., проф., академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Л.П. Юзькова (м. Хмельницький, 16 трав. 2025 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. С. 292–295. URL: https://univer.km.ua/sites/default/files/Наукова%20діяльність/Збірник%20Публічна%20влада%2016.05.2025_0.pdf.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Положення і висновки дисертації доповідалися і обговорювалися на засіданні кафедри морського, митного та інформаційного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження було представлено та обговорено на міжнародних науково-практичних

конференціях як-от: «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» (м. Одеса, 26 квітня 2024 р.) – очна участь; «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 17 травня 2024 р.) – дистанційна участь; «Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри» (м. Одеса, 6 – 7 березня 2025 р.) – дистанційна участь; «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 16 травня 2025 р.) – дистанційна участь.

ДОДАТОК 2**ПРОЄКТ****ЗАКОН УКРАЇНИ****Про внесення змін до деяких законів України щодо врегулювання окремих питань підводної культурної спадщини**

Верховна Рада України постановляє:

І. Внести до Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. № 1805-III такі зміни:

1. Доповнити статтю 1 абзацами тридцятим – тридцять третім:

«підводна культурна спадщина – сукупність об'єктів, слідів або інших свідчень людського існування, що частково або повністю перебувають під водою упродовж терміну, достатнього для набуття ними історичної, археологічної, культурної, наукової, соціальної, естетичної, екологічної, економічної або юридичної цінності, та слугують джерелом знань про минуле»;

«підводні музеї та експозиції» – організовані зібрання об'єктів культурного, історичного, археологічного або природного значення, розташовані у водному середовищі (морях, озерах, ріках тощо), з метою їх збереження, вивчення, використання та популяризації, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини;

«підводні парки» – самостійні, охоронювані акваторії площею понад 2 га, у межах яких розташовані об'єкти природної та/або підводної культурної спадщини, що мають історичну, археологічну, екологічну або наукову цінність, з метою їх збереження, вивчення та контрольованого використання в освітніх, туристичних та рекреаційних цілях;

«інші форми управління підводною культурною спадщиною» – організаційні форми управління об'єктами підводної культурної спадщини, як

їх визначено у Конвенції про охорону підводної культурної спадщини 2001 року та у цій статті, що не належать до підводних музеїв, експозицій, парків та морських меморіалів».

2. Доповнити Закон новим розділом VI² «Особливості режиму об'єктів підводної культурної спадщини» та відповідними статтями 37⁷ – 37¹²:

«Стаття 37⁷. Морські меморіали

1. Об'єкти підводної культурної спадщини зі статусом морського меморіалу можуть знаходитися у внутрішніх водах, територіальному морі, прилеглий зоні, у виключній (морській) економічній зоні України.

2. Перелік об'єктів підводної культурної спадщини зі статусом морського меморіалу визначається Кабінетом Міністрів України.

3. Власність морського меморіалу визначається межами національної юрисдикції у внутрішніх водах, територіальному морі, прилеглий зоні, у виключній (морській) економічній зоні України

4. На об'єктах підводної культурної спадщини зі статусом морського меморіалу забороняється ведення будь-яких форм діяльності, зокрема підводно-екскурсійної, крім потреб наукових досліджень або інвентаризації. Для їх презентації у складі музейних експозицій використовуються інформаційно-комунікаційні технології та програмні продукти.

5. Межі розташування об'єктів підводної культурної спадщини зі статусом морського меморіалу визначаються відповідною науково-проектною документацією.

Стаття 37⁸. Підводні музеї та експозиції

1. Підводні музеї та експозиції створюються для організації та провадження наукових, освітніх, рекреаційних заходів із забезпеченням доступності, дотриманням заходів безпеки та впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій і програмних продуктів.

2. Підводні музеї та експозиції розміщуються у межах внутрішніх вод

України, та, у виключних випадках, у територіальному морі, прилеглій зоні, у виключній (морській) економічній зоні України.

3. Підводні музеї та експозиції є частиною інтегрованого управління приморськими регіонами.

4. Порядок створення та функціонування підводних музеїв та експозицій визначається Кабінетом Міністрів України.

5. Підводні музеї та експозиції є державною власністю та підлягають реєстрації відповідно до законодавства.

6. У якості виставкових експонатів у музейних колекціях та експозиціях використовуються як оригінальні об'єкти підводної спадщини, збережені *in situ*, так й їхні копії та інші об'єкти, доцільність та можливість використання яких в експозиціях визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв, та центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Стаття 37⁹. Підводні парки

1. Підводні парки створюються для охорони та консервації природної та/або підводної культурної спадщини, екологічного та культурного просвітництва із забезпеченням доступності та безпечності для громадськості та дослідників.

2. Підводні парки розміщуються у межах внутрішніх вод України, та, у виключних випадках, у територіальному морі, прилеглій зоні, у виключній (морській) економічній зоні України.

3. Підводні парки є частиною інтегрованого управління приморськими регіонами.

4. У межах підводних парків можуть створюватися підводні музеї та експозиції, інші форми управління підводною культурною спадщиною.

5. Порядок створення та функціонування підводних парків визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 37¹⁰. Інші форми управління підводною культурною спадщиною

1. За необхідності можуть створюватися інші форми управління об'єктами підводної культурної спадщини, зокрема з урахуванням потреб інтегрованого управління приморськими регіонами та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій і програмних продуктів.

2. Порядок створення та функціонування інших форм управління об'єктами підводної культурної спадщини визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 37¹¹. Охорона та збереження об'єктів підводної культурної спадщини

1. Охорона та збереження об'єктів підводної культурної спадщини здійснюється відповідно до цього Закону, іншого законодавства та міжнародних договорів України.

Стаття 37¹². Міжнародне співробітництво

1. Міжнародне співробітництво у сфері охорони об'єктів підводної культурної спадщини здійснюється відповідно до Конвенції про охорону підводної культурної спадщини 2001 р.

2. За необхідності, можуть створюватися науково-дослідні проекти (лабораторії, партнерства тощо), зокрема з міжнародною участю, для організації досліджень підводної культурної спадщини у межах внутрішніх вод України, територіального моря, прилеглої зони, виключної (морської) економічної зони України. Порядок їх створення та функціонування визначається Кабінетом Міністрів України.

II. Внести до Закону України «Про внутрішній водний транспорт» від 3 грудня 2020 року № 1054-IX таку зміну:

1. Доповнити абзац третій частини третьої статті 69 після слів «історичне значення» словами «порядок якого визначається Кабінетом Міністрів України».

III. Внести до Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року № 1777-XII таку зміну:

1. Доповнити абзац сьомий частини першої статті 29 після слів «кабелі зв'язку,» словами «об'єкти підводної культурної спадщини».

ДОДАТОК 3

ПРОЄКТ

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

ПОСТАНОВА

від _____ № _____

Київ

Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо охорони та захисту підводної культурної спадщиниКабінет Міністрів України **п о с т а н о в л я є**:

1. Внести до актів Кабінету Міністрів України зміни щодо охорони та захисту підводної культурної спадщини, що додаються.

Прем'єр-міністр України**ЗАТВЕРДЖЕНО**

постановою Кабінету Міністрів України

від _____ 202__ р. № _____

ЗМІНИ**щодо охорони та захисту підводної культурної спадщини, що вносяться до актів Кабінету Міністрів України**

1. У Морській доктрині України на період до 2035 року, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. № 1307 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1108):

- 1) до розділу «Сучасний стан сфери морської діяльності» додати абзац чотирнадцятий такого змісту:

«У підводних просторах Чорного, Азовського морів та у прісноводних акваторіях перебуває значна кількість історичних, археологічних, культурних

артефактів, що можуть розраховувати на присвоєння статусу об'єктів підводної культурної спадщини, та встановлення відповідного охоронного режиму, а наслідки тимчасової окупації морських та річкових акваторій та прибережних регіонів свідчать про протиправне вилучення таких об'єктів державою-агресором, що вимагає правового та організаційного забезпечення збереження, охорони та повернення унікального підводного культурного спадку України, відшкодування завданих збитків.»;

2) до абзацу дев'ятнадцятого розділу «Національні інтереси на морі» додати слова «та досліджень підводної культурної спадщини»;»;

3) абзац п'ятий розділу «Ринок туристичних і рекреаційно-оздоровчих послуг» викласти у наступній редакції:

«розбудова культурного простору, підтримка розвитку фестивального та конкурсного руху, збереження та популяризація культурної спадщини, у т.ч. підводної, паспортизація та реставрація пам'ятників історико-культурної спадщини, залучення ресурсів приватних партнерів до відновлення таких пам'ятників на принципах державно-приватного партнерства»;»;

абзац восьмий того ж розділу доповнити словами: «та новітніх інформаційно-комунікаційних технологій і програмних продуктів.».

4) до абзацу двадцятого розділу «Відродження і розвиток торговельного мореплавства» після слів «нещасними випадками на морі», додати слова «затопленими суднами, літальними апаратами та іншими залишеними спорудами».

2. У Морській природоохоронній стратегії України, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 р. № 1240-р:

1) після абзацу сьомого розділу «Аналіз поточного стану справ, тенденції та обґрунтування щодо необхідності розв'язання виявлених проблем» додати наступний абзац такого змісту:

«Значна кількість затоплених в акваторії Чорного та Азовського морів суден, літальних апаратів та інших залишених споруд є загрозою для судноплавства та навколишнього середовища»;

2) до абзацу двадцять четвертого розділу «Стратегічні цілі і пріоритетні завдання Стратегії, показники їх досягнення» після слів «Азовського та Чорного морів» додати слова: «підводної культурної спадщини».